

MŰEMLÉK VÉDELÉM

MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉKVÉDELMI ÉS ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI SZEMLE

I. évf.

1957

2. szám

Szerkeszti a Magyar Építőművészek Szövetsége Műemléki Bizottsága. Főszerkesztő: dr. Gerő László

TARTALOM

Az Országos Műemléki Felügyelőség felhívása: „Ment- sük meg műemlékeinket!”	65
Imrényi Imre: Régi tanácsházák a Kiskunságban	68
Gerő László: Hunyadi János vajdahunyadi vára	81
Szakál Ernő: Kőszobrok helyreállításáról	93
Kaeszy Gyula: A szép tárgyak művészete	96
Borsos László: A budavári főtemplom helyre- állítása	110
Horler Miklós: Műemlékhelyreállítások Budapesten a lakóháztatarozások során	114
Tompós Ernő: A soproni Storno-műterem	121
Tájékoztató: Magyarországi és külföldi krónika, Könyv- és folyóirat-ismertetés	123

*Borítólap képe: Románkori oszlopfej a 700 éves jubileumát
ünneplő jáki templomról. Ferenczy Béni rajza*

Kiadja a Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztővállalat
Budapest VIII. Bródy Sándor u. 16

Felölős kiadó a Gondolat Könyvkiadó igazgatója
Képszerkesztő Kende Frigyes

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda
(Budapest V. József nádor tér 1. Telefon: 180-850) és bármely vidéki postahivatal

Előfizethető a 61 282-es csekkszámmon. Közületeknek a 61 066-os csekkszámmon

Előfizetési ár: egy évre 28.— Ft, fél évre 14.— Ft

1-573768 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

MŰEMLÉKVÉDELEM

REVUE D'HISTOIRE DE L'ARCHITECTURE
ET DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS D'ART
Année I^o 1957 N° 2

Publiée par la maison d'édition «Gondolat»
Budapest, VIII. 16, rue Bródy Sándor

Rédigée par le Comité des Architectes de Hongrie pour la conservation des monuments historiques.
Rédacteur en chef: Ladislav Geró

RÉSUMÉ

Défendons nos Monuments Historiques. (Appel de l'Intendance des Monuments Historiques de la Hongrie.) 65

Émeric Imrényi décrit les Hôtels de ville de l'Alföld hongrois construits à la fin du XVIII. siècle et à la première moitié du XIX. siècle. La facade sur la cour de ces Hôtels de ville avec les vestibules à colonnes est une particularité caractéristique de l'architecture hongroise, comme l'étalement large des batiments (c'est à dire la prédominance de la largeur et la horizontalité dans la formation de façade) 68

Ladislav Geró à propos du cinquième centenaire de la mort de Jean Hunyadi (1456) écrit sur les circonstances de la restauration du siècle passé du Château de Vajdahunyad. Il fait connaître les différentes opinions formées en rapport avec la restauration et lesquelles ont résulté à la fin l'arrêt du travail. Maintenant la République Populaire Roumaine se met de nouveau à la restauration. . . 81

Ernest Szakál résume les points de vue essentiels de la restauration des monuments en pierre. La matière de pierre tendre des statues baroques placées en plain air se gate très vite. L'auteur de l'article, conservateur de pierre de l'Intendance des Monuments Historiques, fait connaître les tâches principales pour les sauver 93

KET!

ása

akban műemlékeinkről,
k figyelnek fel hazánk
ék helyreállításának és
ásait. De ugyanakkor
ek számos értékes mű-
szakszerűtlen felhasznál-

lettel és azt kiegészítő
ndelet kimondta, hogy
mlékeit és eredményeit,
erejű rendeletben meg-
t az egész nép számára
emlékek fogalmát is :
lyan építmény (épület,
, régészeti, képzőművé-
ettel" az illetékes szerv
birtokosait és
reállítására.

igen nagy jelentőségű
sára került sor. Sajnos
ve, ez az eredmény el-
okon kívül még számos
y műemléki épületeink
még ma sincs gazdája,
mely sem megfelelően
t elmulasztja, bár erre
hogy még a háborúban
épületek is a háború
k — ha még egyáltalán

Vannak hasznosítható
írak és egyéb romok),
egnagyobb számúak és
hasznosítható műemlék-
ek oka, hogy az ezeket
gysszer bűnös közömbös-
hoz szükséges intézkedé-
jal rombolják műemlé-

MŰEMEL

MŰEMLÉKVÉDELMI

I. évf.

Szerkeszti a Magyar Építőművészek

Az Országos Művelődési Bizottság felkérésére készült

Imrényi Imre szerkesztésében

Gerő László szerkesztésében

Szakál Ernő szerkesztésében

Kaesz Gyula szerkesztésében

Borsos László szerkesztésében
állította elő

Horler Miklós szerkesztésében
a lakóházakról

Tompos Ernő szerkesztésében

Tájékoztató
Könyv- és képek

Bortólap képek
ünnepi

Jules Kaesz sous le titre «L'art des objets beaux» traite de la formation artistiques des objets. L'adoration des formes anciennes empêche le développement. Au lieu d'imiter les résultats anciens, il y a besoin d'une nouvelle esthétique, d'une nouvelle estimation conformément aux nouvelles exigences et possibilités. L'auteur — qui est le directeur de l'Ecole supérieure, des arts industriels — fait connaître les traits théoriques et le développement historique de la perception de la formation moderne des objets et le concept du «dessinateur industriel» 96

Ladislav Borsos rend compte de la restauration de l'église gothique du château de Buda 110

Nicolas Horler fait connaître les restaurations des monuments historiques accomplies au cours du ravalement des maisons d'habitation de Budapest. Il présente quelques exemples caractéristiques de l'époque baroque, classiciste et romantique . . . 114

Ernest Tompos écrit sur l'atelier romantique de la famille d'artiste-Storno de Sopron. 121

La rubrique d'information fait connaître les séances de la commission des monuments historiques de la Confédération des Architectes Hongrois et la formation et le travail des commissions de province 123

Kiadja a Magyar Építőművészek

Felelős

Terjeszti a Magyar Építőművészek
(Budapest V. József utca 11.)
Előfizethető a 612
Előfizetés

MENTSÜK MEG MŰEMLÉKEINKET!

Az Országos Műemléki Felügyelőség felhívása

Napjainkban egyre több szó esik közéletünkben, sajtónkban műemlékeinkről, azok állapotáról és helyreállításáról. Egyre szélesebb tömegek figyelnek fel hazánk művészeti értékeire, egyre többen örülnek egy-egy műemlék helyreállításának és élvezik népünk évszázadok folyamán készült művészi alkotásait. De ugyanakkor egyre több cikk, egyre több panaszos levél jelenik meg, melyek számos értékes műemlékünk elhanyagolt állapotát, pusztulását vagy romboló, szakszerűtlen felhasználását, esetleg éppen felhasználatlan voltát sérelmezik.

Népköztársaságunk a 13/1949. sz. törvényerejű rendelettel és azt kiegészítő rendelkezésekkel intézkedett műemlékeink védelméről. A rendelet kimondta, hogy a műemlékeket „a magyar történet, tudomány és művészet emlékeit és eredményeit, mint közművelődésünk örökbecsű értékeit a jelen történeterejű rendeletben meghatározott módon fokozott védelemben kell részesíteni és azokat az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni”. A törvény meghatározta a műemlékek fogalmát is: „Műemlék a földben vagy a föld felszínén levő minden olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet kiemelkedő történeti, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti vagy néprajzi jelentőségére való tekintettel” az illetékes szerv „műemléknek nyilvánít”. A törvény kötelezte a műemlékek birtokosait és használóit azok megóvására, karbantartására és helyreállítására.

A törvény kiadása műemlékvédelmünk szempontjából igen nagy jelentőségű volt. 1949 óta számos műemlékünk helyreállítására és megóvására került sor. Sajnos azonban a háború okozta súlyos pusztításokat figyelembe véve, ez az eredmény elenyésző. Műemlékeink helyzetét azonban a háborús pusztításokon kívül még számos más tényező is súlyosbította. Első e tényezők közül az, hogy műemléki épületeink jelentős része a háború után gazdátlanra vált és jelentős részben még ma sincs gazdája, vagy olyan szerv tulajdonába, illetve használatába került, mely sem megfelelően felhasználni, sem kellően karbantartani nem tudja, illetve azt elmulasztja, bár erre a 13/1949. sz. rendelet kötelezi. Elsősorban ennek tudható be, hogy még a háborúban aránylag kevésbé rongálódott vagy éppen sértetlen műemléképületek is a háború óta elmúlt 12 év alatt rohamosan pusztultak, és helyreállításuk — ha még egyáltalán lehetséges — évről évre nagyobb költséget igényel.

Műemlékeinket lényegében három csoportba sorolhatjuk. Vannak hasznosítható épületek (kastélyok, lakóházak) és nem hasznosíthatók (várak és egyéb romok), végül egyházi épületek, templomok. E három csoportból legnagyobb számúak és egyben népgazdaságunk szempontjából is legértékesebbek a hasznosítható műemléképületek. Mégis általában ezek helyzete a legsúlyosabb. Ennek oka, hogy az ezeket birtokló vagy ezek felett felügyeletet gyakorló szervek nemegyszer bűnös közömbösséggel nézik nemzeti értékeink pusztulását, és a fenntartásukhoz szükséges intézkedések elmulasztása mellett helytelen rendelkezésekkel valósággal rombolják műemlékeinket.

A műemlékek védelmében felszólalók egyre növekvő száma mellett még mindig igen sok illetékes nem ismerte fel műemlékeinkkel kapcsolatos feladatait. Számtalan vezető funkcionárius, sok esetben a tanácsok vagy pártszervezetek vezetői vélekednek úgy, hogy a kastélyok a régi uralkodó osztály, a földesurak emlékét idézik és ezért ezeket le kell rombolni, a műemlékek védelmezői pedig — szerintük — ezek volt gazdáit várják vissza és ezek részére kívánják újra felépíteni. Igen sokan azt hiszik, hogy a műemlékvédelemnek eleget tesznek, ha a hibájukból és hanyagságukból évek óta pusztuló műemléképületek helyreállítására az Országos Műemléki Felügyelőségtől követelnek pénzt, annak megtagadása esetén pedig az épület lebontásával fenyegetőznek. Ilyen értelmű határozatot hozott legutóbb számos más szerv között a Borsod megyei Tanács. Súlyos felelősség terheli azokat az elhelyező szerveket is, így elsősorban a Közületeket Elhelyező Bizottságot, mely nem gondoskodott arról, hogy a gazdátlan műemléképületek megfelelő szervek használatába kerüljenek.

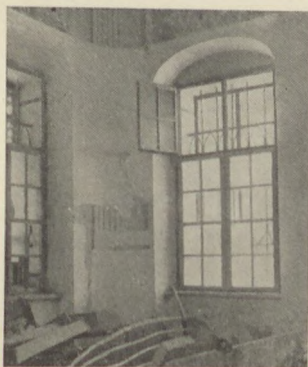
A szomorú és megdöbbentő példák hosszú sorát lehetne felsorolni. Csak néhány a sok közül : A szécsényi, a gyömrői, a bodajki kastély mai napig gazdátlan. A sályi kastélyt, Eötvös József szülőházát félig-meddig helyi szervek kezdeményezésére kifosztották, és ma üresen áll. Az edelényi kastélyban a járásbíró mellett elhanyagolt lakások, istállók vannak a gyönyörű barokk termekben. A lovasberényi kastélyban gépraktárt rendezett be a Mezőszöv és földjei leszakadással fenyegetnek. A vas-szécsényi kastély barokk dísztermét a sárvári cukorgyár gazdasága magtár céljára akarta átalakítani, többi helyiségében elhanyagolt idegyszállás van, karbantartás hiányában rohamosan pusztul. A fertőrákosi kastélyban négy gazda kezén pusztult az épület és mocskok lepett el mindent. A váchartyáni kastélyban baromfiólat tartottak. Az egri várban álló gyönyörű gótikus épületben a Honvédelmi Minisztérium tartott gyógyszerraktárt, bár erre az épület nem volt alkalmas. Fedezet hiányában tovább pusztulnak Sopron középkori és barokk lakóházai, de a fedezet és gondosság hiánya miatt pusztulnak számos városunk, így Tokaj műemléki lakóházai, a talyai Rákóczi-ház és még számtalan más. Kereskedelmi szerveink izléstelen portálokkal, cégtáblákkal csúfítják el műemléképületeinket és műemléki városképeinket.

A számtalan példa nyomán minden illetékesnek fel kell végre figyelnie : hasznosítható műemlékeink elhanyagolása nemcsak pótolhatatlan művészi értékek pusztulását okozza, de igen nagy költséggel pótolható hasznos épületeket tesz tönkre. A kihasználatlan vagy szakszerűtlenül használt épületek évente óriási veszteséget okoznak népgazdaságunknak. A helyreállítás és karbantartás elmulasztása évről évre növekvő költségeket okoz. Azok a rövidlátó vélemények, hogy a műemlékek fenntartása viszonyaink közt luxus, nem veszik figyelembe, hogy azok pusztulása iskoláktól, üdülőktől, szociális otthonoktól, reprezentatív idegenforgalmi szállodáktól fosztja meg népgazdaságunkat. A műemléképületek helyreállítása a felsorolt hasznos célokra, hacsak jalaik állnak, lényegesen olcsóbb, mint új épületek építése. De nemcsak olcsóbb, hanem szükséges építőanyag és munkaerő-helyzetünkben téglá, mész, cement, fa és szállítóeszköz, munkaerő megtakarítását teszi lehetővé.

A második ötéves terv irányelvei előirányozták műemlékeink fokozott védelmét. De ez a védelem nem merülhet ki a műemléki hatóság aránylag szerény helyreállító tevékenységében. Az irányelvek szociális, kulturális, idegenforgalmi és vendéglátó jellegű épületek nagy számának építését irányozzák elő. Ha a beruházó tárcák és szervek építési terveiket összehangolják a műemlék-helyreállítási tervekkel, komoly megtakarítást érhetnek el a népgazdaság javára költségben, anyagban és munkaerőben, egyben biztosítják műemlékeink fenntartását és a törvény szellemében való helyreállítását és népünk kincsévé teszik műemlékeinket.

Így járt el az Egészségügyi Minisztérium, mikor a csákvári kastélyból országunk egyik legszebb tüdőbetegszanatóriumát varázsolja, a Földművelési Minisztérium, mely a fertői kastélyt mezőgazdasági kutatóintézet és technikum céljára helyreállíttatja és még sok más szerv.

Az Országos Műemléki Felügyelőség, mint Népköztársaságunk műemlékvédelemmel megbízott szerve jentiek megfontolásával népünk vezetőihez fordul, hogy hasznosítható műemlékeink helyreállítását a legmesszebbmenően mozdítsa elő, és kötelezze a beruházó szerveket, hogy beruházási terveiket egyeztessék a műemlékhelyreállítási tervekkel. A Felügyelőség felhívja ügyészségeink és bíróságaink figyelmét azokra a súlyos törvénytértésekre, melyeket egyének és közületek, sokszor állami szervek elkövetnek, akár a műemlékek elhanyagolásával, akár szándékos rombolásával, mert mindedig sem az ilyen ügyekben emelt vádakkal, sem az ezekért hozott enyhe ítéletekkel nem biztosították a 13/1949. tvr. betartását. A Műemléki Felügyelőség felhívással fordul a Tanácsokhoz, a Tárcákhoz és államunk más szerveihez, hogy építési beruházásaik során vizsgálják meg, hogyan hasznosíthatnák észszerűen kihasználatlan műemlékeinket, vagy a jelenlegi használatnál alkalmasabb célra nem fordíthatnák-e ezeket.

Évekig így állt a váchartányi műemlék díszterme

Kiskunfélegyháza látképe XIX. sz. eleje. Mayer Ágoston rézmetszete.
 A kép balszélén a Kiskun kerületi tanácsház látszik, udvarán a tornyos börtönépülettel.
 A templomtól balra áll a városi tanácsház árkádus udvari homlokzattal

RÉGI TANÁCSHÁZAK A KISKUNSÁGBAN

Tanulmány

A magyarországi szakirodalomból és a Kiskunság területére eső városok által kiadott monográfiákból az építészeti vonatkozások ismertetése majdnem teljesen hiányzik. Ami kevés adatot elvéve találunk, az főleg az egyházi építkezésekre vonatkozik és csak kivételesen lehet más közületi építkezésekre, mint pl. a jelen tanulmány tárgyát képező helybeli tanácsházakra vonatkozó szórványos adatokat találni.

Nem csodálkozhatunk ezen, különösen a török elnyomás után újraterlepillt Duna—Tisza közti mezővárosainknál, midőn az ország más területein fekvő, régebbi középületeink építési adatai tisztázása is csak a legutóbbi évek kutatómunkájával indult meg.

Az építész számára az írott adatoknál többet jelentenek a tárgyi hagyatékok és ezért a rendelkezésemre álló keretek között inkább az emlék-anyag kevésbé ismert épületeinek bemutatására törekedtem.

A Kiskunság lakatlan pusztáinak újratelepítésére jellemző példa Kiskunfélegyháza újratelepítése. Almásy János jászkun főkapitány felhívására Jászfényszaru és Ellés község lakosaiból 219 család állott össze, akik 1743. március 24-én kiállított engedély alapján ingóságokkal, állataikkal és az ellési fatemplom szekerekre rakott építési anyagával a Kecskemét melletti Félegyháza pusztára költöztek és lerakták a mai Félegyháza város alapjait.

Az így megalakult község rohamosan fejlődött. 1744 elején már 327 házból állott, majd rövid idő után a Kiskunság egyik legnépesebb városává vált.

Központi fekvésénél fogva Mária Terézia 1753. július 18-án a kiskun kerület központi tanácsát Halasról Félegyházára helyezte át és a tanácsház céljaira hosszan elnyúló, földszintes épületet emeltetett. A szerény, egy menetes épület udvari részén, az akkori szokásoknak megfelelően boltíves, nyitott tornác készült. Alapfalai a közeli, ún. kővágóérből kitermelt, lyukacsos szerkezetű, réti mészkőből készültek, felmenő falai szalmával égetett téglafalak. Az összes helyiségek teknőboltozattal vannak fedve, a kapucsarnok felett cseh süveg, a folyosók felett pedig dongaboltozat készült.

A tanácsház földszintes épületével egyidejűleg épült fel a nagyméretű udvar tér közepére helyezett és földalatti börtönökkel ellátott, egyemeletes fogház-épület. Egyetlen díszét a tetőnyereg közepére ültetett, de már elpusztult, bádoggal fedett, pirosszínű barokk stílusú harangtoronyocska képezte. Ennek képe a várost ábrázoló, régi metszeteken jól kivehető. (Egykor az ebéidőt és a kivégzések

Nagykőrös.

Városi tanácsház 1811. Tervező: Fischer Ágoston kecskeméti mester

Kiskunfélegyháza.

A kerületi tanácsház főhomlokzatának részlete, a földszinti rész 1753-ból eredeti fakapuval

idejét harangozással jelezték. Egy, a helyreállításnál foglalkoztatott öreg dolgozó keserűen jegyezte meg, hogy ő is „szolgált” a vörös torony alatt, amivel ottani raboskodására célzott.)

A város további fejlődése az épület további bővítését tette szükségessé, ezért 1772-ben egy udvari szárnnyal bővítették. 1794-ben az épület tűzvész áldozata lett és a helyreállítás alkalmával egy emeletre építették ki.

A későbbi átalakítások az épületet eredeti jellegéből teljesen kiforgatták és a hosszabb idő óta használaton kívül álló földszinti helyiségek már a teljes pusztulás képét mutatták.

Amidőn a városi múzeum új elhelyezésének szükségessége felvetődött, az illetékes hatóságok az épület földszinti helyiségeinek múzeum céljaira való átalakítását és az egész épület helyreállítását határozták el.

A helyreállítási munkákat, az oldalhomlokzatoknál fennmaradt, eredeti részletekiképzések, valamint korabeli analógiák alapján, a korszerű műemlék-helyreállítási elvek szerint végeztük el. Ugyanígy jártunk el a helyiségek belső helyreállításánál is, ahol több kisebb terem egyesítése után, az eredeti boltozatokat kiegészítettük.

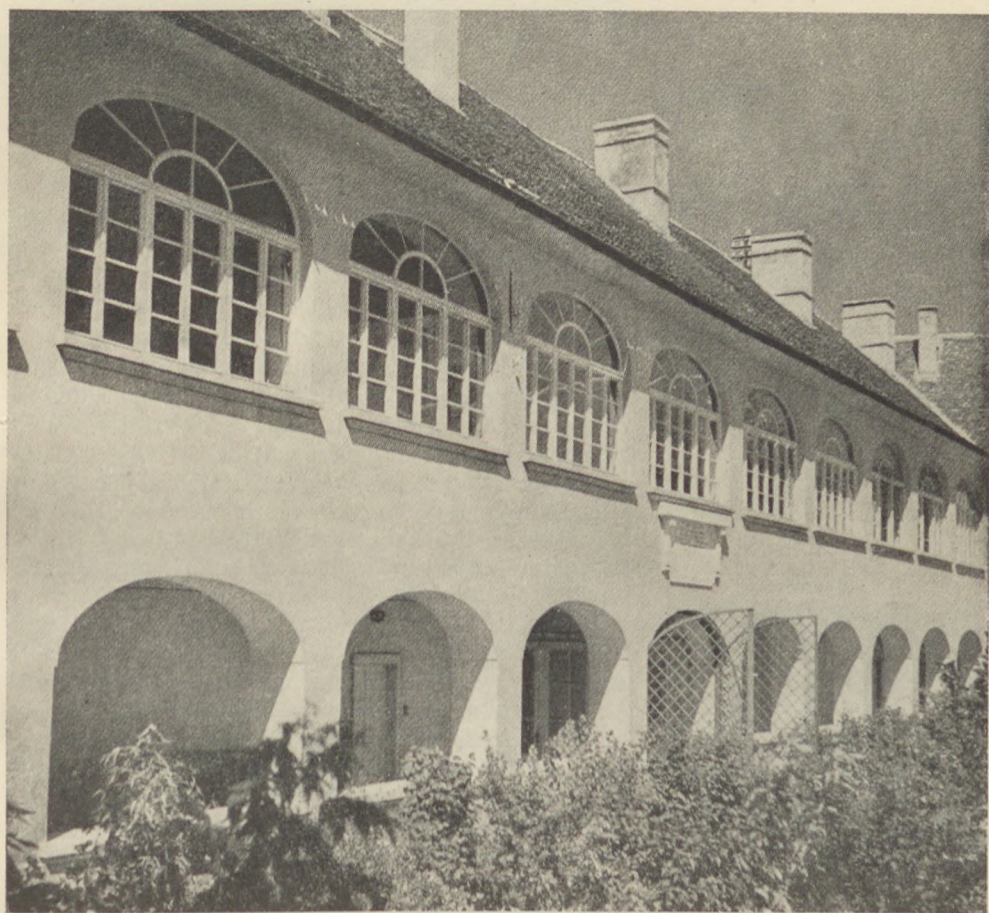
Az épület mintegy 60 m hosszú utcai homlokzata falpillérekkel tagolt, az emeleti rész a copf stílusra jellemző mezőbeosztásokkal és ablakkeretekkel díszített. Legdíszesebb része a tanácsterem szépvonalú kovácsolt vasráccsal díszített erkélye, felette az oromfalban az egykori kiskun kerület címerével és az épület keletkezését ismertető, latin nyelvű emléktáblával.¹ Az oromfal csúcsát a copf stílusra jellemző, vörösrézből megújított, finom alakú váza díszíti.

Talán az utcai homlokzatnál is hangulatosabb az udvari folyosók helyreállított, árkádos kiképzése, középen copf stílusú, latin szövegű emléktáblával és ennek alsó részén bevéssett, magyar felirattal: „,cseréppel fedődött 1846”.²

A helyreállítási munkák teljes befejezését a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának támogatása tette lehetővé.

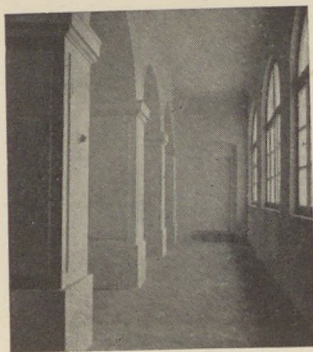
Félegyháza városának a kerületi *tanácsház*on kívül jelentős építészeti emléke volt a korai klasszicista stílusban épült *városi tanácsház*, melynek eredeti tervrajzait és elszámolási iratait a helybeli múzeum őrzi. A városi tanács 1821. évben Fischer Ágoston és Novák Gergely kecskeméti építőmestereket szólította fel terv és költségvetés készítésére. A benyújtott műszaki műveleteket az egykori Országos Építési Hivatal, a „Landesbauamt” vizsgálta felül, és véglegesen József nádor, a Jászkunság ez idő szerinti főkapitánya, azzal a kikötéssel hagyta jóvá, hogy az épületet a mellette levő vendéglő vonalában kell felépíteni.

A munkák megindulásakor a városi tanács jegyzőkönyvébe a következő

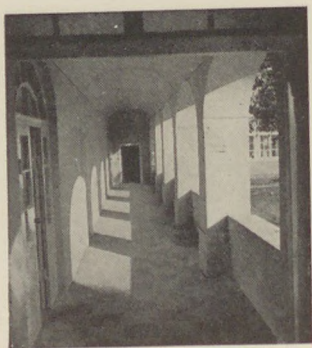

Kiskunfélegyháza.

A kerületi tanácsház udvari homlokzata, a behajtó felett emléktáblával
(Földszint 1753, Emelet 1794. Helyreállította: Inrényi Imre)

Kiskunfélegyháza.
A kerületi tanácsház
földszinti terme

Kiskunfélegyháza.
Kerületi tanácsház, földszinti
árkádos folyosó 1753

Izsák.
A régi tanácsház boltíves
kapualja. XVIII. sz. vége

bejegyzést tették: „Az utódoknak emlékezetül jónak láttuk bejegyezni, hogy új városháza épületünknek az első talpköve 1823. évi május hó 6-án, reggel 10 órakor tétetett le.”

Az építkezés még ugyanazon év november 1-re elkészült, amikor a bíróválasztást már benne tartották meg. Moczár Ferenc nótárius jelentése szerint az építkezés a 23 500 Ft-ot kitevő előírány-zattal szemben 28 913 Ft 4 krajcárba került.

Az egykor zöldre festett városi tanácsház földszintjét rusztikus tagozás élénkítette, a közép-rizalit földszinti ablakai felett félköríves lunet-tákkal és sugaras hézagolással. A rizalit emeleti részét óriás pillérek közé fogott, kis kiülésű pillasz-terek tagolták. A pillaszterek jón-fejezetei alatt naivan alkalmazott füzér dísz húzódott, a rizalítot fogrovatos párkányzatú oromfal zárta le. Az oromfal közepén füzéres díszítések közé foglalták a város-nak Mária Terézia idejéből származó, várkapuban álló alabárdos vitézt ábrázoló címerét, alatta 1823. évszámmal. A régi építmény az 1914–1916. évek között felépített, szecessziós stílusú, kétemeletes új tanácsház építkezésének esett áldozatul.

*

Kiskunhalas első tanácsháza 1758. évben, Hajós András főbíróháza alatt épült fel. Ez az egyemele-tes, dísztelen építmény a mai tanácsházzal átellen-ben, a Kossuth Lajos utcában áll. Régi tanács-terme ma is használatban van. A földszinten városi hivatalok és városi fogdák voltak.

Halas városa a francia háborúk lezajlása után jelentékeny fejlődésnek indult és mivel a régi tanácsház szűknek bizonyult, 1833/34-ben — ismeretlen mester által készített és az Országos Építési Hivataltól felülvizsgált tervek alapján — a mai tanácsház magvát képező egyemeletes, új tanács-házát épített. Az épület eredeti tervrajzait és el-számolási iratait Kiskunhalas város levéltára őrzi. A tervrajzokon semmiféle aláírás nincsen; a magyar nyelven készített számadási okmányokon Fischer Ágoston kecskeméti építőmester neve szerepel. Stíluskritikai alapon, valamint a nagykőrösi és félegyházi községvezetők végzett tervezői mun-kássága alapján feltehető, hogy a terveket is ő készítette. Az építkezés idejében a város főbírája Tary István, főjegyzője Péter István volt. Az építkezés 10 937, 66 o. é. forintba került.³

E széparányú, alföldi építészetünkben szokat-lanul jó részletképzésű épület földszintjét rusztikus

diszítés élénkíti, az ablakok körül mélyített kerekezéssel és szépen tagozott válaszpárkány lezárással. Az emeleti ablakok végigfutó, könyöklő párkányon nyugszanak és szemöldökpárkánnyal lezárt, egyszerű keretezéssel bírnak. Az erőteljesen kiugró középrizalit földszinti részét simán kezelt széles pillérek tagolják. Ezek felett az emeleten görögjón fejezettel lezárt, kettős pillérpárok sorakoznak, kanellurázott pillértörzsszel és a válaszpárkányra állított, erőteljes lábazatokkal.

Az egész homlokzatot hármias osztású főpárkány zárja le a középrizalit felett egyszerű, hasábalakú gyámokkal és felette oszlopszékekkel tagozott, lépcsős attikával. Az attikafal közepét két szalagdísszel átfont bőségszarutól közrefogott, ovális medaillonban Halas város régi címere díszíti. Szerencsés véletlennek köszönhető, hogy ezt a régi tanácsházát az 1910-ben elkészült új tanácsháza építéskor nem bontották le (mint az Félégyházán történt), és így e falusias jellegű mezővárost legalább egy jellegzetes, klasszicista épület díszítheti.

Nagykőrös jelenlegi tanácsháza telkét a város még 1702. évben, Sepsei István főbíróasága alatt szerezte meg, és a telekre 1705 körül egy földszintes székházat építtetett, mely 1738-ban leégett, de újra felépítették.

A jelenlegi egyemeletes, tornyos tanácsház déli homlokzata — az 1804. évben felépített szegedi tanácsház mintájára — 1811. évben készült el, a keleti földszintes szárnyal együtt. A terveket Fischer Ágoston kecskeméti mester készíti, a kivitelezést Sági Péter kiskőrösi mester végzi.⁴ Eredetileg mindkét szárnyat zsindegy fedte, melyet 1843-ban cseréppel váltottak fel, de a torony zöldre mázolt faszindegy-fedését megtartották.

A főhomlokzat — annak ellenére, hogy a klasszicista stílus formái 1811-ben már általánosan ismeretesek voltak — késői barokk jellegű, de annak minden túlzásától mentes.

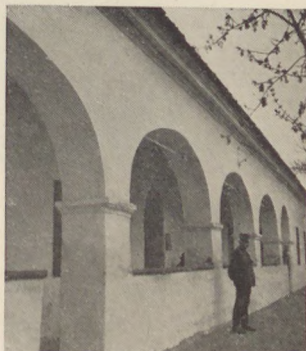
A hosszában körülbelül három egyenlő részre osztott homlokzat közepét kis kiülési rizalit foglalja el, mely a sima oldalrészektől, barokkos vonalvezetésű és vázákkal díszített oromfalával, íves záródású emeleti ablakaival és rusztikázott falfelületeivel válik el. Ebből emelkedik ki a torony, körülfutó erkélyének, „sétálójának” és barokkos körvonalú sisakjának kissé provinciálisan naiv, de rendkívül bájos hatású összhangjával.

A tanácsház keleti szárnya, mely régebbi épületmag felhasználásával 1847-ben épült emele-

Kiskunlacháza.

A tanácsház tornácának belseje ülőpadokkal 1741

Kiskunlacháza.

A községi tanácsház árkádos folyosója 1741

Kiskunmajsa.

A tanácsház udvari árkádjai 1744

Kiskunfélegyháza.

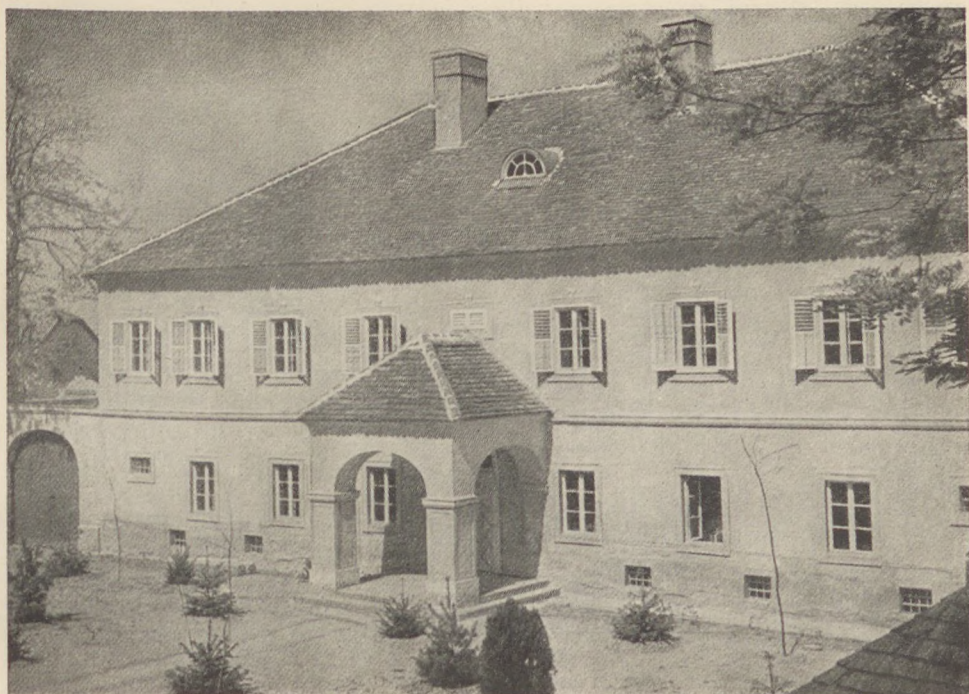
A régi városi tanácsház épülete 1823. Tervező: Fischer Ágoston kecskeméti mester

tesre, már egészen klasszicista jellegű. A földszinti rész rusztikázott, a mélyített keretezésű ablakok felett lunetta van, s az ezeket határoló boltöveket vállpárkányok kapcsolják össze.

Az emelet sima homlokzatának középrészét kettős pillérek tagozzák. Ezen épületszárny udvari részét az emeleti folyosón sorakozó körkeresztmetszetű zömök oszlopok karakterizálják. Az oldalhomlokzatnak a városi levéltárban őrzött és Szépe Lajos „második bíró” által láttamozott, eredeti tervén Halász István építőmester és Gál József építő nevei olvashatók.⁵

Szabadszállás jó tömegérzéssel megépült, emeletes tanácsházának tervezőjét az eddigi analógiák alapján vagy vidéki kismesterek, vagy inkább a József nádor befolyása alatt működő Országos Építési Hivatal tagjai között kell keresnünk. Keletkezésének idejére biztos támpontul szolgál az oromfalban alkalmazott 1826-os évszám. Az épület legfigyelemreméltóbb része a négytengelyes, hangsúlytalan oldalszárnyak által közrefogott, két emeletson áthaladó óriáspillérekkel díszített és széparányú oromfallyal lezárt középrizalit. A két középső, egymástól távolabb eső pillérállás közepét a földszinten szép asztalosmunkával készült, kosárirves záródású főkapu foglalja el. Felette jó arányú, Polláck Mihály hatását mutató, hármas ritmusú ablaksoporttal. Az oromfalat copf stílusú váza koronázza. A község főterén álló lazán körülépített, harmonikus tömegű építmény példamutatóan illeszkedik bele szerény környezetébe.

Petőfi édesapja, Petrovics István 1831. évben költözött át Szabadszállásra, ahol a községi hússzéket és vendéglőt bérli. Petőfi emléket a tanácsház földszintjén elhelyezett emléktábla őrzi.

Kiskunfélegyháza. A kerületi tanácsház börtönépülete 1753
(Helyreállította: Imrényi Imre)

Kunszentmiklós tanácsháza úgy tömegében, mint felépítésében a szomszédos szabadszállási tanácsház közvetlen hatását mutatja. Eltérés csak a középrizalit kialakításában mutatkozik. Az emeleti félköríves záródású ablakokat a sarkokon széles, vajúlatos falpillérek fogják közre, fogrovatos főpárkánnyal és a helység gazdag ornamentális keretbe foglalt címerével. A földszinti rész a középrizalitban kváderes kiképzésű, az oldalszárnyak vízszintes hézagolást mutatnak. A tanácsház építésére vonatkozólag a városi feljegyzések az alábbiakban tájékoztatnak: „A régi, alacsony városháza az idők vasfoga által megemésztetvén romlásnak indult; fundus azonban nem lévén 1819. évi július hó 20-án költ Contractus szerint Virág Mihály, Péter és József közös telkét — mely a tanácsház telkével szomszédos volt — a város közönsége 400 forintokért megszerzé.”

Az építkezés tervezőjére és kivitelezőjére nézve adatok még nem ismeretesek, csupán a homlokzaton olvasható 1829-es évszám utal az építkezés időpontjára.

Annál érdekesebb a műszaki felülvizsgálatot és az elszámolást ismertető jegyzőkönyv, mely kivonatban az alábbiakat tartalmazza: „1829—K Eszt. 628—K szám alatt költt Megyebeli határozat hivatalosan jelenti: hogy azon Épület ezen folyó Esztendőnek elején csinos ízléssel egybe kapcsolt állandó tartóssággal tökéletesen el-készült és az erre tett — 25 299 for. 28 kr-ból, a bemutatott Számadási Jegyzés szerint tsak 23 926 ft 16 kr. erogáltatván 1373 frt. 12 kr-k meg kíméltettek. — egyébbaránt Kunszentmiklós Várossának, Bírája és Tanácsa az érdeklött Város Házának elkészítésére fordított költségekre tett takarékos gazdálkodásáért ezen Közönséges Gyülekezet által megdícsértetik; ezen határozat ugyanazon Város Tanácsának ki-adatni rendeltetik.”

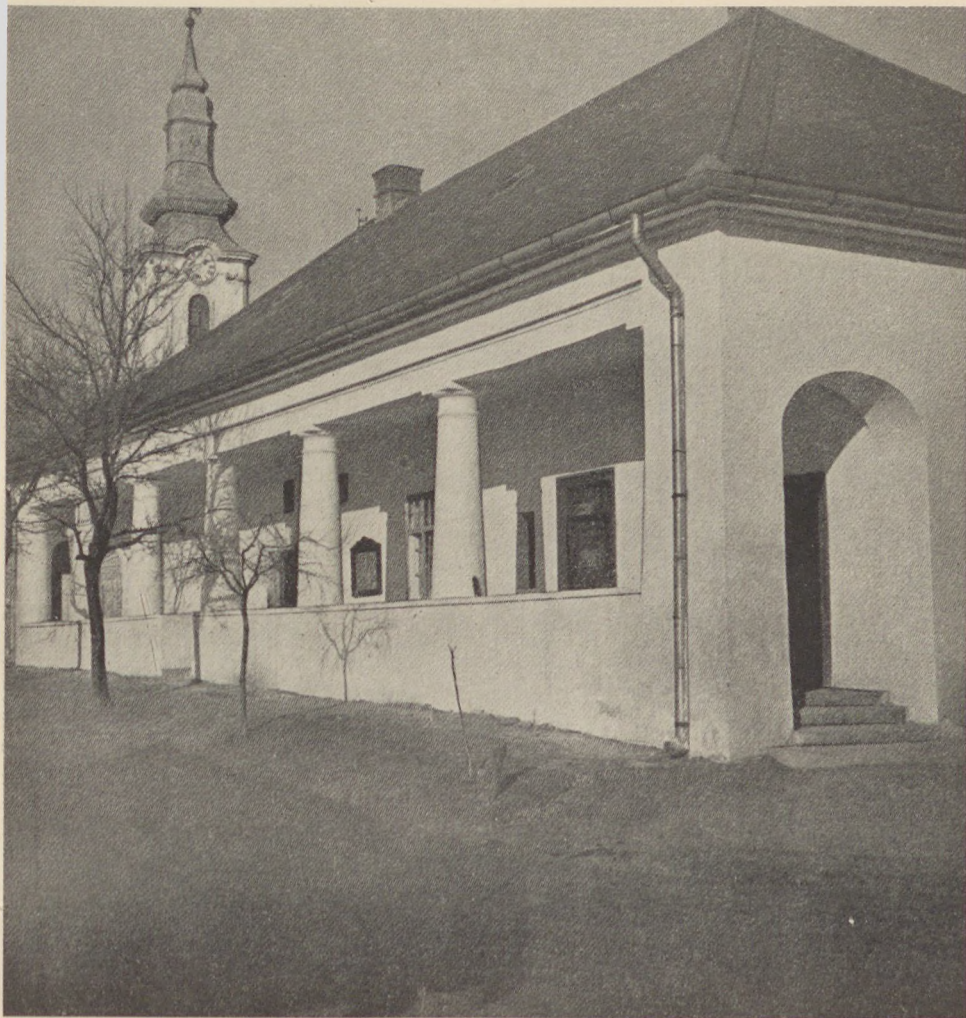
Kiskunhalas.

Városi tanácsház. Épült 1833—34. Tervező: Fischer Ágoston kecskeméti mester

Az építkezés idejében nádori alkapitány volt Fazekas András, kiskun kapitány Péter Zsigmond, számvevő Új Péter, a város bírása pedig Virágh Pál.⁶

A kisebb lélekszámú településeken egyszerű földszintes tanácsi építményeket találunk. Az építmények nagy hasonlósága miatt, e helyen csak néhány jellemző példa bemutatására szorítkoztam.

Kiskunlacháza mai tanácsháza a községet ért árvíz-katasztrófa után, 1741-ben épült. Az egy menetes, hosszan elnyúló, földszintes épület udvari oldalának kosáriralakú, nyitott tornáca eredeti állapotában maradt fenn. A pillérek körül-futó fejezettel, a tömör mellvédfal belső oldala pedig beépített ülőpadokkal épült.

Szalkszentmárton.
A tanácsház utcai homlokzata 1842

Hasonló típust képvisel:

Kiskunmajsa község 1744-ben épült, L-alakú alaprajzú, egyszerű eszközökkel készített, barokk időkből fennmaradt tanácsháza is. Ez a típus a Kiskunság falvaiban általánosan elterjedt.

A tiszta klasszicista ízű, földszintes tanácskozó épület szép példáját képviselik az 1842. évből származó *szalkszentmártoni* és az 1820-as évekből fennmaradt, régi *alsódabasi* tanácsházaknak tömör mellvédfalon nyugvó, oszlopokkal kialakított tornácai. Formáik a környék az időben épült, egyszerű lakóházainál is megismétlődnek.

A szalkszentmártoni tanácsház rövidebb homlokzatán figyelemre méltó a bejárati ajtó asztalos munkája, mely a falusi parasztházaknál ismert alak-

Szabadzsállás.
Községi tanácsház 1826

zatok fejlettebb formáit mutatja. A későbbi építkezések közül a *dömsödi* és *kiskundorozsmai* tanácsház már a romantikus stílusirányzat térhódítását jelzi.

Területünkön felépült tanácsházak voltak az első létesítmények, melyek az építető közület kívánalmának megfelelően, a közösség céljaira épültek. Az építkezés időpontjában mutatkozó nagyarányú eltolódások ellenére, a tanácsházak nagyjából azonos alaptípust képviselnek és nagyjában azonos stílusjegyeket mutatnak.

Minden esetben az épület leghangsúlyozottabb részét a tanácsterem képezi, köréje csatlakoznak a többi hivatalos helyiségek. Az emeletes megoldásoknál a földszint tengelyében van a boltozatos kocsithajtó, melyhez egy udvari vagy középfolysós csatlakozik. A földszinti folyosóról egyszerű, kétkarú lépcső vezet az emeleti folyosóra, mely egyben a középen elhelyezett tanácsterem előteréül szolgál.

A múlt század első harmadában keletkezett tanács-épületek legjellemzőbb példái — az eddigi kutatások alapján — Fischer Ágoston kecskeméti építőmester működésével hozhatók kapcsolatba.

Fischer Ágoston nevével első ízben az 1772—1805 között felépült kecskeméti nagytemplom számadási könyvében 1792. június 29-én találkozunk, ahol a már 1782 óta foglalkoztatott Fischer Boldizsár kőművesmesterrel (talán atyja vagy rokona) felváltva szerepel. Mesterünk a kecskeméti nagytemplom mintájára készítette el az 1798—1803 között felépült füzesgyarmati református templom

Kunszentmiklós.
Községi tanácsház.

terveit, a kecskeméti templomtorony erkélyét gyámolító triglifes gyám-motívumot pedig az 1811-ben épült nagykőrösi tanácsház toronyerkélyénél is felhasználta.

Az eddig ismeretes adatok szerint mesterünk 1825-ben Aradon tartózkodik és ez időben készíti a Temesvár-gyárvárosi görög templom terveit.

Nevével utoljára 1833/34-ben a halasi tanácsház építkezésére vonatkozó magyar nyelven írt számadási okmányokban találkozunk.⁷

Fischer Ágoston művészete még a klasszicizáló hazai barokk hagyományokban gyökerezik, terveit felettes hatóságai igyekeztek az egyre erősödő, tiszta klasszicista szellemben módosítani. Innen ered épületeinek kettős jellege. Épületein a különféle stíluselemeket oly sikerült, harmonikus egységbe tudta összefoglalni, hogy homlokzatait ma is a helyi adottságokból kinőtt, sajátos magyar alkotásoknak érezzük. Mesterünk művészete évtizedes kecskeméti tartózkodása alatt teljesen magyar légkörben fejlődött ki, és abban a környezet átalakító hatásának jelentős szerep jutott. Életrajzi adatainak és hiteles műveinek további ismertetése a jövő kutatás hálás feladatát képezi.

A tervező ízlése, a tervbíráló hatóság irányítása, a kivitelező vidéki kismesterek hagyományos forma- és anyagismerete, végül a megrendelő hatóságok határozott kívánásainak figyelembe vétele voltak azok a bonyolult tényezők, melyek összhatásából építményeink jellemző formái kialakultak.

Ezek a formák sohasem akadémikusan szárazak és sablonszerűek, hanem még a túlságosan puritánnak tetsző, egyszerű homlokzatok részleteiben is a

tovább élő barokk formák játékos változatosságára mellett a magyar szív melegét, a magyar lélek csendes derűjét véljük kicsendülni.

Becsüljük meg hazai építészetünk hagyományait, tárjuk fel építészetünk gazdag formakincsét, mert csak ezen a biztos alapon állva juthatunk el a hazai hagyományokban gyökerező korszerű építészetig.

Imrényi Imre

A tanulmány megírásánál az irodalmi munkákon kívül a félegyházi kiskun múzeum, a Bács-Kiskun megyei közlevéltár, a kiskunhalasi városi levéltár, valamint a kunszentmiklósi irattár velem közölt adataira támaszkodtam. Szíves fáradozásaiért meleg köszönetet mondok. A már lebontott régi félegyházi városház fényképét a kiskun múzeum bocsátotta rendelkezésemre. Tanulmányban szereplő többi fényképek a szerzőtől.

¹ A latin nyelvű felirat magyar szövege Dr. Mezősi Károly múzeumvezető fordításában: „A felséges magyar és cseh örökös királyi fejedelem Sándor Lipót osztr. főherceg, a magyar királyság nádora, a jászok és kunok bírása és grófja kegyes engedelmeiből ez az épület végzetes tűzvész hamvaiból helyreállított és ezenkívül egy emelettel növeltetett a Kiskun Kerület költségén, Rákosi Boros Sándor, szent császári és királyi apostoli főltség tanácsosa és nádori főkapitány gondoskodása által, az 1794. évben.” ² Az udvari oldalon levő felirat fordítása: „Ezt a házat az igazságszolgáltatás intézésére, a hatóság megfelelő elhelyezésére újjáépítette, bővítette és maradandó szándékkal felajánlotta a Kiskun Kerület. Közreműködtek Már András kapitány, Horváth Mihály és Sinkovits Mihály nádori ülnök, Péter Ferenc, Mihailovits Márton, Ziger József esküdt ülnök és biztos urak és a 8 község. (A 8 Kiskun község a következő: Halas, Félegyháza, Majsa, Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós, Lacháza, Dorozsma.) Az 1794-ik évben.” ³ Kiskunhalas város levéltárának 864-1/1952. sz. közlése. ⁴ Zádor-Rados 279. oldal. ⁵ Zádor-Rados 397. oldal. ⁶ Bors Károly „Kunszentmiklós város történelmi adatai” című munkájára Burián János helybeli építőmester kartársam hívta fel figyelmemet, amit ezúton is megköszönök. A közölt adatokat lásd a 154-156. oldalon. ⁷ Kiskunhalas város levéltárának 864-1/2 1952. sz. közlése.

Kiskunmajsa.
A községi tanásház udvara 1744

Szalkszentmárton.
A tanásház udvara 1842

HUNYADI JÁNOS VAJDAHUNYADI VÁRA

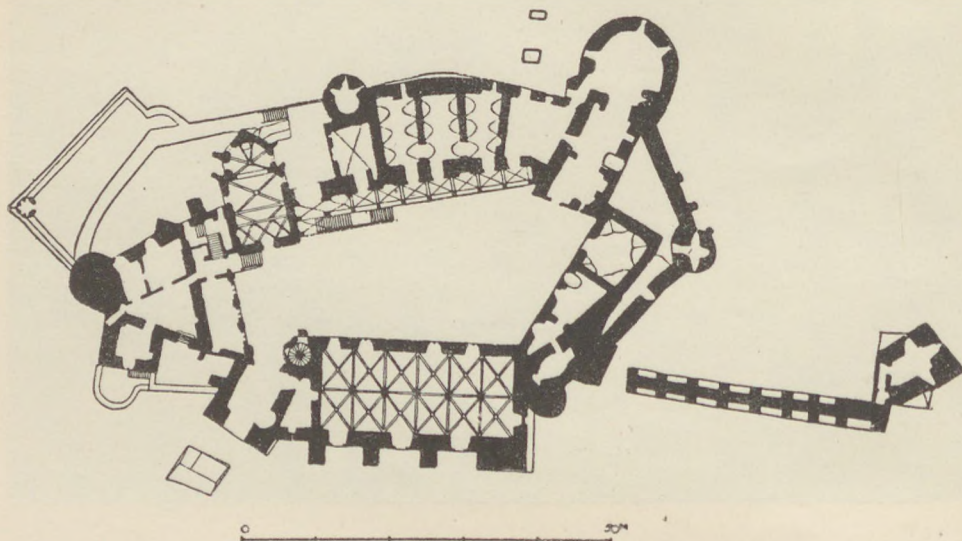
A nagy magyar hadvezér és államférfi halálának 500. évfordulója figyelmünket építkezéseire irányítja, és ha ez idő szerint kellő adatok és kutatás hiányában ennek megírására nem is vállalkozhatunk, nyilván nem fogják a később felszínre kerülő adatok megcáfolni állításunkat: Hunyadi János óriási birtokain nagyarányú építkezéseket folytatott.

Az ő nevéhez fűződik a gyulafehérvári (Alba Julia) székesegyház déli tornyának magasztása és más részletei, a tövisi (Teius) épen megmaradt templom (1449), az elpusztult bojtori kolostor, az azóta teljesen átépített csíksomlyói (Simleu) kolostor, és a hagyomány szerint szerepe volt Marosszentimre és Alsóorbó templomai építésében is. Ő kezdte meg a kolozsvári (Cluj) domonkosok kolostorának építkezését. Temesvárott (Timisoara) várat és palotát épített (később kaszárnya és katonai raktár). Ha más bizonyítékaink nem volnának, úgy vajdahunyadi (Hunedoara) várának építkezése egyedül is elég, hogy őt nagyigényű építetőnek lássuk. Sokrétű kívánságai kielégítésére — vajdahunyadi gazdag építkezésének ellátására — elsőrendű, Möller tanár szerint francia eredetű építőműhelyt foglalkoztatott. Máshol is láttuk, hogy azok, akikben az építés iránt ilyen magasfokú igény van, nem elégszenek meg egyetlen építkezéssel. Hunyadi János vajdahunyadi vára építkezésében ilyen alkotó férfi, akinek egyik életeleme az építkezés.

E kornak mintegy levegőjében van az építkezés, mint életszükséglet, mint a nagy akaraterő, a hatalmat, szervezést összpontosító államférfiúi munkásság

külső kifejezése is. Zsigmond uralkodásának utolsó évtizedében, az 1430-as években érik el városaink fejlődésük egyik csúcsát, ha az iparosságra vonatkozó adatokat a városok képeire is jellemzőnek fogadhatjuk el.¹ A polgárosodó városi lakosság is egyre többet épít, illetve tulajdonképpen ez az az idő, melyre városaink: Buda, Sopron, Székesfehérvár középkori házmaradványainak többsége utal.

Máshol rámutattunk már arra, hogy az ország életében jelentős szerepet játszó Buda és királyi palotája ez időbeli nagyarányú kiépítése Zsigmondot is, majd különösen Mátyást igényes építőként mutatja. Zsigmond számtalan

Vajdahunyad vára (a későbbi hozzátételekkel együtt). Az északi és keleti falaknál látható háromlőréses kis kerek sarok-tornyok tekinthetők a *külső-tornyos* vártípus átmenetének, az oldalozás kezdetének

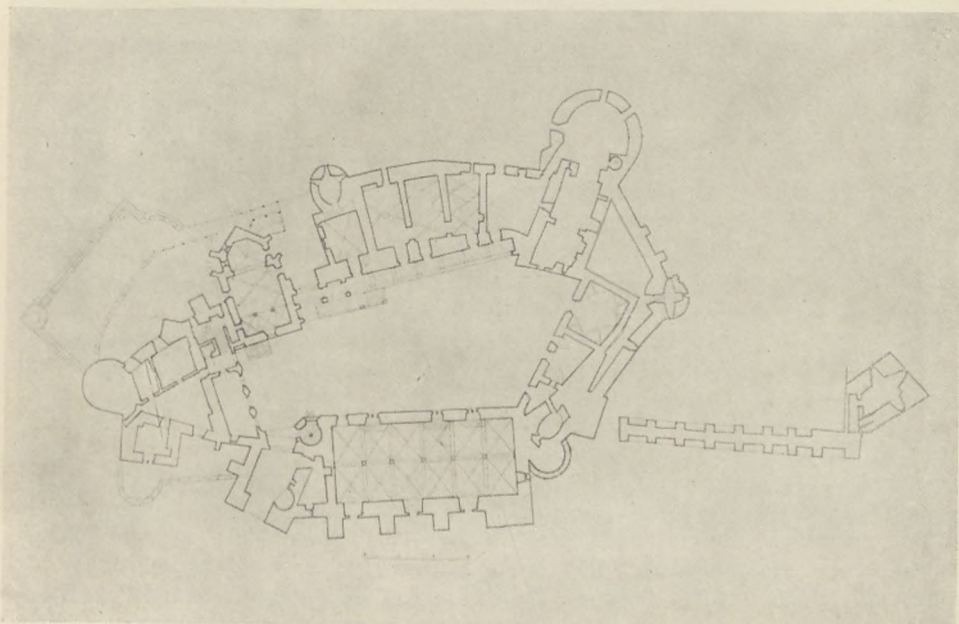
külföldi mestert hozat, legtöbbször Németországból, de hadvezérével, Filippo Scolarival és annak családjával sok olasz művész is jött hazánkba, ha munkásságuk ma még nem is tisztázott, és levéltáraink mérhetetlen pusztulása mellett kérdéses, hogy valaha is tisztázható lesz-e.

Hunyadi János alakja e tanulmány tárgyának, Vajdahunyad várának vizsgálata során még igényesebb építettként bontakozik ki, mint amilyen Zsigmondé volt, akinek budai várpalotája — ha tagadhatatlanul bírt is szép részletekkel — egészében a kortársakat inkább nagy méreteivel lepte meg és leírásakor a külföldiek is főleg terjedelmét emelik ki. Mátyás király a szülői házban kaphatta meg azokat a korai benyomásokat, melyek talán legnagyobb igényű építettnket érlelték ki benne, akinek munkássága építészettünkre oly elhatározó kezdeményezés volt, ám gyümölcsei még beérésük előtt hullottak le Mohácson.

*

¹ Vö. Möller István: Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből (Magyarország Műemlékei. MOB. Bp., 1905. I. 121. old.) és Gerevich László: Későgótika Magyarországon (A magyarországi művészet tört. I. Bp. 1956. 217. old.), valamint Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon (Bp. 1955.).

Vajdahunyad várát először 1267-ben említik (Castrum Hunod). Építésének első szakaszát Möller részletes kutatásai állapították meg, a habarcs máshol elő nem forduló sajátos — téglaporos — összetételének kimutatott egyezése alapján. Megállapítása szerint² egyszerű falak övezték, azaz a *belsőtornyos várak csoportjába* tartozott, aminek a jelzett kor is megfelel.

A vajdahunyadi vár alaprajza. Möller István felvétele alapján. 1956. évi rekonstrukció

A XV. századig nem hallunk róla és e hosszú időszak alatti fejlődéséről Möller kutatásai sem mondanak semmit. Csak azt tudjuk, hogy a várat az első építési szakasz végén Zsigmond Serbe vitéznek adományozta. A vár XIII—XV. sz. közötti állapotát azonban nem szabad egyszerűen „körített helyként” elképzelnünk, ahogyan Möller tette, hanem Anonymus és mások tudósításai alapján bizonyosak lehetünk afelől, hogy a Hunyadi János előtti — közelebbről meg nem határozott időben épült — *Aranyházat* és az erőteljes kőfalat e korban általánosan használt fa védőfolyosókkal, ún. *sétálókkal* és *belsőtornyokkal* erősítették meg, különösen a természettől nem annyira védett helyeken. A bejáratot feltétlenül ilyen torony védte, ha annak nyoma érthetően nem is maradt.

A vár kialakulásának következő szakasza Hunyadi János első építkezése volt. A régi falakat megtartva a várat második védőgyűrűvel vette körül, ily módon a két fal között keleten szélesebb, nyugat felé keskenyebb falsorosok keletkeztek. Új védőövének megerősítésére pedig annak sarkaira, a falsík elé ugró ún. *külső* védőtornyokat építtetett, amelyeket lökamrákkal láttak el. Ezekből lehetett oldalazni a tornyokhoz csatlakozó falszakaszokat. Ekkor épültek tehát a vár új védőművei, melyeket *Bajoni* XVII. századi leírása „Buzogány nevű ház”-nak,

² Möller István: A vajdahunyadi vár építési korai (Bp. 1913. 7. old.).

ill. „Himes torony”-nak, „Tárház”-nak nevez, ekkor épül a többi kerek torony : a Kínzó-, a Keleti- és Déli-torony és a hatalmas négyszegletes alaprajzú kapu-torony. E munkát neveztük a magyarországi váraknak a belső-tornyosból külső-tornyos típusba való átmenetének³. Ebben az időben a vajdahunyadi vár alaprajzán még csak kevéssé kiugró, köralaprajzú tornyokat látunk, melyek még nem tagolják fel a falakat, hanem a várnak meglehetősen nagy távolságban levő sarkain állanak. Ezekből a falakat nem lehetett még jól oldalozni és emlékeztetnek Buda Zsigmond-kori várának hasonlóan kisméretű sarok-tornyaira. De az oldalirányú — bár kissé ferde — lörések és a tornyok belsejében kiképzett lökamrák a budai tömőfalazatú tornyoknál fejlettebb elrendezésre vallanak. A Hunyadi-tornyok belül üresek, köztük csak a Buzogány-torony boltozott, melyet az 1681. évi leltár külső, erőteljes gótikus-reneszánsz festett mustrája után Himes-torony-nak nevez. Érdekes, hogy egyik mintája mennyire rokon a budai Tárnok u. 14. sz. alatti ház homlokfalán nemrég restaurált mintával. Hunyadi sarok-tornyának mindenesetre fejlettebb volt kiképzése a Zsigmond-koriaknál, mert bennük lökamrák helyezkedtek el két-három löréssel. Hunyadi János várát ez időben hallatlan erős védelemmel látta el, és ezt még további védőművek hozzátételével fejlesztette. A vár déli oldalán messze előre kikülönített védőtornyot emeltetett, a hatalmas *Nebojsza-tornyot*, melyet magas falba rejtett *Vészjolyosóval* kötött a várhoz. A külső védelmi rendszerhez tartozott egykor a Nebojszától délre 182 m távolságra egy másik védő-torony is, melyet a várral valamikor szintén fal kötött össze. Möller még a Szt. Péter hegyen is feltételezte Hunyadi védelmi építkezését, amire 1913-ban a kutatás kiterjesztését javasolta.

Hunyadi János második építkezése már nem a vár védelmét fejleszti, hanem a kápolna (1446) és a lovagterem (1452) a vár lakályosságát szolgálják. Nem tartjuk kizártnak, hogy az építkezést megelőzően megbeszélte a vár védelmének fejlesztését a szolgálatában álló Paoló Santini neves olasz hadmérnökkel és hadíróval, akiről tudjuk, hogy a „De militari et de machinis bellicis” c. munkáját röviddel azelőtt (1449) ajánlotta a híres velencei condottierének : Colleonninak.

Santini idézett könyve ugyan tulajdonképpen csak javított kiadása az ágyúk elleni új védekezést bevezető és az egész várépítést gyökerében átforgató *olasz bástya-rendszert* először ismertető Taccola művének. Mégis arra kell gondolnunk, hogy később csak e hallatlan költségeket felemésztő bástya-rendszer hozza meg évszázadokra az új várvédekezést. Az új védelem egyik elindítója és propagátora — mint hallottuk — Hunyadi János udvarában működött.

Santini — mint a bástya-rendszernek még itáliai területen is korai híve, aki a nagy sienai mestert, Francesco di Giorgiót is megelőzi — lehetett az, aki a vajdahunyadi vár védelmének bástya fejlesztését a terep okozta áthidalhatatlan nehézségek miatt nem ajánlotta, és ez adhat magyarázatot arra, hogy a lovagterem új építése miért nyúlik bele a vár sarok-tornyainak lövonalába, miért épül homlokzata oldalozhatatlan lőárnyékba. Mindez arra vall, hogy Hunyadi Jánost Santini meggyőzhette arról, hogy a vár az új fegyverek ellen nem védhető, és védelmét fejleszteni nem érdemes. Különben érthetetlen volna, hogy az első építkezés idején Hunyaditól oly nagyarányúan kiépített várvédelem fejlesztésének később nyomát sem találjuk. Sőt, mint látjuk, a Lovagterem nemcsak a nyugati vároldal védelmét tette kétségessé, nemcsak az ún. *Kapisztrán-torony* addig meglévő oldalvédelmét kapcsolta ki, de mindezt éppen a középkori várak legfél-

³ Gerő László : Magyarországi várépítézet (Bp. 1955. 253. old.).

A vár képe az 1854. évi égés után. (Arányi könyvéből)

tettebb pontján, a leginkább védett helyen: a *Kapu-torony* tőszomszédságában tette, ami egyértelmű a várnak mint védett helynek teljes feladásával.

1446-ban épül be a Kápolna és Aranyház közötti terület. A két emeletsoros — alsó és felső teremből álló — lovagterem és *Hunyadi-loggia* „építészeti formái és arányai, a boltozatoknak változatos szerkezete, a gazdagon alkalmazott szobrászmunkák finomsága”⁴ Vajdahunyadot magyarországi gótikus világi építészünk legbecsesebb emlékévé avatta.

Hunyadi János halála után az építkezést felesége, Szilágyi Erzsébet folytatta. Az Aranyház déli oldala elé olaszokkal olasz módra földszintes és emeletes nyitott, árkádos loggiát építtetett. A *Medve-árokra* nézően négyszögletes erkélyt, kútházat, új lakószárnyakat, a Déli-toronyra emeletet húzat. Téglaeépítkezését a nyíláskeretek kőtagozatai gazdagítják és ornamentális, címeres, figurás festése, mely a korábbi geometrikus festést az ő idejében váltja fel, tovább gazdagítja az együtttest, itt csak a külső várfalak festésében él tovább még ekkor is a régi díszítésmodor.

Az oly változatos külső s gazdag belső festésre — köztük a Mátyás-loggiánál a Hunyadiaknak Zsigmondtól való származása legendáját ábrázoló alakos csoportokra — e helyen nem térhetünk ki.

⁴ Möller: Id. m.

A várat Szilágyi Erzsébet halála után Mátyás fia, Corvin János kapja, majd özvegyének kezével Brandenburi György. 1526—1618-ig az enyingi Török családé. Ez idő alatt kétszer égett le, 1534-ben, Czibak Imre megszállása idején, és 1601-ben, amikor Mihály vajda gyújtja fel. Mindkét tűzvész után helyreállították.

1618-ban Bethlen Gábor fejedelemé lesz a vár, aki a déli szárnyra két emeletet építtet, s ehhez csatlakozik a nagyméretű rondella (ún. *Bethlen-bástya*).

1648-ban a várat Zólyomi Dávidné, Bethlen Katalin kapja meg, aki után 1666-ban gyermekeié lesz, majd Apaffy Mihály fejedelemé, aki Thököly Imrével elcseréli. Thököly után 1713-ig II. Apaffy Mihály fejedelemé, 1724-ig Apaffy Katáé, innen pedig a kincstáré. Ez ideig kisebb építkezések voltak, most is csak belsejét alakítgatják a kincstári hivatalok számára.

I. Ferenc erdélyi útja alkalmával Vajdahunyadon is járt, és a nyilván meglehetősen lehangoló állapotú vár javítására 1817-ben 30 000 forintot utalványozott. Az időközben villámcsapástól megrongált vár javítására a vajdahunyadi vasbánya felügyelője, Tordai Lengyel István 1823-ban 19 szakaszos vereszetben hívta fel Erdély figyelmét adakozásra, ennek eredménye lett az újabb helyreállítás.

A XIX. század közepén még lakható várban a Kerületi Bíróság („Bezirksamt”) székelt. Az 1848-ban leégett Déva-várához hasonlóan Vajdahunyad is gyújtogatásnak esett áldozatul 1854-ben⁵. Csak a Nebojsza-torony maradt épen.

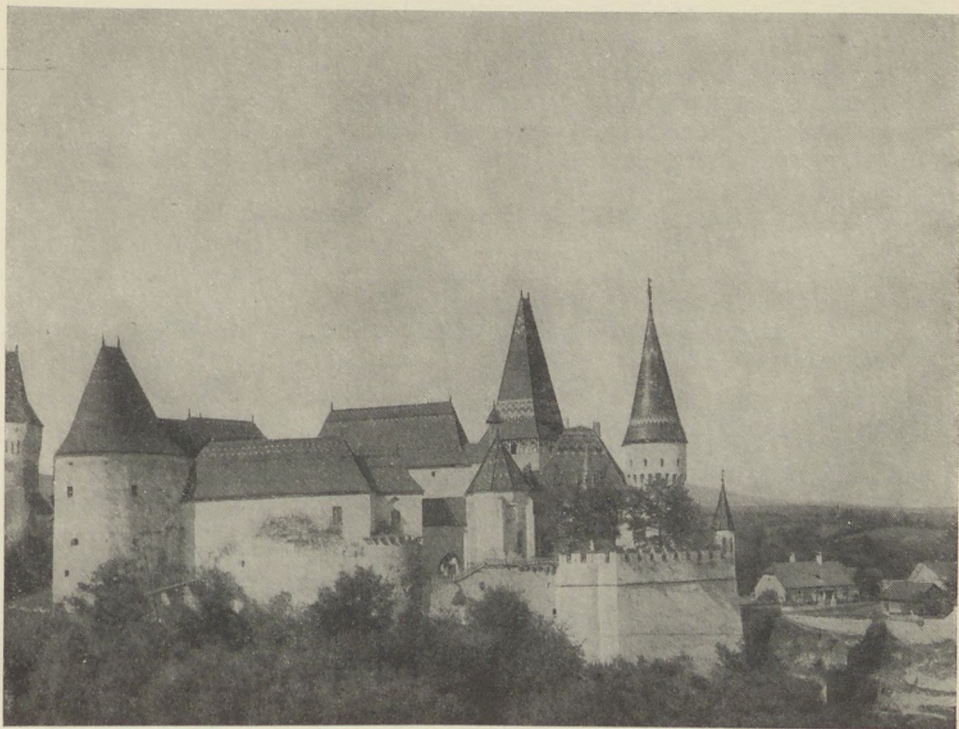
Ebben az időben a műemlékek védelmét az 1850-ben felállított bécsi „Central Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale” látta el, melyet Lorentz József *kerületi konzervátor* értesített a katasztrófáról. A Bizottság a baj megállapítása után elő is terjesztette a műemlék segélyezésének ügyét, amit 17 000 forintban állapított meg. Az akkori Belügyminisztérium és az Erdélyi Helytartótanács azonban elutasította a szorgalmazott segély megadását. Egyedül a Kereskedelmi Minisztériumnál (!) sikerült — ha nem is a kért legszükségesebb segélyt — de 400 forint 34 krajcárt kapnia. A hatalmas méretű építészeti együttes állagvédelme ily módon nem készülhetett el, mert az ideiglenes tetők a vizet összegyűjtve a faltöveket egy-egy helyen összpontosítva áztatták, ami többet ártott, mint használt. Egyedül a *Hunyadi-erkélyek* ideiglenes fedele bizonyult tartósnak és hasznosnak is.

Ilyen állapotban találta a várat dr. Arányi Lajos orvos-tanár, aki Henszlmann Imre és Rómer Flóris „Régészeti kalauzán” fellekesülve a helyszínen járt. Tapasztalatairól a hazai műemlékvédelem ügyében kezdeményező szerepet vívó orvosok és *természetvizsgálók* 1865-ben Pozsonyban tartott nagygyűlésén számolt be. Fáradhatatlan buzgólkodásának és áldozatkészségének köszönhető a műemlék felmérése, a rajzok rézbemetszése és három modell készítése, melyekkel a helyreállító munkák szabatosabb meghatározását — ma úgy mondanók, műszaki dokumentációját — készítette el.

A vár modelljeit, mint ő írja: „Tanulások mekkoraságú mintáját” fából készítette Duffek és Wolfarth asztalosokkal, akik két évig dolgoztak azon. Hat utazást tett segítőtársaival a helyszínre, és több mint 6000 forintot költött arra, hogy az 1867-ben Pozsonyban kinyomatott „Vajdahunyadvára szóban és képben” c. szépen illusztrált művével széles körben ismertté tegye a helyreállítás feladatát.

Munkájában Arányi a műemléki topográfia korai szép példáját adja a vár történetének rövid összefoglalásával és 1866. évi állapotának rendkívül részletes,

⁵ Möller: Id. m. 29. old.

Vajdahunyad (Hunedoara) várának restaurált képe

és ebben az időben még a külföldi szakmunkákban sem tapasztalható pontosságú leírásával, az 1681. évi, Bajoni János által Thököly Imre számára írt teljes leltár közlésével. Végül indítványt tesz a vár helyreállítására. Arányi e műve elhatározó jelentőségű volt a Hunyadi-vár most következő munkáira. Munkássága nyomán a bécsi *Akadémia* tanára, a hazai építészképzésünkben oly nagy szerepet játszó Schmidt Frigyes is felfigyelt a várra és tanítványaival még Arányi kiadványának évében ellátogatott Vajdahunyadra, ahol a „Wiener Bauhütte”-nek nevezett együttese felmérte a műemléket, és tervet is készített restaurálására. Ezen az alapon Lónyai pénzügyminiszter felkérte Schmidtet előzetes költségvetés készítésére, amit Schmidt 250 000 forintban határozott meg. Ezt az összeget terjesztették a magyar országgyűlés elé, mely azt — nyilván Arányi munkájának hatása alatt — „örömmel” meg is szavazta⁶. A kormánynak a restaurálásra vonatkozó megbízását azonban Schmidt magáról tanítványára, Schulcz Ferenc építészre hárította. Javaslatára a külföldi tanulmányútról éppen ekkor hazatért tehetséges Schulcz Ferenc 1868 októberében meg is kapta a megbízást és két művezetővel Vajdahunyadra utazott, ahol a munkát azonnal megkezdte. Az őszi hónapokban a több ezer köbláb törmelék eltávolítására ideiglenes hidak, állványok, utak építésére került sor, vagyis a műemlék romtalanítására. 1869 tavaszán Schulcz új, pontos felméréshez fogott, mert a bécsi felmérés — mint ez időben és még sokáig a legtöbb műemlékfelmérés — megbízhatatlannak bizonyult. Közben

⁶ *Schulcz József—Ángyán György: A vajdahunyadi vár restaurálásának története (különös tekintettel az ott történt károokra és visszaélésekre. Pécs, 1876. 5. old.)*

megbízást kapott a magyar kormánytól arra: dolgozzon ki tervet és költségvetést a vár lakható állapotba tételére. E költségvetése a Schmidt-féléhez képest 500 000 forint végösszeggel zárult!

Schulcz restaurálási tervét a bécsi *Műegyetemnek* adták ki véleményezésre, ahonnan kedvező vélemény érkezvén, az építkezést megkezdték.

A magyaránú restaurálás sok nehézséggel indult, első feladat volt deszkafűrész felállítását, az anyagszállításra megfelelő utakat építeni a több ezer köbláb építőanyag szállítására, állandó kovácsműhelyt kellett felállítani és felszerelni a szerszámok készítésére stb. Ez évben készítette el Schulcz a freskók színes másolatait Stornó Ferencel. A serényen indult restauráció során biztosították a veszélyes falakat, boltozatokat, a menthetetlen részeket lebontották és újravalazták. Új tetőszékeket kötöttek le és állítottak fel a *Kápolna*, *Lovagterem*, *Aranyház*, *Zólyomi és Bethlen épület*, a *Hajdani Kapu-torony* és *Vészfolyosó* fölé. Ezeket belécezvén a szükséges cserép legyártásáig ideiglenesen az állami erdőkből termelt deszkával fedték.

Schulcz építész e munkák során különös gonddal járt el. Az *Országgház* (v. *Alsó-Lovagterem*) roskadozó boltozatait nagy gonddal bontotta le és közben *ügyelt arra, hogy a régi részek minden egyes hasznavehető kődarabját újból alkalmazza*⁷. Visszakerültek eredeti helyükre az oszlopok, oszlopfejek, bordák és zárókövek. Ugyanígy járt el a *Lovagterem* hat ablakának kifaragásánál és a kövek elhelyezésénél, és e torony második emeleti két régi ablakánál is, amihez bánpataki és aranyosi követ használt.

Elkészültek: az *Aranyház* Medvesánc felőli erkélyeinek bontása és újrafaragása; famennyezeteinek újrafaragása és elhelyezése. A *Felső-Lovagterem* összes bordáinak elhelyezése (dévai kőből). Beszerezte az építkezés, sőt berendezés összes kemény- és puhafa mennyiségét, és a munkához szükséges szerszámokat és gépeket. Az építkezés helyszínére szállította a több ezer köbláb építési anyagot, mikor ez az érdemes építész, Schulcz Ferenc 1870 októberében váratlanul meghalt.

Halálával a páratlan odaadással és szakértelemmel vezetett építkezés megszűnt, és azt még ez évben Steindl Imrére bízták, aki a bécsi világiállításon a Schulcz Ferenc és a Wiener Bauhütte terveit felhasználva készített fantázia-tervei alapján kapta meg a munkát.

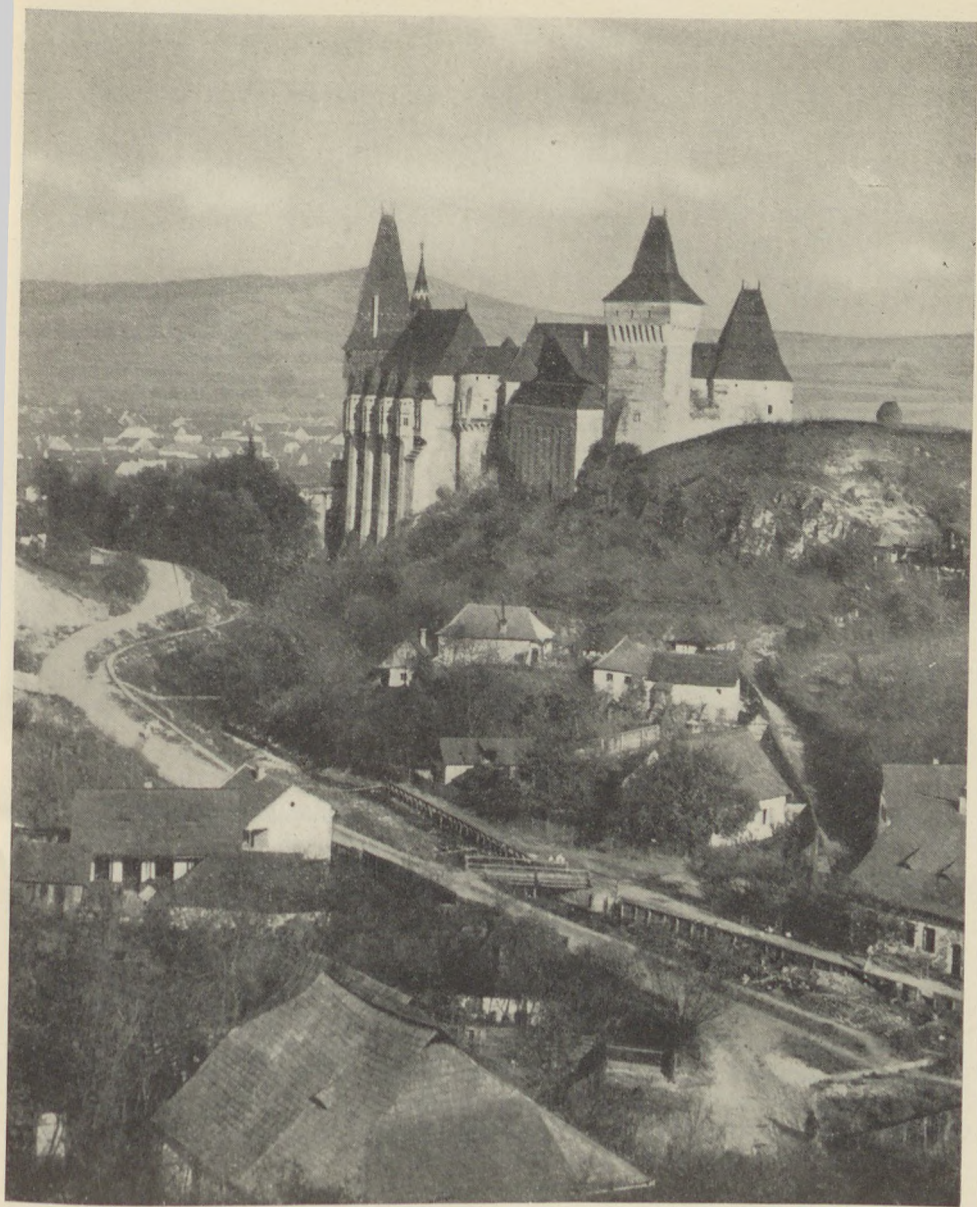
Steindl a reális és régészeti is kifogástalan műemlék-helyreállítás helyett az ekkor divatos purista elvek szerint készítette el új terveit és 1 900 000 forintos új költségvetését a munkák befejezésére.

Ma igazoltnak tartjuk a kortársak, Schulcz József és Ángyán György megállapítását⁸, mely szerint: „Amíg Schulcz Ferenc terveit az egészben összhangzó nagyság és mégis egyszerű, komoly, hazafias műeredetiség jellemzi, addig Steindl Imre tervezete kivetkőztetvén a várat középkori eredeti jellegéből, sallangos és túlterhelt; ebből ered, hogy az építkezés is, ami alatta történt, mind félszeg és befejezetlen, nem a styl korának megfelelő. Ebből származik az is, hogy a Schulcz Ferenc alatt előirányzott 400 000 forint helyett általa majd egész kétmillió forint lévén az ő »Költségvetésében« kimutatva, természetes, hogy a mai viszonyok között azt okozta, hogy a vár teljesen el nem készülhetett.”

Az új tervező alatt készült munkákat szemügyre véve nem tartjuk túlzásnak azt a megállapítást, hogy: „Az építész maga, Steindl Imre semmi érdeklődéssel nem viseltetett az ügy iránt kezdettől fogva, mert 1870-től egész 1874-ig

⁷ Schulcz: Id. m. 8. old.

⁸ Schulcz: Id. m. 11. old.

Vajdahunyad. Vár látképe

bezárólag az építkezést, volt olyan év, hogy csak egyszer, és ha többször egy évben, úgy is csak háromszor, és mindig egy-két napra látogatta meg, akkor is több időt töltött a kávéházban, mint az épületen.”⁹

Már ekkor jogosan kifogásolták, hogy ha Steindl maga nem ért rá a művel foglalkozni, miért nem állított jártas művezetőt a munka élére? Olyan fiatal,

⁹ Schulez : Id. m. 12. old.

tapasztalatlan művezetőre bízta a helyreállítást, aki a nevét sem tudta helyesen leírni „semmiféle nyelven”.

Az építkezésből a régi szakembereket eltávolították, legtöbb szava a számvevőnek lett, aki lépten-nyomon lehetetlen kívánságokkal állt elő. Emellett óriási adminisztratív apparátust állítottak fel, amely a szükséges évi 50 000 forint költség (építész, művezető, munkavezető, iroda) háromszorosát emésztette fel.

Steindl tervei szerint sok eredeti részt változtattak ekkor meg sajnálatos módon. Boltozatokat az eredetnél alacsonyabbra vettek, szükségtelen részeket építettek, az eredetiekkel ellentétes új, neogótikus formákban (ún. Bethlen-folyosó, 1873). Steindl újból átdolgozta a Schulcztól már nagyjából befejezett Aranyházat, melynek tetejére korlátrácsos manzárdfödelet tett. Régi három ablakát, melyeket meg lehetett volna csekély javítással tartani — összetörték. Agyonterhelt, zsúfolt oromzatokat építettek, a tetőcsúcsokra bádogdíszek kerültek. A Buzogány- (Hímes-) tornyot felmagasította és kihegyezett nehéz sisakot tett rá, zománcos cseréppel, tetején zászlós lovaggal. A Kapu-tornyot egy teljes emelettel megmagasította, körüljáró karzattal, melyre a torony területének bővítésével tette rá az óriási sisakot. Ugyanígy sorolhatnánk e vandál munka részleteit a *Nagy-* (v. *Erzsébet-*) *bástya*, a *Kisbástya-torony*nál és a *Kisbástya*nál.

A belső restaurálásnál, melyre működése szintén kiterjedt, „egy kő sem maradt a helyén”, írja Möller.

Steindl hasonlóan járt el a kassai gótikus székesegyház restaurálásánál is. Országházunk neves építészből mind Kassán, mind Vajdahunyadon végzett munkájánál — G. B. Shaw szavaival élve¹⁰ — homéroszi módon hiányzott a történeti hűség minden igénye, sőt még lehetősége is.

A század hetvenes éveiben már sok ellenkezést szültek a túlzott és önkényes kiegészítések Európa-szerte, és a panaszokra a Műemlékek Országos Bizottsága Schmidt Frigyes bécsi építésztanárt kérte fel a kassai munka felülvizsgálatára. Schmidt a már elvégzett munkát és a művezetés mindenkori anyagi, bizottsági és hasonló körülményeit mérlegelve szakértői véleményében Steindl lényegében megvédte. De bírálata fogalmazásának óvatos köntőfalazásai arra vallanak, hogy ő maga sem értett egyet a munkával.

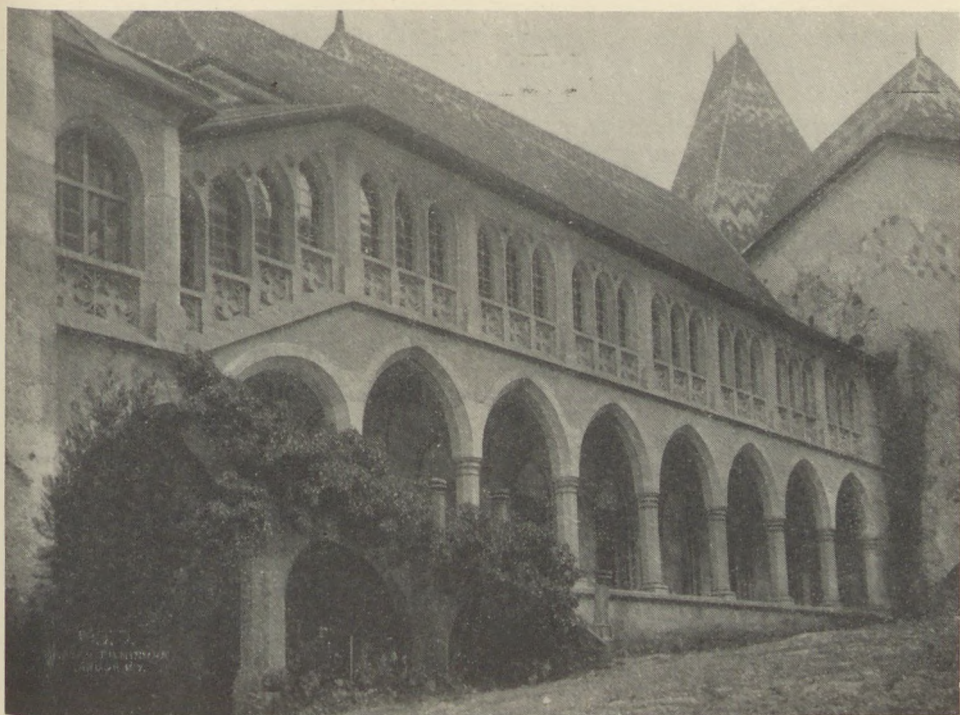
Schulcz példája azt mutatja, hogy a műemlék védelméhez a szakmai tudáson, lelkiismeretességen felül széles kultúra szükséges, a történeti értékek felismerése és megbecsülése: jó építészre van szükség. De az Országházunkat — minden a század elején divatosá vált éretlen kritizálgatás ellenére kitűnő művet — alkotó Steindl vajdahunyadi munkássága azt példázza, hogy nem minden jó alkotó építészünk alkalmas a műemléki munkák tervezésére és vezetésére.

A vajdahunyadi rengeteg költséget végül is a kormány megsokallta és 1874-ben az építkezés megszüntetését határozta el. Csupán az elkerülhetetlenül szükséges befejező munkákra kért be költségvetést. A pénzügyi bizottság jelentése sem volt a vezető építészre kedvező. Ezért Steindl kényszerítve látta magát lemondásának benyújtására.

A kormány által kiküldött Wagner miniszteri mérnök 66 191 forintban állapította meg a befejező munkák összegét, amivel Piatsek Gyula építési vállalkozót, Schulcz Ferenc egykori rajzolóját, majd Steindl Imre volt művezetőjét bízták meg.

Piatsek munkája azután rátette a koronát elődjének művére. A rossz kökötések, előkészítetlen, hibás rajzok alapján faragott kövek átfaragásának, szakszerűt-

¹⁰ Szent Johanna előszavában. Bp. 1956. 29. old.

Vajdahunyad. Árkádsor (Steindl)

len elhelyezések, rossz munkák garmadáját készítette ez a vállalkozó. Mint Möller írja: Piatsek mindent levakolt, levésett, a Hunyadi-loggiát, a vár díszét lebontotta, boltozataival és pazar részleteivel együtt. Helyébe indokolatlanul újat épített, de ennek tagozásai pontatlanok, a szobrászati részek kifaragatlanok, a kötések rosszak, a felhasznált anyag selejtes volt. Durva habarcsai felhordására becsorbázta a régi freskókat, faragott köveket.

Munkájának és elszámolásainak minősíthetetlen voltára Schulczék munkájában találunk részletes felsorolást. Az építkezést a század végén nem egyedülálló módon e szomorú időszak zárja le, amit e helyen csak a bizottsági átvétellel jellemzünk, melyre a fővárosból 24 fő szállt ki. A bizottság foglalkoztatásáról a vállalkozó részéről megfelelő gondoskodás történt és a terített asztalon minden vendég tányérján egy-egy sült malacfej nézett szembe a kritikusokkal. Az átvételi jegyzőkönyvet mindenki aláírta¹¹.

A vár csak 1880-ban került a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá és csak 1881 óta részesült az ekkor megalkotott magyar műemléki törvény védelmében. Sajnos túl későn.

A Műemlékek Országos Bizottsága érdemes elnöke, Forster Gyula már csak utólag állapíthatta meg, hogy az 1875–76-ban Piatsektől végzett munka nem restaurálta a nevezetes műemléket, de romlására vált¹².

¹¹ Dr. Lux Kálmán szíves közlése.

¹² Forster Gyula: A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta. (Magyarorsz. Műeml. I. Bp. 1905. 35. o.)

A MOB 1881. évben 1000 Ft, a következő évben 5000 Ft, majd 4000 Ft költséget biztosított a további munkákra. (A korábbi munkák 362 536 forintot tettek ki.) E kis keretből nagy műveletbe fogni nem lehetett, és hiába került a vár restaurálása Khuen Antal személyében avatott kézbe, a MOB ez idei másod-építésze csak keveset javíthatott azon. Mégis sikerült Hunyadi János Alsó-Lovagtermét, az Aranyház Mátyás-kori átépítését és a Buzogány-tornyot megfelelő állapotba hoznia, segédjével, Möller Istvánnal, aki Khuent — annak 1890-ben bekövetkezett halála után — tizenhét évi szünet után, 1907-ben a munkák vezetésében követte.

Möller újabb méréseket végzett, felkutatta az épület különféle maradványait, megállapította építési korszakait. Megtalált sok jó állapotú eredeti faragott követ, melyeket Piatsek elherdált. Munkáját a MOB szép köntösben jelentette meg 1913-ban. A műemléki hivatal irattárában levő eredeti jelentésekből évről évre nyomon lehet követni most már a végzett munkákat, melyeknek végén Möller 1914. évi (170. sz.) jelentése foglalja össze ez utóbbi évek munkáját: „Ismeretes, hogy a vajdahunyadi vár helyreállítását az egész várra kiterjedő kutatásokkal kellett megkezdeni, annál inkább, mert a Steindl Imre vezetése alatt a múlt század hetvenes éveiben foganatosított restaurálás nemcsak a vár régi képét változtatta meg önkényes módon, hanem indokolatlan és káros bontásokkal, új létesítményekkel az eredeti állapot felderítését és megállapítását is rendkívül megnehezítette. A Steindl-korszakban emelt falakból százszámra kerültek elő becsesebbnél becsesebb eredeti faragott kövek, amelyek építőanyagként használtattak fel! Ehhez járul még, hogy a korábbi restaurálás által végzett munkák azok gyarló műszaki kivitele miatt nagyrészt tarthatatlan állapotba jutottak, úgyhogy még a helyreállítás programszerű keresztülvitele előtt sok rész eltávolításáról és a fenntartás érdekében helyettesítéséről is kellett gondoskodni.”

A nagyarányú korábbi restaurálást Möller idejében kutatás és kisebb munkák követték, de a Hunyadiak hatalmas vára tovább is állandó érdeklődés tárgya maradt. A millenáris ünnepségek idején felépítik bizonyos részeiben a budapesti városerdőben, a céllövölde, vásári mutatványos bódék és elvarázsolt kastély mellett az Alpár-féle elvarázsolt várat, a századfordulóban nálunk is jóléthez jutó polgárság Barizonlányos, pezsgős hangulatában.

Möller alatt elkészült az Aranyház új tetőszeke és helyreállítása, a lépcsők, ajtókeretek, burkolatok, a Mátyás-loggia szerkezeti biztosítása és mindkét mennyezet. Elkészült a Tárház falainak helyreállítása, pártázata, kőfedele, a *Hídvéd-* és *Kinzó*-tornyok falai és pártázataik restaurálása, továbbá a Déli-torony és sok falazás kijavítása. A befejező munkákra a MOB 1914. II. 24-i ülésében tárgyalás részletes költségvetést előterjesztette, de annak megvalósítását a világháború megakadályozta. Ezzel Vajdahunyad műemlékére vonatkozó adataink megszakadnak.

A várral a magyar műemlékvédelem kapcsolata 1918-ban megszakadt. Azóta a völgyben, a vár közelében Románia több mint 20 000 munkást foglalkoztató legnagyobb kohóműve fejlődött ki. A savas, füstös levegő sokat ártott és kikerülhetetlenül árt ma is a vármaradványoknak.

Annál nagyobb örömmel vettük a munkák előkészítése céljából június hóban Romániából itt járt Orbán Károly építészről és Velescu Olivér történészről azt a hírt, hogy Hunyadi nevezetes várat a baráti Román Népköztársaság tekintélyes költséggel (10 millió lei, megfelel eca. 16 millió forintnak) rövidesen ismét helyreállíttatja.

Gerő László

Szt. Mihály-arkangyal barokk szobra a győri Káptalandombon

KÖSZOBROK HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL

Műemlékállományunknak jelentős részét alkotják különböző kőszobrok. Csaknem mindenütt az ország területén találunk emlékoszlopot, útmenti szobrokat, köztéren álló, műemléket vagy ilyen jellegű szobrászati alkotást. Legnagyobb részük a XVII. és XVIII. századból maradt ránk. Középkori és reneszánsz szoboremlékünk viszonylag kevés. A XIX. század alkotásainak karbantartási és helyreállítási problémája természetesen egyszerűbb, mert általában kevésbé rossz állapotban vannak, mint barokk elődeik.

A helyreállítási teendők mindig mások és mások. A szoboremlékek vizsgálatánál azok állékonyságának és pusztultságának számtalan fokozatával találkozunk. A helyreállítás részletes munkaprogramját általában csak alapos vizsgálat után határozhatjuk meg. E vizsgálat rendszerint a munkálatok megindításával egy időben végezhető csak el a kellő alapossággal, amikor már megfelelő állvány áll rendelkezésre.

Vizsgálatunk egyik lényeges része a felhasznált kőanyag meghatározása, mert a kő fajtája és minősége a helyreállításhoz felhasználandó anyagokat határozza meg. A plasztikailag alakítható, faragható kövek minden fajtájában találunk időállókat és pusztulásra hajlamosakat. A teljesen fagyálló kőanyagból készült plasztika aránylag kevés. Legáltalánosabban puhamészke faragványokkal találkozunk, és vidékenként változóan homokkő plasztikákat is találunk. A helyreállítás terve a kőanyag szerkezetétől, fagyállóságától, a szobor elhanyagoltságától, régebbi javításaitól stb. függően rendkívül sokrétű.

Ha a kő csak a legkisebb mértékben is nem érett, nem fagyálló, máris magában hordja pusztulásának szinte feltartóztathatatlan folyamatát. A kifagyásra, mállásra való hajlamosságához közvetlenül kapcsolódik a kő vízfelvevő képes-

sége, mint a legveszélyesebb tulajdonság, mert e kövek a magukba szívódott nedvességet csak nehezen párologtatják el. A csapadékvizek, a hajszálcsovésség révén felszivárgó talajnedvesség a kőbe jut, fagyhatásra rombol. A növényzet főként mohák alakjában a víztárolóképeséget csak fokozza, s emellett apró gyökereivel, vegyi hatásával is gyengíti, mállasztja a kő felületét. A pusztulást siettető okok közé kell számítanunk az elhelyezések általános hibáit, vaskapcsok és vascsapok használatát, melyek rozsdásodása nehezen helyreállítható károkat okozhat. Az állagmegóvás és karbantartás legfőbb feladata a káros hatások kiküszöbölése, amennyire az az adott körülmények között lehetséges.

A helyreállítás munkáját a kellő beállványozás után a kőfelületek tisztításával kezdjük. E tisztítás azonban tényleg csak a szenny eltávolítása legyen, a szobor felületét átcsiszolni, átfaragni nem szabad. (Nem hangsúlyozható eléggé, hogy az eredeti kőfelületek megtartása mit jelent műemléki szempontból. Hogyha egy sima, de nem csiszolt középkori kváder külső felületéről a tisztítás ürügye alatt csak egymilliméteres réteget is eltávolítanánk, úgy elveszítenők az eredeti megmunkálás nyomait, és megfosztanók a kvádert középkori jellegétől. Ezzel teljesen elvonnánk műemléki értékét. Fokozottan áll ez a szobrászati elemekre, ahol a felületesökentés formaváltozással is jár.) Mechanikai tisztításhoz használt szerszámoknak és keféknek keménységét mindig a tisztítandó kő keménysége határozza meg. Keménymészkövek, szilikátos homokkövek acél drótkéfékkel is tisztíthatók, míg puhamészkövek, meszes homokkövek és vulkáni tufák tisztításához finomabb szálú vasdrótkéféket, rézkéféket, gyökér- és sörtékéféket használunk. Kaparószerszámaink acélból, csontból és fából készülnek és mindig a kő keménységéhez alkalmazkodva használjuk őket.

A tisztítás rendszerint hosszantartó és gondos figyelmet igényel, mert minden mállékony, feltáskásodott vagy repedezett részt számba kell vennünk, azokat meg kell jelölnünk. A tisztításnak ki kell terjednie a laza hézagkenések eltávolítására és az üres hézagok kitisztítására is.

A tisztítás után meghatározhatjuk a helyreállítás programját, hogy az esztétikai hatás és értelemszerűség, továbbá az állékonyosság érdekében mely részek tarthatók meg teljesen, mit kell kötődásokkal pótolnunk vagy kiváltanunk. Az architektonikus kötődások rendszerint felmérhetők. A felmérések alapján a kötődások megfaraghatók. Nagyobb ornamentális és figurális kiegészítéseknel legcélszerűbben úgy járunk el, hogy kifaragjuk a kötődás helyét, csapolását, s e kivésott fészekbe ágyazva mintázzuk meg az eredeti felülethez kapcsolódó kiegészítést. A kőkiegészítések csapolását mindig úgy válasszuk meg, hogy a kőbetöltések önsúlyuknál fogva állékonyak legyenek. Az a kötődás, amelyet csak a ragasztás vagy a fémcsap tart a helyén, ritkán szakszerű. A kötődásokat rendszerint gipsztukkóval mintázzuk meg, mert ez további öntési műveletet nem igényel. Az agyagból mintázott részokről ún. vakformákat kell készíteni. Az így kapott pótlás gipszmodellje után azonos kőből pontozással kifaragható a végleges figurális vagy ornamentális kötődás. A mechanikai tisztítás és a kőbetöltések helyének kifaragása után az egész szoborművet portalanítjuk és lemossuk.

A kötődások behelyezéséhez és a nyitott hézagok tömítéséhez a faragvány könyagának zúzalékából készített habarcsot használunk. A habarcs szilárdsága és struktúrája (vízfelvő és áteresztő képessége) közelítse meg a kő hasonló tulajdonságait. A kisebb sérüléseket, csorbákat is azonos habarccsal egészítjük ki. Keménymészkönnél magnéziumcementet vagy lithophonnal világosított portlandcementet mésztejjel használunk a habarcskészítéshez. Puhamészkö esetében gyengén javított mészhabarcsot, függőleges felületeken gipsztukkó-habarcsot

is használhatunk. Szilikátos homokköveknél a mészadagolást minimálisra csökkentjük. A kiegészítő habarcsokhoz legcélszerűbb az azonos kő zúalékát felhasználni. Törésfelületek összeragasztásához sokféle anyag áll rendelkezésünkre, melyeknek legtöbbje vízzáró. Kőszobrok helyreállításánál ragasztáshoz *cementet ne használjunk*. Jól beváltak az olajos és gyantalakkos ragasztók és a besűrített cellulóz lakkok. A csapadéknak közvetlenül ki nem tett helyeken a kazeinos ragasztók is jól beválnak.

Csaknem minden helyreállításra kerülő szobornál találunk vaskapcsok vagy csapok rozsdásodása folytán keletkezett károkat. A rozsdásodás térfogatnövekedéssel jár és feszítő hatást fejt ki. Sokszor már a külső repedések elárulják a szobor rögzítéséhez beépített vas jelenlétét. Kedvező esetekben nincs szükség ezeknek teljes kiváltására, rozsdamentes fémre való kicserélésére. Ezekben az esetekben elegendő, hogyha a rozsdarétegeket eltávolítjuk a kibontott vascapról, miniumozzuk és visszahelyezéskor a kő és vas közötti üreget laza szerzetű, pl. faszénporos gipsz-mészhabarccsal öntjük ki, hogyha a felületre ki nem érő merevítővasról van szó. Erősen nedvszívó köveknél és kisebb üregek esetében olajgitt kitöltés a célszerűbb. Új csapokhoz vagy kapcsokhoz használunk vörösrézet vagy rozsdamentes acélt. A kapocslyukaknak ólommal való kiöntése a behelyezett vas rozsdásodását nem szünteti meg. A gipszes mészkőzúalékos mészhabarcs-kitöltés nem oly állandó, de veszélytelenebb.

A tisztítás és kiegészítések munkája után fő feladatunk a vízelvezetés biztosítása. A csapadékvizeknek legyen mindenütt szabad lefolyásuk. Hézagokon, repedéseken a víznek behatolnia nem szabad. A hézagok és repedések tömítésének és injektálásának gondos munkája legyen alapos, és haladjon a szobor részein következetesen végig. A csapadékvizeket vezessük el az alépítménytől. Ennek érdekében rendszerint szükségessé válik a terep rendezése.

Sem a feltáskásodott részek injektálásának, sem az eredeti felület megtartásának módja nem foglalható össze általános érvényű receptekbe. Amennyiben a feltáskásodott réteg alatti mállás eléggé nedvszívó, úgy lassú injektálással megszilárdíthatjuk a mállott réteget. Súlyosabb esetekben a feltáskásodott külső réteget gondosan lefejtjük, a liszté mállott alsóbb réteget eltávolítjuk; majd a lefejtett réteget a kő anyagának megfelelő habarccsal visszahelyezzük.

A kőből készült faragványok konzerválásának problematikája sokkalta nagyobb, semhogy azzal e cikk keretében behatóbban foglalkozhassunk. Kétségtelenné vált, hogy a konzerváló csodaszerek a kellő időpróbát nem állották meg s a legújabb külföldi eredményeket kellő apparátus híján kísérletképpen sem alkalmazhattuk gyakorlatunkban.

Meszes kötőanyagú kövek konzerválásához használunk mészalapanyagú konzerváló szereket, a legegyszerűbb esetekben mészvizet vagy meszes vizet. míg szilikátos kötőanyagú kőzetek konzerválásához vízüveg-alapanyagú konzerváló szereket használunk. A konzerválás sohase korlátozódjék a felületre, s lehetőleg hatoljon mélyen a kőbe, amit a folyadék nagyfokú hígításával és többszöri, napokon át tartó beeresztésével érhetünk el. A felületen képződő mészkristályos vagy szilikátos réteget a teljes száradás előtt eltávolítjuk.

Vízzáró konzerválás csak ott alkalmazható, ahol a csapadékvizek és a talajnedvesség sehol sem kerülhet a konzervált felület alá, mert ebben az esetben a konzerválás szakszerűtlen s a kő pusztulását csak sietteti. A legjobb konzerválószerrel is jobb a kipróbált, fagyálló kövek használata, a gyors vízelvezetés biztosítása, talajnedvesség távoltartása és a rendszeres karbantartás.

Szakál Ernő

Modern, tipikus az alapformákra leegyszerűsített darabokból álló edénykészlet, nemes, tiszta alapanyagból, díszítetlenül hagyva. A gyári tömegtermék jó példája

A SZÉP TÁRGYAK MŰVÉSZE

Amikor szép tárgyakra gondolunk, talán kivétel nélkül mindenki előtt elmúlt korok kulturális örökségének az a része jelenik meg, amely az építészet és a képzőművészet alkotásai mellett az életszükségleteket többé-kevésbé szorosan szolgáló használati tárgyakkal áll. E tárgyak többsége a régi kézműves-kultúrának és egyben a különböző korok művészetének ezek formájában és díszítésében megnyilatkozó kitűnő képviselője. Ma múzeumok őrzik a letűnt idők ipari-művészetének válogatott példányait, s ezeknek magas művészi kvalitásuk révén nemcsak művészettörténeti jelentőségük van, de kifejező tartalmi telítettségük kulturális értéke is felbecsülhetetlen.

Régi korok embereiről, társadalmak, osztályok életéről a kézműves-kultúra termékeinél beszédesebb dokumentumokat alig ismerünk, akár a főúri vagy a városi élet kifinomultabb ágaihoz tartoznak ezek, mint az ötvösművesség vagy a textilművesség, akár a paraszti kultúra éppoly ízes termékei, amelyeket ma a népművészet kategóriájába sorolunk.

E koroknak nemcsak a magasigényű, reprezentációt szolgáló készítményei, de minden hétköznapi használati tárgya, eszköze, sőt szerszáma is egyformán kultúrát, a kialakításban művészi készséget és többnyire magas mesterségbeli kvalitást mutat. Még a szerényebb, szinte jelentéktelen tárgyakban is, a sokszor megkapó esetlenséggel bukdácsoló művészi alakító-képesség fogyatékoságait is kiegyenlíti a kor ízléséhez való szerves kötöttség. Talán nem merész megállapítás, hogy a régi idők kézműves-készítményei között ízléstelen — mint a mai korban — alig található.

A régi példa mélyen meggyőző: az előző korok kézművesipari készítményei felülmúlhatatlannak látszanak a művészi alakítás, a szépség, a dekoratív igények kielégítése, a kor társadalmának, osztályok, emberek eszméinek, érzéseinek kifejezése tekintetében. Nem csodálható tehát, hogyha szép tárgyakról esik szó, legtöbbször a régi példaktól lenyűgözve, el sem tudnak másféle használati tárgyakat képzelni, mint amilyeneket a régiek előállítottak. Csak azt becsülik, értékelik, ami régi, korára és stílusára tekintet nélkül. S ez talán nem is nagyon különös, ha összevetik régi használati tárgyak nem egy-egy példányát, hanem akár nagyobb csoportjait a maiakkal, amelyek túlnyomó többségükben korunkkal való minden kapcsolat nélkül, a „művészi” alakítás szabadosságával hajlanak ide-oda a stílusutánczó, tartalmatlan eklekticizmus (lásd pl. a „stylibútor” fogalmát!) és a féktelen, attraktív formalizmus között (lásd pl. a világ iparművészetét az 1955. évi Triennalén!).

A régi formák kritikátlan imádata fejlődésellenes, negatív álláspont. Korunkat megtagadni annyi, mint megfutamodni a haladás törvénye elől. A régi eredmények utánzása helyett vissza kell térni a mozgalmas mába, amely tele van századokra menő átalakulásokkal, a fejlődés földindulásszerű tempójával. Ezzel lépést kell tartanunk, mert el vagyunk maradva; új igények, lehetőségek, szemlélet születik, belőlük létre kell jönni az ezeket kifejező *formálás-, látás- és értékelésmódnak* — egy új esztétikának —, nem pedig visszafelé vágni a múltba és valamiféle szép cifra mankót a hónunk alá dugni, hogy az eklektika csődjéhez minél gyorsabban elsántikálhassunk.

Legyünk „modern” emberek e szónak örökké modern értelmében. Ez azt jelenti, hogy éljünk a magunk korában: a *mában*. Legyen a minden előzőtől lényegesen eltérő korunk és a magunk képére teremtve a tárgyi környezet, amely a civilizált embert szolgálja. Nem lebecsülendők korunk máris számottevő eredményei a korszerű használati eszközök alakítása terén; segíteni kell ezt a fejlődést, amely korunk saját szellemi és művészi arculatának megteremtésére irányul. Ennek alapjai már világszerte megvannak és hozzá az új esztétikai jelenségek megértésének, élvezésének és az értük való lelkesedésnek olyan mértéke, ami bizonyító erejű arra, hogy a saját korok használati tárgyainak — bár az eddigiektől teljesen elütő, de már felismert — szépségét jobban fogják a kor emberei szeretni és élvezni, mint a múlt visszaáhitott emlékeit.

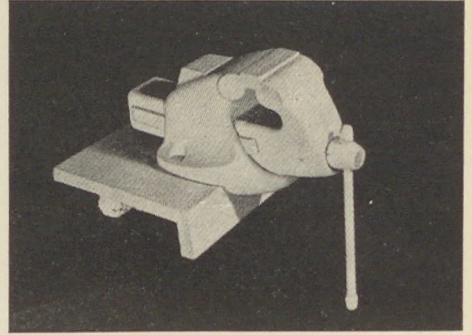
Megvannak-e azonban ennek a nagy változásnak objektív feltételei? — Nagyrészt már biztosítottak. — De mielőtt a mai használati tárgy szépségkövetelményeiről és ezek biztosításához szükséges tényezőkről szó esne, néhány előzményt és elvi kérdést szeretnék röviden érinteni.

Régi munkaszerszám funkciótól idegen alakítása állatformában. Használat és forma teljes ellentmondása. Mi ez: állatformájú használati tárgy vagy állat, amellyel gyalulni is lehet?

Régi asztalos-szerszám.
A gyalu oldalát vadászjelenet (?) „díszíti”, de az esztergályozott gombot rosszul lehet megfogni

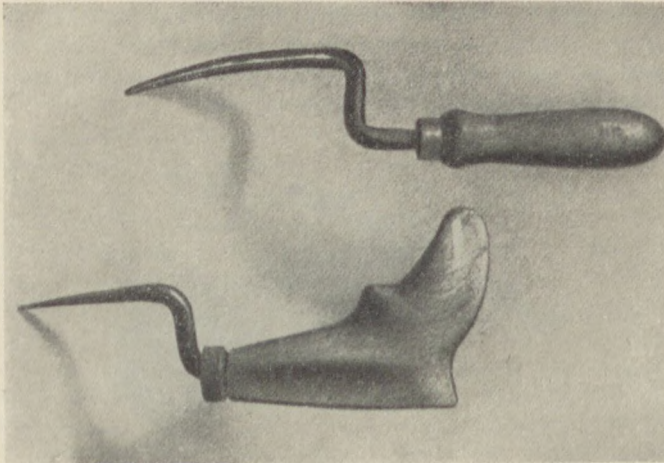

Mai satupad a munkafolyamatok gondos figyelembevételével, sima, puha formákkal, minden bonyolultság és idegen formaelem mellőzésével kialakítva (gipszmodell, készült az Iparművészeti Főiskola Ipari formatervező tanszékén)

Hogy megállapíthassuk a mai tárgyalakító művészet irányvonalát, társadalmi, technikai, szellemi összetevőit, meg kell előbb ismernünk a régiek munkájának legfontosabb tényezőit.

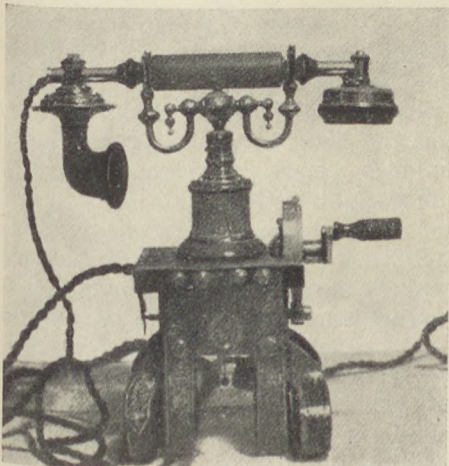
A fejlődő történelmi ember már legelső kézműves próbálkozásai óta törekedett a nyers utilitárius jelleget túlhaladó szép tárgyak előállítására, de csak a későbbi évezredekben sikerült olyan tárgyakat produkálnia, amelyek nemcsak szépek, hanem már *művésziek* voltak, kifejező erejük, eszmei-érzelmi tartalmuk, korukat kifejező stílusuk által. Bár az ókori társadalmak is már jelentős műiparral rendelkeztek, a kézműipar magasfokú kifejlődését mégis az európai városi kultúrák kialakulásától számíthatjuk, s az végül az iparos céhek szervezetében nyert kiteljesedést.

Évszázadokon át készítettek kiváló képességű kézművesmesterek szép használati tárgyakat, szinte megmagyarázhatatlan művészi érzékkel és ízléssel. Sem

A konvencionális formájú és a használó kéz fogása szerint formált javított kéziszerszám

iskolázottak nem voltak, sem „iparművészet”-ről nem tudtak semmit, s nem is gondolhattak arra, hogy felülmúlhatatlan iparművészeti alkotásokat hoznak létre. Egymástól tanultak: legény a mestertől vette át az értékes örökséget, az élő hagyományt. Vitákon, szigorú műbírálatokon, mesteravató remeklések útján fejlesztették műérzéküket, amely remekművek létrehozására tette őket képessé és Hans Sachs-okat termelt ki soraikból. Könyveik alig, mai értelemben vett „szakfolyóirataik” egyáltalán nem voltak; mintákat, inspirációt vándorlásokon, utazások során nyert tapasztalatokból szereztek és még egy forrásból: a mintalap készítő rézmetsző kismesterek mintáiból. A céhszervezet — ha szociális szempontból elnyomó intézmény volt is — kegyetlen szigorúsággal óvta a munka kvalitását mindenfajta ipari kontárok kártevésétől.

A közelmúlt technikai készülékei sem voltak mentesek a hamis formaigénytől és a fölösleges díszítéstől. Itt még hiányzott a tudatos, korszerű technikai formaalakítás

A céhbeli kézműves munka egyik nagy értéke — amiért a társadalmi megbecsülés magas mértéke járt az iparosmestereknek — a munka szépségén és művészi értékén kívül annak magasfokú technikai kvalitása. Sokáig minden idők számára felülmúlhatatlannak értékelték a céhbeli készítmények ipari minőségét. Ez talán egyes iparágakban (pl. ötvösművesség) indokolt is. Viszont rövidlátók volnánk, ha nem akarnánk észrevenni az elmúlt száz év nagyméretű ipari-technikai változásait, amelyek megteremtettek egy magasabbfokú — bár a régivel szemben kétségtelenül más jellegű — műszaki színvonalat. Téves az a felfogás, hogy ma olyan jó munkát nem produkálhatunk, mint ami a céhek idejében lehetséges és természetes volt. Ennek éppen az ellenkezője igaz. A magas ipari kvalitás, bár teljességgel más feltételek között, legkönnyebben elérhető, szinte általános jellege lehet mai munkánknak.

A régiek szép tárgyai sem voltak persze minden esetben teljes egészükben mintaszerű minőségűek; pl. a bútorok között számos akad, amelyek a mintaszerű mesterművek (pl. a Riesener, Röntgen, Chippendale, Sheraton kezéből származók) mögött elmaradnak, mert sokszor csupán a látható részeiken voltak műgonddal kidolgozva, a többi felületét és alkatrészt vagy a bútor belsejét gyakran kissé elnagyolták.

Régi vasaló, öntöttvasból.
Belehelyezhető tüzesített vasbetéttel működött.
A célszerűség, a használat formáló hatását elfedi
a romantikus díszítés igénye

Mivel a múlt kiváló készítményeit kizárólag kézműipari technikával állították elő, ez a készítmód később a magas ipari minőség fogalmával oly mértékben azonosult, hogy ma is még legtöbbször, hibás következtetések alapján, a kvalitást kizárólag a régi kézműipari előállítás-móddal látják biztosíthatónak. Ez téves álláspont. Történelmi romantika, mely figyelmen kívül hagyja a mi századunk hatalmas technikai haladását, a gépipari előállításmóddal biztosítható és a réginél mindenképpen jóval magasabb szintű ipari minőség lehetőségeit. Ezért tekintik sokan a „hand-made” (kézzel készült) már meglehetősen megkopott jellegét minden ipari produkció egyedüli minőség-biztosítékának.

A kézműves-kultúra nagy eredményei természetesen tovább élnek és hatnak mint értékes hagyomány, és a kézműipar támogatása és átmentése

a mi termelési formáink közé elengedhetetlen követelmény marad már csak azért is, mert számos olyan feladat merül fel lépten-nyomon: reprezentatív igényű vagy egy példányos különleges létesítmények és tárgyak, amelyek kivitelezésére csak a kézműipari készítmód alkalmas. Amint azonban szép használati tárgyak *sorozatosa*, esetleg *tömeges* előállítására szükséges, többnyire olyan cikkek, amilyenek a múltban még ismeretlenek voltak, a kézműves technika alkalmatlanná válik és helyét az utólérhetetlen precizitású gépi sokszorosító technika, a romantikus hangulatú kézművesműhelyt a gyári műhelycsarnok váltja fel, mint a korszerű termelőmunka új színtere.

Mielőtt az előbbieken már többször érintett új készítmód és az általa megvalósuló korszerű megfogalmazású szép használati tárgyak néhány alapvető tényezőjét közelebbről megvizsgálánk, a régi kézművesipari készítmények még két lényeges jellegzetességét szükséges megfigyelni. A régi korok kézműipari tárgyainak néhány már megállapított jellemzőjéhez (formaszépség, művészi tartalom és kifejezőerő, a kor stílusának képviselője, a készítmód magas kvalitása) hozzátartozik még e két további jellemvonás kiemelése.

Az egyik a régi használati tárgyak túlnyomó részén szembevetendő nagymértékű *dekorativitás*: a többnyire szépformájú tárgy formai bontása, sok részletforma, tagozás használata, de leginkább a díszítő ornamentika nem éppen mértéktartó alkalmazása. A díszítés igénye oly nagy volt a régiéknél, hogy alig találunk díszítetlen tárgyakat. Az ornamentika a tárgy művészi kifejezőerejének és élményt-keltő hatásának fokozását szolgálta és emellett nemcsak a kor stílusának, de a tárgynak magának is *nyelve* volt. Ezt a nyelvet sok mindennek elmondására szorgalmasan beszéltették is; legtöbbször literáris vagy egyszerű emberi köz-helyek elfecsegésére. A „*beszélő tárgyak*” korszakai ezek; minden tárgy mutogat, beszél használójához az ornamentika tolvajnyelven, leplezetlenül alkalmazott

természeti formák vagy az absztrakció bőséges szótárával. Minden tárgy, legyen az bútor, házi eszköz vagy kéziszerszám, legtöbnyire kilép a saját medréből és a művészi élménykeltés állandó igénye folytán rabja lesz a túldíszítettségnek. Sajnos igen kevés olyan régi használati tárgyat ismerünk, amelyek egyszerűek és dísztelenek, mert múzeumaink túlnyomó részben a gazdagabb példányokat gyűjtik össze, hiszen ezek töbnyire védettebb helyen vészték át az évszázadokat. Nyilván voltak nem kis számmal az egyszerű társadalmi osztályok használatára szánt puritán és díszítetlen tárgyak is, de ezek jó része az idők folyamán elhasználódott, vagy védelem nélkül elpusztult. Ezért kissé egyoldalúak a fogalmaink a régi korok tárgyairól.

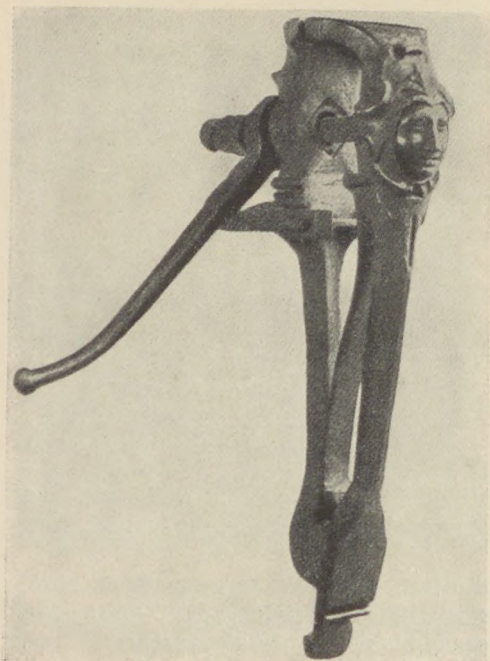
Amint már az előbbieken megállapítottam, ízléstelen tárgy a régiek között kevés akad. A díszítés elemei és eszközei is ritkán ízléstelenek, sőt megoldásuk ízes, művészi, de legtöbnyire túl sok, legalábbis mai látásunk számára, és néha a hangzatos ornamentális frázisok mögött még sincs semmi tartalom, csupán öncélú formajáték az egész. Egyrészt ettől a megállapítástól, másrészt attól, ha pl. egy régi, dúsan díszített kalapácsot, gyalut, satut vagy egyéb szerszámfélét látunk, mégiscsak gondolkodóba kell esnünk: abban mutatkozik meg talán többek közt a mi korunk és a régiek közötti szemléleti különbség, hogy ma nem igényelünk díszes, ornamentikával túlhalmozott használati tárgyakat; szívesebben látunk áttekinthető, világos formaalakítású egyszerűbb holmikat; általában zavar is az ornamentika naivitása vagy pátosza, aprólékossága, vagy bőbeszédűsége. A díszítés helyett a *forma* érdekli a mai embert elsősorban. A formaélmény megkapóbb számára, a díszítés élvezésére sokkal kevesebb figyelmet, türelmet és talán idejét is van, mint a régi korok emberének. A tárgyakotás lírai eleme az ornamentika s kelléktára, szótára évezredes elemek variálásából áll.

Talán megengedhető az a megállapítás, hogy a mi korunknak, igen csekély díszítőigénye miatt, nincs ornamentikája, jórészt azért sem, mert a mai használati tárgyak formaalakítása — főleg a múltban még nem ismert új feladatok kapcsán — a nagymértékű formaegyszerűség és lényeges vonásokban elütő formakarakter folytán nem igényli a díszítés régi értelemben való alkalmazását. Másrészt, éppen előbbi következményeként, a mi korunk díszítőnyelve a kor új tartalmi igényeinek kifejezését volna hivatott szolgálni. Erre a régi ornamentális nyelvezet nem alkalmas, mert erősen ütközik a mind határozottabban kibontakozó modern tárgyformák jellegével, s a hagyományos díszítésmódnak még bizonyos mértékű korszerűsítése is menthetetlenül csak valamiféle egészségtelen eklekticizmushoz vezet.

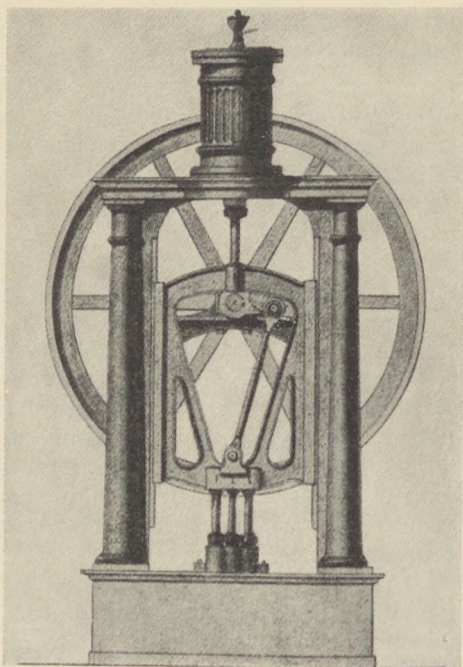
A modern tárgyformálás világszerte a lényeg kifejezésére törekszik s ezt puritán egyszerűséggel oldja meg. Természetessé és meggyőzővé vált már általánosságban a formai egyszerűség követelménye. Bár mai gazdasági viszonyaink között a gyakorlati tényezők egész sora szorít bennünket valamiféle kényszerű formai puritánásra; ettől függetlenül is az egész világon jellemzője korunk

Modern villanyvasaló-típus.
Csupa funkció és technika szabta formaelem, rendszerbe, egységbe, harmóniába fogva, az új tárgyszépség példája, ha nem is végeredmény még

Régi satupad figurális és ornamentális elemekkel célszerűség-ellenesen díszítve. Rendeltetés és forma ellentmondásban

A XIX. sz. elején születő erőgépeket is a kor stílusformáiba öltöztették be. A gőzgép és a görög architektúra furcsa házassága ez. Az új technikai vívmányok sokáig nem találják meg a saját formáikat

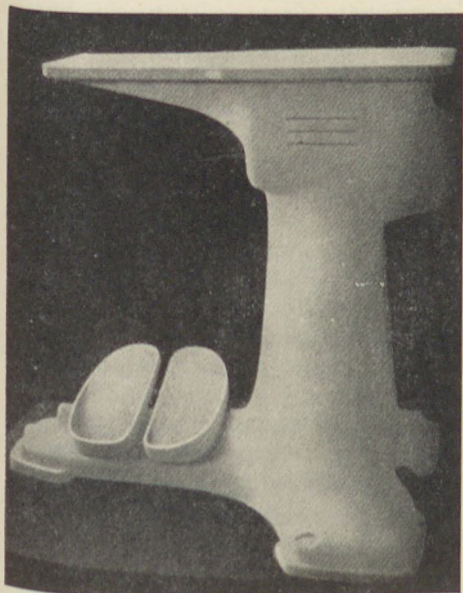
formaalkotásának a tartalmas, lényegre törő egyszerűség. Egyszerűség nem kényszerből, nem divatból és formalizmusból, hanem a természetes, megnyugtató, magasabbrendű egyszerűség szeretete, igénye a sokszor olcsó hatású, külsőleges, nyugtalanító felületi „gazdagság” helyett. A fontosnak, lényegesnek megkülönböztetése, kiválasztása, de nem az öncélú, formalisztikus puritanizmus értelmében.

Egy most lezárult rövid történelmi korszak tisztázatlan és eltorzított művészetelméletének következményeképpen, a szép tárgyakat létrehozó iparművészeti műfajok legtöbbszörnél öncélú, kiagyall, a tárgyat megdrágító díszítményekkel akarták a „művészi” hatást elérni; az ornamentikával eltakart tárgyforma szépsége így elveszett, s vele lassanként a forma iránti érzék is. A fölösleges mennyiségű díszítés mindenképpen emeli a készítmények előállításának költségeit és így ezzel akadályozza a tárgyak széleskörű terjesztésének lehetőségét, a fogyasztó tömegekhez juttatását. Az egyszerűséggel szemben kifejtett izléstelen, esetlen pompa előnyben részesítése nemcsak a forma elhanyagolására vezet, hanem egyben a fejlődés-ellenes kispolgári szemlélet érvényesülését jelenti.

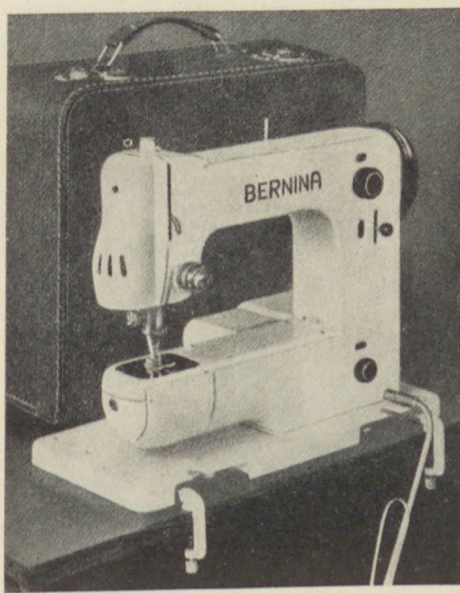
A másik említett jellemvonás a múlt és jelen tárgykultúrája közötti különbség megértése szempontjából, talán a leglényegesebb. Ez a tárgyalakító művészet legfontosabb alapvető tényezőjének értelmezésében mutatkozik, abban, hogy a múlt tárgyaiban nem fejeződött ki kellőképpen minden használati tárgy egyik lényeges alapkövetelménye: a tárgy rendeltetése, hogy azok jórésze egyoldalúan, csupán az esztétikai igényeket elégítette ki. Pedig az egészséges művészi egyensúlyt képviselő tárgyban az első a fontosabb, a döntő, a második tényező pedig kétségtelenül alárendelt jelentőségű.

E megállapítás illusztrálására egy eset: pl. egy régi gyalut nézzünk, amely szeretetteljes és gondos kialakítása során szép formát nyert, de gazdag, ünnepélyes ornamentális díszével inkább *díztárgy*, mint asztalösszerszám. Ez már magában hiba, de ennél sokkal szembeűnőbb, hogy a használhatóság szempontjából mennyire fogyatékos ez a szép tárgy: rosszul lehet megfogni, használata fárasztó, alakja nem simul a végzendő munkafolyamathoz. A mai kéziszerszám ugyan elvesztette romantikus-dekoratív jellegét, ezzel szemben azonban szinte tudományos vizsgálatok és kísérletek segítségével állapítják meg a legkézhezsimulóbb, „funkcionális formát”, amelyet az ipari formatervező-művész (*industrial designer*) kifejezően széppé alakít. Ez a szerszám használójának csodálatosképpen jobban tetszik, mint a régi, pedig nincsen rajta semmi díszítés. *A tökéletesen szép, aktív forma, a jó anyag, a precíz gépi kiviteli technika és a magas készítési minőség kárpótolnak az elvesztett öncélú művészkedésért.* Ez érvényes a használati tárgyak minden fajtájára, olyanokra is, amelyek korszerű megformálására még nem került sor. Legelső és kitűnő képviselői a tárgyformálás új elveinek a modern közlekedési eszközök. Gondoljunk csak arra, mennyire élvezzi az utca embere a járda szélén álló legújabb típusú autók merészen új formáját és eleganciáját, amely minden díszítménynél jobban megragadja és eszébe sem jut többé Mária Terézia díszhintóit visszakívanni. Idézniem kell itt Peter Meyer kitűnő mondását: *„Mi nem akarjuk többé, hogy házaink olyan megjelenésűek és berendezésűek legyenek, mintha ott állandó vigasság és ünnep tartana ébren mindenkit.”* — A díszítés a tárgyak vigalma és ünnepélyessége, amely azokat a hétköznap fölé szeretné emelni. Mi viszont szeretjük a hétköznapokat és a hétköznapok művészetét akarjuk megteremteni.

A kor embere már szereti és megszokja az egyszerű, de számára mégis izgalmas, különös, bár néha még kissé idegen új tárgyformákat; az ortodox iparművé-

Leegyszerűsített, összefoglalt, tipikus formaalakítású modern szerszám gép példája

Modern házi elektromos varrógép. A korszerű ipari formaalakítás jó példája

Fém háztartási edényformák
újszerű formaalakítási kísérlete

iparosodás erősödésével, a gyáripar kifejlődésével elsorvad és a céhek megszűnésével valósággal eltűnik. A fejlettebb szervezettel és termelőeszközökkel fellépő ipar szellemi tartalmát, önálló alkotóképességét fokozatosan elvesztette és az ipari munkafolyamat sokszor vak, mechanikus reprodukáló eszközzé vált. Az ipari műhelyekből üzemek, gyárak lettek, az iparos-művészekből bérmunkások, a munka érdektelen rabszolgái. A gyári üzem, mivel képes volt tárgyak tömeges előállítására, üzletté, vállalkozássá vált és nem érdekelte, hogy az előállított tárgyak milyenek. Elveszett a kézműves munka két nagy értéke: *művészi színvonala* és *elkészítésének műgondja, magas kvalitása*. A gyáripar elkezdte ontani az eleinte rossz minőségű, ízléstelen, olcsó tömegcikkeket és hogy még kártékonyabb legyen produkciója, a nemesebb technikákat durván imitálta, vagy előntötte a tárgyakat giccses díszítményekkel. Hosszú időre diszkreditálta magát a gyáripar hamar kiérdemelt rossz hírével; készítményeit, általánosítva, csak „gyári szemétnak” nevezték. Ma is még sokan visolyognak, amint valamely igényesebb tárgyról kiderül, hogy az „gyári” eredetű.

A félreértett jelentőségű és helytelen szellemben felhasznált gyárak és gépek ellen heves művészeti demonstrációk támadtak a XIX. század második felében. Elsőként az angol W. Morris, J. Ruskin és társaik — a preraffaeliták hirdettek keresztes hadjáratot az ipar ellen és visszatérést az idillikus kézművesmunkához. Fejlődésellenes, romantikus kísérletük egyik eredménye, hogy belőle indult el tulajdonképpen a század utolsó évtizedeinek sajátos művészeti mozgalma: az *iparművészet* azzal a küldetéssel, hogy pótolja, helyettesítse a megszűnt kézműveskultúra produkcióját, a sok utánzott, reprodukált ál-műtárgyat felváltsa végre eredeti, művészi művekkel.

Agyondíszített, széteső hatású régi edény-
készlet; a felbontott edényformák jellegtelene-
k, bizonytalanok, a díszítés fullasztóan sok

szet azonban még fel van háborodva a formák forradalmán és csak most kezdi el az új szemléleten alapuló munkáját. A szép tárgyak művészete: az iparművészet legtöbb műfaja átalakul az új társadalmi igények, a megváltozott technika és gyakorlat alapján *ipari művészetté (Industrielle Kunst)*. Ennek az átalakulásnak már mutatkoznak első eredményei világszerte; nálunk egyelőre még csak az első lépések megtételénél tartunk.

*

A régi kézművesség szinte öntudatlan szépségteremtő munkája az iparosodás erősödésével, a gyáripar kifejlődésével elsorvad és a céhek megszűnésével valósággal eltűnik. A fejlettebb szervezettel és termelőeszközökkel fellépő ipar szellemi tartalmát, önálló alkotóképességét fokozatosan elvesztette és az ipari munkafolyamat sokszor vak, mechanikus reprodukáló eszközzé vált. Az ipari műhelyekből üzemek, gyárak lettek, az iparos-művészekből bérmunkások, a munka érdektelen rabszolgái. A gyári üzem, mivel képes volt tárgyak tömeges előállítására, üzletté, vállalkozássá vált és nem érdekelte, hogy az előállított tárgyak milyenek. Elveszett a kézműves munka két nagy értéke: *művészi színvonala* és *elkészítésének műgondja, magas kvalitása*. A gyáripar elkezdte ontani az eleinte rossz minőségű, ízléstelen, olcsó tömegcikkeket és hogy még kártékonyabb legyen produkciója, a nemesebb technikákat durván imitálta, vagy előntötte a tárgyakat giccses díszítményekkel. Hosszú időre diszkreditálta magát a gyáripar hamar kiérdemelt rossz hírével; készítményeit, általánosítva, csak „gyári szemétnak” nevezték. Ma is még sokan visolyognak, amint valamely igényesebb tárgyról kiderül, hogy az „gyári” eredetű.

A félreértett jelentőségű és helytelen szellemben felhasznált gyárak és gépek ellen heves művészeti demonstrációk támadtak a XIX. század második felében. Elsőként az angol W. Morris, J. Ruskin és társaik — a preraffaeliták hirdettek keresztes hadjáratot az ipar ellen és visszatérést az idillikus kézművesmunkához. Fejlődésellenes, romantikus kísérletük egyik eredménye, hogy belőle indult el tulajdonképpen a század utolsó évtizedeinek sajátos művészeti mozgalma: az *iparművészet* azzal a küldetéssel, hogy pótolja, helyettesítse a megszűnt kézműveskultúra produkcióját, a sok utánzott, reprodukált ál-műtárgyat felváltsa végre eredeti, művészi művekkel.

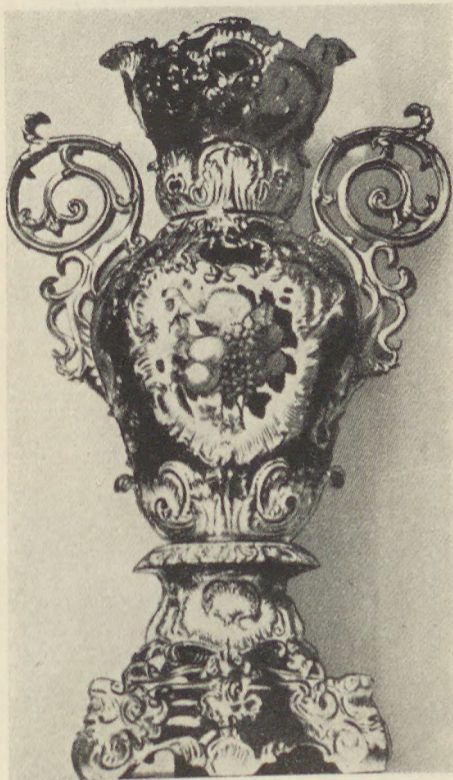
Az iparművészet első periódusában igényesebb, jőpénzű emberek számára néhány műfajában a sivár gyári termékek helyébe főként eredeti

műveket, „*pièce unique*”-eket produkált. A kiváltságosak művészete lett, de hatása évtizedeken át nem volt elég erős az ipari termelésből kihalt művészi tartalom pótlására. Ehhez társadalmi szerepe túlságosan elszigetelt volt. Bizonyos fokig mesterségesen tenyésztett és ápoltt műfajok gyűjtőfogalma lett, amelyek a tulajdonképpeni használati tárgy-termeléstől, az ipartól különállóan léteztek; az ipari produkcióval sok becsületes erőfeszítés ellenére is csak igen laza, mesterkéltszerű összefüggésben. Az iparművészeti műfajok technikájukban a kézművesipari előállításra támaszkodtak; egyes ágakban a művész egyben a tárgyak elkészítője is. Ezzel tulajdonképpen közeljutottak a régi állapothoz: a múltbeli kézműveskultúra művészi és mesterségbeli egységének illúziójához. A gyáripari termelés bizonytalanul jelentkező igényeit az iparművészet csak tapogatózva, bátortalan lépésekkel közelítette meg, pl. textilben, edényáruban.

A századeleji nagy nemzetközi kiállításokon (Milano, Torino) a magyar iparművészet nagyon szép sikereket aratott, mint a kor divatos művészeti irányzatának kissé egzotikus képviselője. Belülről nézve azonban produkcióinkat az egypéldányos különlegesség, dekoratív tűzijáték, szecessziós nemzetieskedés (Wiegand, Maróti, Faragó) jellemezte, amely mögül teljesen hiányzott az ipari bázis; minden csupán egyszeri alkalomra készített „kiállítási objektum” volt; művészi színvonalú gyári iparcikk még véletlenül sem fordult elő e kiállításokon. Ez a jelenség világosan mutatja a szerencsétlen kettőséget, amelyben egyfelől ott áll a művészietlen, nivótlan gyári cikkek tömege a széles fogyasztó rétegek számára; másfelől az iparművészet többnyire exkluzív, túlhajtottan gazdag termékei a kiváltságos társadalmi rétegek számára. Az iparművészet határozatlan művészeti feladatköre és bizonytalan társadalmi szerepe folytán egyre jobban torzult valamiféle *ünnepi művészkedés* irányába, és pedig annál nagyobb mértékben, amint a továbbélő olthatatlan „díszesség” utáni vágy kielégítésére

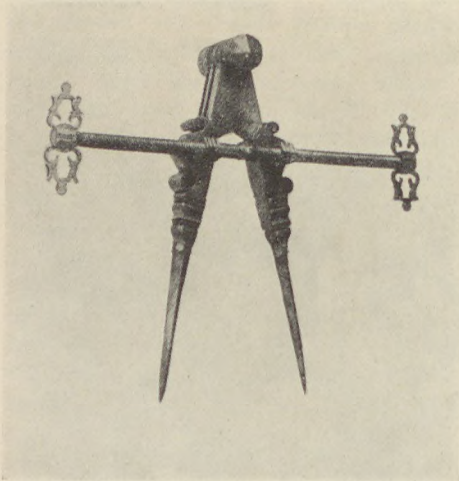
Egyszerű, arányuk által érdekes ipari üvegballonformák

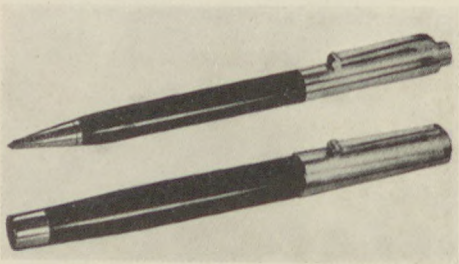
A túlhalmozott részletképzésű és agyondíszített régi „használati tárgy”, illetve inkább dísz tárgy jellegzetes példája

Modern használati eszköz jó példája. Az új funkció teljes mértékben alapja a formaadásnak. Ilyen tárgyak alakítása szabadabb, függetlenebb, mert semmi hagyomány nem terheli megformálásukat

A régi szerszám a használat szempontjából merőben idegen díszítő formákkal jelenik meg. Szinte csak másodlagosan használati tárgy

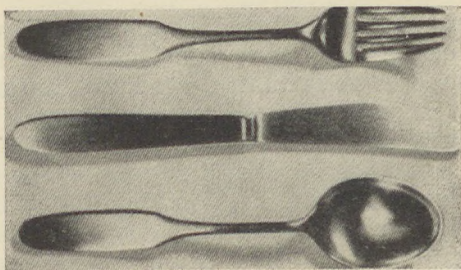
A modern ember látszólag jelentéktelenül puritán, de mégis szép szerszámai. A megformálást a leg-számottevőbb ipari formatervező: az amerikai Raymond Loewy végezte

életrekelő giccsipar a „*dísz tárgy*” fogalmát találja fel. („*Schmücke dein Heim!*” *Díszítsd otthonodat.*) Dísz tárgyak kreálására szorítják az iparművészetet is, majd végül minden útszéli cifra giccset „iparművészeti” árunak titulálnak. Külön kategóriák lettek: a *dísz tárgy* és a *közönséges használati tárgy*, pl. a dísz- vagy műbútor és a „használati” bútor (Gebrauchsmöbel). Teljes hasadás állt elő az ember használati tárgyai között: az egyik oldalon a minden formaigény nélkül gyártott, hétköznapi tárgyak, a másikon a hamisan cifra, talmi „dísz”-tárgyak. Minden „jobb”-nak feltüntetett lakásberendezési tárgyat úgy kínáltak, hogy az „*a lakás díszé*”. A rossz, izetlen tárgyakból álló lakásokat dísz tárgyakkal fűszerezték hasztalanul. Így lett az emberi lakás lassan rossz és rosszabb „dísz tárgyak” gyűjteménye s e folyamatban, a rákényszerített dísz tárgy-produkcióval az iparművészetet is súlyosan diszkreditálták.

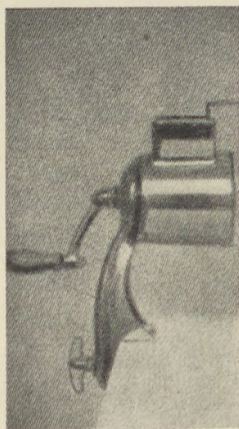
A valamikor észrevétlenül létrejött iparművészet szép hivatásának szánták a letűnt kézműves-kultúra értékeinek a jelen társadalmi és termelési körülmények között való újjáteremtését. E feladatának azonban alig tudott eleget tenni az ipar kulturális vaksága, érdektelensége, valamint a dísz tárgy - kultusz követelményeinek irányába történt egészségtelen sodródása következtében. Hiába volt több mint ötven éven át (kb. 1890—1940) kiváló iparművészek és iparosok, az Iparművészeti Társulat, egy iparművészeti szakfolyóirat, kiállítások, kiadványok stb. minden erőfeszítése — igen jelentős egyéni teljesítmények ellenére —, az iparművészet jó részében elsodródott a dísz tárgy-kultúra szakadékához; elszakadt a használati tárgyakat előállító ipartól (nem a saját hibájából!), a hagyományok védőbástyája mögé menekült, ha állást kellett foglalni, vagy mondva csinált formalista kísérletekbe feneklett.

Amikor az ipar szellemi tartalmát, önálló alkotóképességét fokozatosan elvesztette és az ipari munkafolyamat csupán vak, mechanikus reprodukáló eszközzé vált, akkor lett szükség arra, hogy az iparművészet, az ipari produkció mankója, a kihalt tartalom, a szellemi kvalitás pótlója, biztosítója legyen. Az ipari munkafolyamatok szétbomlása, a specializálódás egyre fokozódó mértéke széjjelválasztotta a szép tárgyak létrehozásának régen egy kézben összefogott két legfőbb tényezőjét: a *tervezést* és az *elkészítést*. Eltépte egymástól a szellemi-művészi és az anyagi-mesterségbeli együttthatókat, s egy régi egészből két új fél-embert teremtett. Az iparművész így egyes műfajokban, amelyekben saját maga ipar nélkül nem állíthatott elő befejezett műtárgyakat, „*tervező*” lett; az iparos pedig lassanként néma kivitelező eszköz a tervező kezében, akitől függött termékeinek színvonala; neki magának többnyire sem gondolatai, sem érzései nem fűződtek többé a tőle idegen munkához; nem tudott és nem is lehetett bármit is a magából hozzátennie saját készítményéhez.

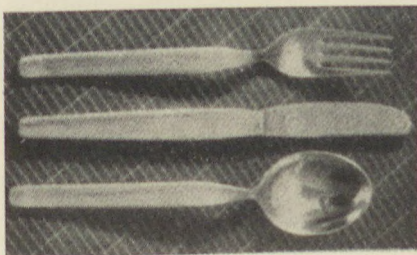
Az iparművészet hosszú évtizedekig tartó harcban alig tudott számottevő eredményeket elérni az általánosan leromlott közizlés megjavításában és a nagyiparnak a tárgyformálás kérdései iránti közönye ellen. Feladatköre ezért túlnyomó részben „lakásdíszítő” tárgyak előállításából és kézműipari készítésű használati tárgyak (pl. bútorok, edényfélék, textiliák) terveinek elkészítéséből állott. Közben a rohamos technikai fejlődés tömegével teremtett korábban nem ismert, teljesen újszerű használati tárgyakat (pl. a világítástechnika, a közlekedés területén,) ezek *megformálás* után kiáltottak, amivel a konstruktőrök adósak maradtak. De ez új feladatok megoldásához az eddigi iparművészet nem volt alkal-

Korszerű evőeszköz példája: egyszerű, tiszta, jellegzetes használati formák

Háztartási gép, jó ipari forma-alakítás példája

Új evőeszköz-formák, díszítés helyett kifejező karakter-formák keresése

mas, egyrészt merev konzervatív szemlélete, másrészt szertelen dekorativiz-musa, formalista hajlamai miatt. Az újonnan támadt ipari formaigényt eleinte megérteni sem tudták, nemhogy kielégítésére gondolni is lehetett volna. Pedig a modern világ új tárgyai tömegesen jelentkeztek már a saját új forma-nyelvért.

Már a század első évtizedében kiváló teoretikusok (pl. Henry van de Velde) felismerték az új kor használati tárgyainak a régiektől gyökeresen eltérő formálási igényeit, egy új esztétikai szemlélet létrehozásának sürgős szükségességét és annak érdekében erőteljes, eredményes propagandát indítottak. Az első jelentős ered-mények egyikének tekinthető az a kezdeményezés, amely világszerte nagy érdeklődést keltett, amikor a legnagyobb német ipari vállalatok egyike: az AEG villamossági művek Peter Behrens építésszel megtervezette új elektromos armaturáit. Ezek az új világítótestek meglepő hatást keltettek: Behrens a tuda-tos formaalakítás karakterizálására törekedett, leegyszerűsítette, összefoglalta a nyers technikai forma bonyolultságát, zavaró részletképzését kifejező zárt forma-egységgé, amelyen belül bontakozott az új ipari forma szépsége. A művész hozzá-nyúlt a tipikus gyáripari produktum szépségének megfogalmazásához. Ez volt egyik első jelentős kísérlet a modern ipari-formatervezés megvalósítására. A jég megtört; azóta világszerte rohamlépésben megindult a saját korunk új használati tárgyainak és eszközeinek korszerű megtervezése, szép tárgyak kiala-kítása alapjaiban megváltozott ízlésbeli felfogásban.

A második világháború óta már feltartóztathatatlan mozgalommá terebélyese-dett az új értelmezésű tárgyszépség kibontakozása. Az iparművészet új ága indult el útjára: az *ipari művészet*, tartalmában, szellemében és formáló eszközeiben a régi kézműves kultúrától merőben eltérő vonásokkal. Új művészek (pl. az amerikai Raimond Loewy), szakfolyóiratok, kiállítások, kongresszusok az egész kultúrvilágon egyesült erővel viszik diadalra a gondolatot, hogy korunk arculatát kifejezésre juttassuk használati tárgyaink új szépségében.

Az első nagyszabású kiállítást — amelynek célja volt a korszerű tárgy-szépség teljes skáláját a világnak bemutatni — 1946-ban Londonban rendezték. Hogy ez a mozgalom nem csupán valami elvont esztétizálásban, holmi újfajta üres stíluskeresésben merül ki, tehát csak a modern formalizmus egyik válfaját akarja időleges diadalra segíteni, abban mutatkozott meg pregnánsan, hogy hatása sokkal mélyebbre hatolt. Az ipar és kereskedelem most már megértette és segítette azt az elvet, hogy *nem elég akármilyen tárgyakat előállítani, hogy a művészi formaképzés a helyes ipari termelés egyik legfontosabb tényezője, további elhanyagolása a tárgy minőségét csökkenti, helyes szellemű alkalmazása viszont az ápoltt külső kulturális értéktöbblete mellett kimutathatóan kereskedelmi érték-emelkedést is jelent, vagyis magyarárn mondva: jobban eladható.* Ennek felismerését világosan tükrözte a kiállítás józan angol fogalmazású jeligeje: „*a jó terv jó üzlet*”. A terv és a tervező, vagyis a formaalkotó művész — aki most már mint specialista „*industrial designer*” (ipari tervező) néven látja el érdekes és izgalmas feladatát — azóta nyugaton nélkülözhetetlen és megbecsült termelési tényezők.

Nálunk még csak az első kezdeményezéseknél tartunk; az ipart ébresztjük, hogy észrevegye a művészi tervezés döntő jelentőségét. Az iparművészet eddigi elhatárolt területei ez új tervező-típussal nemcsak rendkívüli gazdagodást nyer-nek, de végre létrejön az ipari produkció és az alakító művész rég áhitott szerves kapcsolata, szoros összeforrása egy újfajta alkotó egységben s ennek eredménye-képpen létrejön az ipari tömegcikkek ízlésbeli szintjének fokozatos emelkedése.

A hagyományos anyagoktól, szerkesztésmódtól gyökeresen eltérő technikai lehetőségektől inspirált új ülőbútor alakítási kísérlete. Az eredmény: szokatlan, meglepő, újszerű tárgyforma

De nagy változások történtek a gyáripari termékek minőségének megítélésében is. Nagyon jól ismerjük és becsüljük ma már a gépi előállítás széles skáláját, fölényét a kézi előállítás minősége fölött. Nagyszerű eszköz a kezünkben a modern gyártástechnika; szinte *korlátlan lehetőségeket nyújt legjobb minőségű tárgyak előállítására, amelyek jól használhatók, tartósak és olcsók.* — Megváltoztak az igényeink a használhatóság terén is. A mai tárgyak és eszközök abban ütnek el a régiektől, hogy nemcsak úgy-ahogy használható dísz tárgyak, hanem a célszerűségnek egyes esetekben szinte tudományos analízise és a kísérletek hosszú sorának eredménye alapján kell megfelelniök. A praktikus használat fogalmát egészen másképpen fogjuk fel, mint a múltban. Szigorúan vesszük a múlt egyoldalú szépségtörekvései során sokszor elhanyagolt használati szempontot. Pl. egy szerszám embert kímélő jó fogása alapján kialakított szép formája előbbre való számunkra, viszont az érzelmi kifejezést szolgáló díszítést hátrább helyezzük az az alakítási tényezők sorában. Ma *a kifejező, tartalmas tárgyforma szépsége és kiváló minősége kárpótol bennünket az ornamentika elvesztéséért.*

A fejlődésszabta új feladatok ellátásához új specialista tervező-művészek — az említett „industrial designerek” — szükségesegek egyre növekvő számban. Ilyenek azonban ma még nálunk alig találhatók, hiszen eddig megfelelő képzés sem volt. Ezért legtöbbszörre építészek, s más műszaki emberek fordulnak nagy érdeklődéssel az ipari tárgyformálás kérdései felé. Kislétszámú tervező gárdánk ilyen autodidaktákból áll és ezért felmerül a legmagasabb szintű képzés sürgető szükségessége. Az Iparművészeti Főiskola — egyelőre igen szerény keretek között — elindította ipari formatervezők képzését az ipari termelés mindama ágai számára, amelyek igénylik a szép formaalakítást.

Nemsokára nyilvánosan bemutatják a magyar ipari formatervezők első eredményeiket. E tájékoztatás talán elősegíti, hogy megértően állást foglalhassunk és helyesen értékelhessük a korszerű alakítású használati tárgyak első kísérleti darabjaiban jelentkező új tárgyszépség példáit.

Kaesz Gyula

A BUDAVÁRI FŐTEMPLOM HELYREÁLLÍTÁSA

Mikor Buda 1686-ban az egész keresztény Európa örömujjongásától kisérvé felszabadult a törökök uralma alól, a bombázásoktól, a löportornyok robbanásától és a hódítók fosztogatásai közben keletkezett tűzvészről elpusztult város üszkös romhalmazai fölött úgyszólván érintetlenül emelkedett a Boldogasszony templom hatalmas tömege. A 145 éves török uralom, a dzsámivá történt átalakítás és a „bevehetetlen Budin” hat eredménytelen ostroma nem hagyott súlyosabb nyomokat rajta. Ha berendezési tárgyaitól meg is fosztották, falfestményeit be is meszelték, s a törökök kisebb átépítései és javításai keleti építészeti elemeket vittek is bele, az épület tömegeiben, felépítésében és formáiban nagyjából változatlan maradt.

A templom csak egy nemzedék elmúltával, az 1723-as tűzvészkor osztozott városa szomorú sorsában. A barokk újjáépítések, bővítések, berendezések és hozzáépítések szintén nem változtattak lényegesen a középkori épületen. A jezsuiták két hatalmas épülettömbje — különösen a jozefinista idők emeletráépítései után — fojtogatóan szorította bilincsbbe a főhomlokzatot, a Pálffy Miklós által épített barokk előcsarnok elfedte az eredeti főkaput és rózsaablakot. Az oldalhomlokzat csúcsíves ablakai helyett barokk ablaksorok készültek, Mátyás király oratóriumát sekrestyévé építették át, a tornyot jellegtelen lapos sisak fedte. Ha ezek a barokk átépítések általában nem tanúskodnak magasabb művészi igényekről és legtöbb helyen csak az állagbiztosítás és célszerűség legprimitívebb kielégítését szolgálják (a „Mária halála” kapu oromzatának domborművébe durván bevágott ajtó), a barokk berendezés a fennmaradt emlékek — Andrea del Pozzo és Schambach oltárképei, Tobler tabernaculum, a loretói kápolna Madonna szobra — tanúsága szerint nagy művészi értéket képviseltek. Sajnos, az átépítés előtti templombelsőről pár jelentéktelen metszet és Székely Bertalanak az 1867-i koronázást — ünnepi dekorációval díszítetten — ábrázoló színvázlatain kívül, hiteles ábrázolás nem maradt fenn.

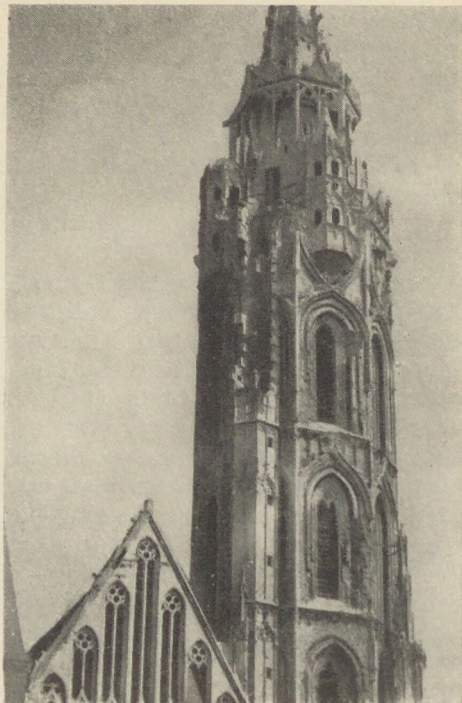
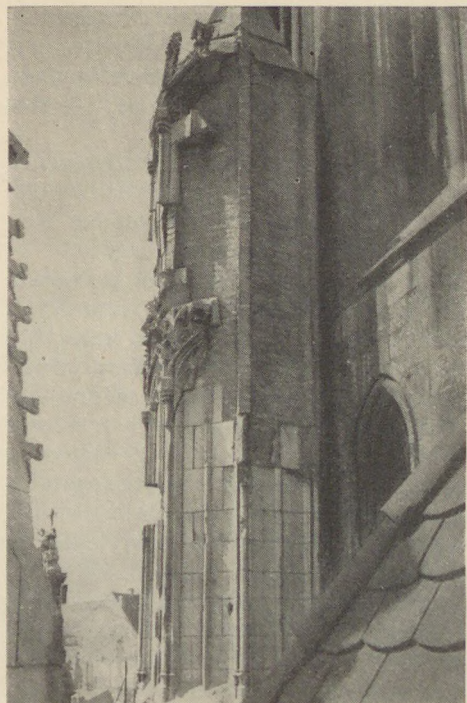
A templom ebben a történelem által formált alakjában nem elégítette ki a XIX. sz. igényeit. A XVIII. sz. felvilágosodott abszolutizmusában a barokk-rokoko stílussal szemben feltámadó klasszicizmus a nagy francia forradalom és császárság életstílusa lett, hogy aztán ismét a szentszövetségi abszolutizmus esztétikai dogmájává váljék. A bécsi Theseus templom, a forradalom Minotaurusát legyőző Theseusszal — Canova remekével —, valamint a Nobile-építette Burgthor szigorú dórikus formáikkal a szentszövetség diadalának, a lipcsei csatának tízéves évfordulójára épültek s építészeti nyelven a Ferenc-császári propagandát szolgálták. A szentszövetségi önkényuralom és az akadémizmussá mervedett klasszicizmus elleni gazdasági, politikai, nemzeti és művészeti forradalmak — a XVIII. sz. végén született — romantika jegyében álltak. A nemzeti múlt iránti tisztelet a középkori művészetek újjászületését jelentette. Szerke Európában restaurálják, befejezik, újjáépítik a középkor emlékeit. A kor sajátos nemzeti, történelmi és esztétikai felfogásának hatása alatt, Viollet-le-Duc iskolájának elfaj-

zásaként jelentkezik a purista iskola, mely egy — gyakran csak elképzelt — eredeti építési tervre „építette vissza” a századok történeti folyamata alatt kikristályosodott épületeket, végtelen károkat okozva a műemlékállományban. „A legnagyobb pusztulás, ami egy műemléket érhet: a restaurálás” — írta Ruskin a purista restaurálásokról.

A Boldogasszony templom restaurálását I. Ferenc József trónralépésének 25 éves évfordulóján, 1873-ban rendelték el. A 23 évig tartó helyreállítást Schulek Frigyes vezette. Korának műemlékvédelmi elveit messze túlhaladó módon nem igyekezett egységes építési tervre redukálni az épületet, hanem megőrizte — természetesen csak a középkoron belül — az egymásra következő korszakok stíluselemeit. Így a templom építéstörténete a bazilikális templom korai XIII. századi formáitól kezdve, a XIV. századi csarnokká való átépítésen keresztül, Mátyás király toronyépítkezéséig a mai restaurált templomon is nyomon követhető. Csemege József legutóbb megjelent kötete aprólékos gonddal és mélyreható stíluselemzéssel mutatja ki egyrészt az építkezésen dolgozó páholyok és mesterek munkásságát, másrészt azt is, hogy Schulek előremutató történeti felfogása milyen nagy hűséggel ragaszkodott az egyes építészeti részletek formáinak pontos betartásához és azoknak az eredeti helyén való felhasználásához. Bár korának technikai felkészültsége — vasbetonszerkezetek, injektálások, torkretozás és egyéb modern eljárások hiányában — elkerülhetlenné tette, hogy az állékony-ságukat veszített szerkezeteket, így a templom majdnem összes boltozatait, a Mátyás-tornyot teljes lebontással és újjáépítéssel mentse át a jövőre számára, mégis sokkal több középkori részlet maradt meg eredeti anyagában, mint azt egyes műtörténészek állították. E szigorú és a mai műemlékvédelmi elveknek megfelelő álláspont ellenére azonban a templom megjelenése lényegesen megváltozott. A Mátyás-torony, alsó öt emeletsorának teljesen hiteles újjáépítése mellett, a szabadon komponált erkélytornyos és galériás kősisakjával teljesen új képet mutat, a Béla-torony végződése is legfeljebb halvány utalás lehet a csarnokokban megmaradt eredetire. A csarnok elrendezésű oldalapszisos lebontása után kialakított XIII. századi bazilikális szentélyek úgy kívül, mint belül megtörk az oldalhajók áramlását s a Gara kápolna feltárt, de körülfalazott kapuzatának eredeti gazdag kiképzéséért nem nyújt kárpótlást az alapfalain felépült Szent István kápolna művészi kiképzése.

Még nagyobb ellentmondást jelent az, hogy mikor a plébániatemplomból koronázó főtemplommá előléptetett épület reprezentációs kiépítése volt a cél, az oldalapszisos és a Mátyás-oratórium lebontásával az amúgy sem nagy alapterületet erősen csökkentette s az egy-két emeletes várbeli házak helyén épülő három-négy emeletes urasági bérpaloták feltartóztatatlannak látszó folyamában a templom tömegét úgyszólván felére-harmadára redukálta. Az egyenlő magasságú s egyvonalban álló szentélyek s a három hajót egységesen lefedő fedélszék hatalmas tömege helyett most már csak a főszentély sokszöge s a főhajó nyeregtereje érvényesül a dunai perspektívában. E hibák ellenére is a templom harmonikus és művészi alkotás, melynek újra álmodott formái méltóak az eredeti épülethez.

Az újjáépítésnél alkalmazott meleg aransárga tónusú bácestoroki kő azonban nem bizonyult időállóknak. Már 1904-ben újra felkerült az állvány, hogy a mindenhatóknak hitt fluatózással mentse meg a további romlástól. Ez az eljárás azonban nem vezetett eredményre. A kőfelületen keletkezett vékony üvegszerű kéreg alatt csak annál erősebben folyt a fagy órló munkája s így újabb restaurálásra lett szükség.

1936–1944-ben folytak az újabb munkák, melyek a második világháború miatt a teljes befejezés előtt félbeszakadtak. A munkákat — apja terveinek felhasználásával — a nagy restaurátor fia, Schulek János vezette. A helyreállítás a Máttyás-toronyon kezdődött meg. A toronysisak, a lépcsőtornyok összes köveit, a toronytest ablakainak számráthátíves keretezéseit, a déli előcsarnok gazdag kőcsipkés köveit s a nyugati oromzatot fagyálló haraszi keménymészkből építették újra s restaurálták a déli homlokzatot. A háborús anyagellátási nehézségek miatt 1941-ben a templom belsejére tértek át. Korszerűsítették a templom fűtését és világítását s restaurálták Székely Bertalan és Lotz Károly falfestményeit. Ez utóbbi munkákat Királyfalvi Kraft Károly végezte.

Budapest ostroma nemcsak a helyreállítási munkákat akasztotta meg, hanem a már restaurált részeken is hatalmas pusztítást okozott. A templom sisakja erősen megsérült, felső galériája 5/6 részében megsemmisült, két lépcsőtornya összeomlott. A templom boltozatai több helyen beszakadtak s az elpusztult cserépfedés miatt a falfestmények is súlyos károkat szenvedtek. Számptalan belövés éktelenítette a faragottkő falakat. A rombolást csak az üvegfestmények kerültek el, melyeket még a légítamadások idején kiszedtek és ládába csomagoltak. Az ostrom alatt tűnt el a templom gazdag középkori felszereléséből véletlen szerencse folytán hírmondónak megmaradt két remekművű filigrándíszes gótikus kehely is.

1945 folyamán a sisak hatalmas réseit vasbetonnal tömték be, s a sérült toronypillérek hibáit ideiglenes téglafalazattal javították ki. 1954-ben az építési miniszter javaslatára a minisztertanács a templom helyreállítását határozta el. A restaurálás a Schulek Frigyes tervezte állapot visszaállítását tűzte ki céljául.

Bár Schulek műve a mai műemlékvédelmi elveknek nem minden tekintetben felel meg, mégis eredeti és formahű részleteiben a XIX. sz. restauráló munkásságának, új kompozícióiban pedig a neogótikus stílusnak legkiválóbb alkotása, a városkép integráns része s a Halászbástya kőbefaragott keretével és az István-szoborral oly művészi együttes, melynek változatlan fenntartása mindenképpen indokolt. A millenárius évek diadalmas életérzését tükrözi s a restaurálás kezdete óta eltelt nyolc évtized alatt maga is történetté vált.

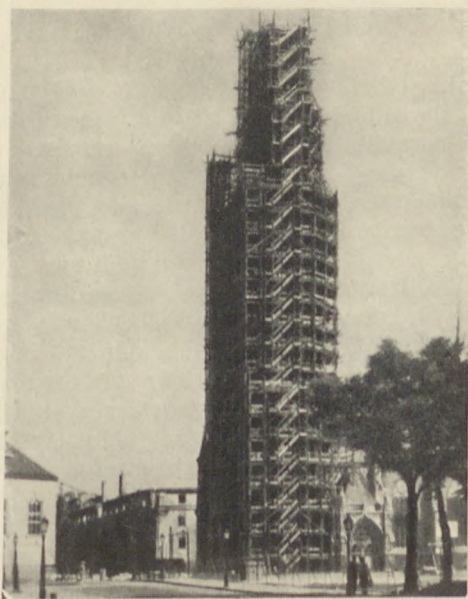
Így a mostani helyreállítás a Schulek-féle tervhagyaték birtokában különösebb formai problémát nem jelent. Az elpusztult vagy erősen sérült szobrászati részletek újrafaragásánál nehézségek merültek fel, mert azokról természetes nagyságú rajzok annak idején nem készültek, végleges megformálásuk agyagmintákon történt. A törmelék gondos átválogatásával felkutatott töredékek, régi munkafényképek nyújtottak támpontot rekonstruálásukhoz.

A helyreállítás a Mátyás-tornyon kezdődött. A toronytest két szétzúzott sarokpillérét kiváltották, a két lépcsőtorny teljesen újraépült. A toronysisaknak a felső galéria feletti részét az erős deformációk miatt le kellett bontani és újból felépíteni. A torony restaurálása 1954 májusában kezdődött és 1957 decemberében fejeződik be. A munkák 6,5 millió Ft-ba kerülnek.

A restaurálást Borsos László vezeti. Az állványok Molnár József tervei szerint készültek. A munkálatokat a 15/1 kőfaragó vállalat dolgozói végzik, Nick Endre építésvezető irányításával. A torony helyreállításához 180 m³ követ használtak fel. Bár a köveket kompresszoros vésőkkel faragták, ami 40%-os munkaidő-megtakarítást jelent, volt olyan kő is, amelynek teljes megmunkálásához 810 órára volt szükség. Könnyű megérteni, hogy miért épültek évszázadokig a gótikus katedrálisok s miért tartanak hosszú ideig a restaurálások.

1957-ben a nyugati és déli homlokzat, valamint a Béla-torony helyreállítását kezdték meg, kb. 2,5 millió költséggel.

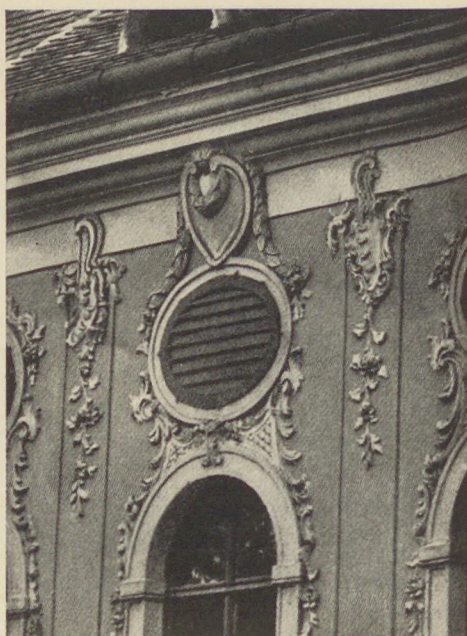
Borsos László

Mátyás-torony állványa

VII. Majakovszkij u. 9.
A homlokzat középrizalitja

I. Batthyány tér 4.
Részlet a főhomlokzat stukkódíszítéséről

MŰEMLEKHELYREÁLLÍTÁSOK BUDAPESTEN A LAKÓHÁZ- TATAROZÁSOK SZORÁN

Műemlékvédelmünk egyik legfőbb feladata és egyben legnehezebb problémája az emlékanyag helyreállítása, állagbiztosítása és karbantartása. Köztudomású, hogy állami költségvetésünk ezen a címen csupán jelentéktelen, néhány milliós évi kerettel rendelkezik, ami országos viszonylatban még a rendeltetés nélküli emlékek (várromok stb.) védelmére is kevés, nem szólva a nagyszámú lakóház, középület, kastély, templom sorsáról. Természetes tehát, hogy a hivatalos műemlékvédelem kezdettől fogva kénytelen volt ezt a feladatot az épületek tulajdonjogát gyakorló vállalatok, intézmények stb.-re hárítani, annál is inkább, mivel műemléki törvényünk is így rendelkezik. A kérdés gyakorlati megoldása azonban számos nehézségbe ütközött hosszabb időn át, amelyek között nem is annyira a műemlékek kezelőinek meg nem értése volt a legnagyobb, mint inkább az a körülmény, hogy azok maguk sem rendelkeztek költségvetésükben ilyen célra megfelelő hitellel, tehát még a megértő jóindulat esetében is nemegyszer hosszabb folyamat volt, amíg a felettes hatóságokon keresztül az ügy végre dűlőre jutott.

Igen jelentős fordulat volt ezért az a kormányunk által 1953-ban megindított program, mely az ország lakóház-állományának rendszeres felújítására évről évre jelentős összegeket állított be a költségvetésbe, megteremtve ezzel a műemlékek nagyobb részét kitevő lakóházak helyreállításához szükséges anyagi alapot. Úgy hisszük, igen hasznos lenne műemlékvédelmünk további munkájára

nézve, ha az azóta eltelt néhány év tapasztalatait, eredményeit és nehézségeit összefoglalnánk, levonva a tanulságokat az elkövetkező évekre mind a hatósági irányítás, mind a tervezés és kivitelezés terén. Épp ezért szándékoztunk lapunk megindulásakor éppen a fővárosi műemlék-helyreállításokról beszámolni, azok tapasztalatait összegezni, abban a reményben, hogy ennek nyomán nagyobb vidéki városaink is vállalkoznak e jelentős munka eredményeinek és tanulságainak összefoglalására. Jó alkalom lenne ez arra, hogy egyrészt az érdekelt szakörök, másrészt az érdeklődő közvélemény előtt lapunk hasábjain néhány elvi kérdést tisztázzunk és több gyakorlati problémát felvessünk.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kérdésnek három kulcspontja van. Az első: a műemlékek megfelelő arányban való felvételének biztosítása az évi programok összeállítása során; a második: megfelelő műemléki szakemberek közreműködésének biztosítása a tervezés és művezetés során; végül a harmadik: a műemléképületeknél megkövetelt bizonyos igényesebb, jobb minőségű kivitel és építőanyag biztosítása a végrehajtásnál.

Mivel az évi programok összeállítása a helyi tanácsok feladata, az első — és legfontosabb — kérdés megoldása elsősorban azon múlik, hogy a tanácsok mennyire ismerik fel a műemlékvédelem problémáit és kívánságait, mennyire mérlegelik helyesen az ezzel kapcsolatban felmerülő kulturális, szociális és gazdasági szempontokat. Fővárosi gyakorlatunkban kezdetben bizonyos nehézkességet tapasztaltunk e tekintetben, ami abban nyilvánult meg, hogy a kerületi tanácsok a műemléki lakóházak programbavételét bizonyos mértékig kizárólag kulturális célt szolgáló tehernek tekintették, mely „luxus”-ként terheli a szociális és gazdasági célt szolgáló tatarozási erőket. Ezt a kezdeti felfogást aztán éppen maga a gyakorlat módosította lassanként, mivel „éltes” koruknál fogva éppen a műemlék jellegű lakóházak bizonyultak leginkább rászorultaknak a mielőbbi tatarozásra, és — legtöbbször lakókkal túlsúlyoltan — éppen a szociális és gazdasági szempont követelte meg legsürgősebben kézbevételeket. A gyakorlat azt is megmutatta, hogy téves volt az a gyakori ellenvetés, hogy e műemléki értékű lakóházak felújítása *lényegesen* több költséget és munkát igényel, mint a többi tatarozásra szoruló, nem műemléki épület. Lakóházaink nagy része a XIX., illetve még a XVIII. századból származik, melyek közül a műemlékké nyilvánítottak nem annyira különös anyaguk és szerkezetük, mint inkább a művészi formaadás, magasabb színvonalú építészeti megoldás vagy építészettörténeti érdekesség következtében válnak ki. A „műemlék” fogalom tehát nem jelent feltétlenül egyszersmind drágább anyagokat, drágább kivitelt, csupán valamivel több gondosságot, megfelelő építészettörténeti tudást és stílusérzéklet a tervezésnél és tapasztaltabb, idősebb iparosok gondosabb és kicsit több babrálást igénylő munkáját a kivitelnél, a tervező fokozottabb művezetése mellett. Ennyi többletet el kell tudnia és el is tud viselni a gyakorlati élet, akkor, amikor ellenértékül anyagiakkal ki nem fejezhető kulturális értékek, a magyar nép több évszázados városalkotó, építő és művészi tevékenységének emlékei, illetve azok fenntartása és az utókor számára való megőrzése fekszenek a mérleg másik serpenyőjében.

Az utóbbi évek azt mutatják, hogy e szempontok felismerése egyre inkább általánossá válik, és fővárosi viszonylatban egyre kevesebb meggyőzésre van szükség az illetékeseknél azok érvényesítésére. A műemlékvédelem képviselőinek és a tatarozást lebonyolító szerveknek teljes együttműködése egyre inkább kialakulóban van, ami máris érezteti, és az elkövetkező években még inkább éreztetni fogja hatását a munka eredményeiben. Legfőbb biztosítéka ennek az,

V. Dorottya u. 3

szempontokat. Ezzel a tervszerű munkával el fogjuk érni, hogy a főváros műemléki értékű lakóházai a jövőben fokozott ütemben helyreállításra kerüljenek, és néhány év múlva ne maradjon olyan épület, melynek műemléki értékei az elhanyagolt állapot miatt veszélyeztetve lennének. A program összeállításánál mód van annak kiválasztására is, hogy mely épületek igényelnek nagyobb értéküknél fogva teljes külső és belső megújítást, illetve korszerűsítést, és melyeknél elegendő csupán a sortatarozás keretében homlokzatuk, esetleg kapualj és udvar-architektúrájuk helyreállítása.

Mint említettük, a másik fontos feltétel: a műemléki szakemberek közreműködése a tervezés és művezetés során. Ennek minden épületnél való keresztülvitele — ma még gyakorlatilag lehetetlen. Egész műemlékvédelmünk általános jellegű problémája a jól képzett és kellő gyakorlattal rendelkező restaurátor-építészek hiánya. Éppen ezért adta ki az Építészeti Tanács 1954. évi 24/8 sz. határozatát, melyben részletes tájékoztatót állított össze a műemléki és városképi jelentőségű házak tatarozásánál követendő eljárásokról, az összes végrehajtásban érdekelt szervek számára. Ebben is kikötötte azonban, hogy minden ilyen épületnél legalább tervező építésszt vagy tervező irodát kell bevonni az irányításba. A fővárosban ez általában biztosított, azonban a munka módszere nem mindig igazodik a helyes gyakorlat követelte igényekhez. A tatarozások tervezését a tervező irodák általában — érthetően — nem tekintik a legmagasabb színvonalú és igényű munkának, s az ennek keretében történő műemlék-helyreállítások tervezői munkája nemegyszer — hasonló megítéléssel — ugyanazon kalap alá kerül, holott itt éppen ellenkezőleg *magasabb színvonalú és igényesebb tervező építési munkára van szükség.*

Az esetek egy részében már maga az építési munka magasabb színvonala elegendő lenne — különleges műemléki szaktudás nélkül is — a helyreállítások helyes irányításához. Klasszicista, romantikus vagy eklektikus épületeink helyreállításánál — mint néhány példa bizonyítja — magasabb építési kultúrájú, igényesebb építész munkája, aki a klasszikus tagozatok forma- és arányérzékével, kellő szerkezet- és anyagismerettel rendelkezik, tökéletes eredményt biztosít, külön építéstörténeti és műemlék-restaurálási előtanulmányok nélkül is. Sajnos még ezt sem lehet minden esetben biztosítani. A tervező irodák műemléki cso-

hogy Budapest főépítésze a fővárosi tanács városrendezési és építészeti osztályának munkájába beiktatta a műemlékvédelmet is, s így — sok egyéb jelentős eredménye mellett — ezen a téren a legszorosabb kapcsolat alakult ki a műemlékvédelem szempontjait képviselő építészeti osztály és a tanács többi szerve — házkezelési igazgatóság, kerületi tanácsok, tanácsi építővállalatok stb. — között.

A jövőben az építészeti osztály — mely most már az egész főváros műemlékanyaga felett kellő áttekin-téssel rendelkezik — évenként össze-állítja az év folyamán felújítandó műemlékek jegyzékét, mérlegelve azok állapotát, jelentőségét és a gazdasági

portjai az utóbbi években inkább el-sorvadtak, ahelyett hogy új, fiatal építészeket neveltek volna a műemlék-helyreállítási munka számára. Legfőbb ideje volna, hogy új életre keltsük halódó műemlék-restauráló csoport-jainkat és korszerű, minden felkés-zültséggel rendelkező műtermekké fejlesszük azokat, a különleges fel-adatokhoz alkalmazkodó, megfelelő szervezettel. Jelenleg e téren súlyosan elmaradtunk a környező külföldi államoktól, ami annál szomorúbb, mivel országos viszonylatban renge-teg feladat vár még a műemlékres-taurátorokra.

A harmadik feltétel végül a kivi-tel minősége. Műemlék-helyreállítással

foglalkozó építészek évtizedes álma a külön műemlék-helyreállító vállalat. Meg-valósítása csak szervezés, illetve helyes és ésszerű munkaerőgazdálkodás kérdése, némi bérezési módosítással. A legtöbb vállalatnál akad néhány olyan régi, több évtizedes gyakorlattal bíró kőműves, aki a homlokzati munkákban jártas. Tago-zatok húzása, kváderek kialakítása, gipszmunkák elhelyezése stb. azon múlik, hogy ilyen tapasztalt — kőműves nyelven — „facsádmunkás” kezében legyen a munka. Nemegyszer találkozunk ilyen szakmunkásokkal, akikkel válaszfalat falaztatnak vagy vakolatnak, ahelyett hogy az említett igényesebb munkákra állítanák őket. Az ilyen munkaerők összeválogatása egy külön vállalatba, kiegé-szítve kisebb szakipari részlegekkel, jelentősen megkönnyítené a műemlék-helyreállításokat és lehetővé tenné rendszeresen a kívánt magasabb színvonalú munkát.

Természetesen ehhez még az is szükséges, hogy az időigényesebb, apróléko-sabb munka lehetőségét a bérezés terén is biztosítsuk. Addig is, amíg ez megvaló-sulhat, fokozottan sok múlik azon, hogy a helyreállítást vezető tervező hogyan látja el feladatát az épületen. A műemléki szempontokat egyedül ő képviseli a helyreállításnál, tehát nem szabad megkötni a kezét, illetve öntevékenységet bürokratikus intézkedésekkel. Nem várhatjuk sem a beruházótól, sem a kivite-lezőtől, hogy azok gondoljanak mindenre, amit a műemléki szempontok meg-követelnek. Mindent a hatósági műemlékvédelem sem tud csekély létszámával elérni, illetve elintézni. Mindezek fokozott feladatot és felelősséget rónak a terve-zőre, akinek nemcsak lehetőséget kell adni, de kötelességévé is kell tenni, hogy adott esetben pl. megfelelő iparosok beállítását szorgalmazza, egyes nehezen beszerezhető anyagok kiutalása érdekében közbejárjon, vagy bármily más eset-ben tanácsal, javaslattal, az illetékes szervekkel való közvetlen kapcsolat fel-vételével az egész helyreállítási során minden téren érvényesítse a műemlék-védelem szempontjait. Ha valahol, úgy a műemlék-helyreállítási munkánál való-ban elsőrendű kérdés a komplex építési felelősség.

Építőanyagok tekintetében a lakóházak nagy része nem túlzottan igényes. A vakolaton kívül némi kőfaragómunka, gipszöntvények, egyszerűbb kovácsolt vagy öntött vasrácok nem tartoznak a megszerzhetetlen anyagok közé. Nehezebb a helyzet a fával. Régi tetőszerkezeteink egyrészt maguk is szerves tartozékai az

X. Harmat u. Csősztorony

Majakovszkij u. 9.
Brein Fülöp műve, 1810 körül

épületnek és így megőrzendők, javítandók, pótlandók, másrészt a faszervezet adta kisebb egyenetlenségek, a régi tetők — s ezzel a régi épületek és városképek jellegéhez tartoznak, ami a fém vagy vasbeton tetőszerkezetek merev síkjainál elvész, és így nemcsak az épületnek, de a városképnek is rovására megy. A fahiányon meglehetősen segít, hogy a régi épületeken napjainkban úgyszólván folyamatosan történő födémcserek után jelentős famennyiséget bontanak ki, ami akár ugyanazon épületen, akár — megfelelő szervezéssel — más műemlékek helyreállításánál is hasznosítható.

Hasonlóan megoldható a ma keveset gyártott hódfarkú tetőcserép kérdése is. Szerinte a város területén számos nem műemléki épület teteje kerül átfedésre a tatarozások során, amelyeken a régi hódfarkú cserép kicserélhető hornyoltra s az így felszabaduló mennyiség kizárólag műemlék-helyreállításokra való fenntartásával szép, régi, patinás cserépből meglehetősen készletek gyűjthetők össze.

Nehéz a helyzet viszont a festékanyagok terén. Homlokzataink színezésénél a kevés és rossz hazai festékanyag mellett igen kevés lehetőség nyílik az építész számára, s a változatos színezés legtöbbször csak jámbor szándék marad, jóminőségű oxidfesték hiányában.

A felvetett problémák, nehézségek mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk az eredményekről sem. Az elmúlt három év során a fővárosban számos jelentős műemlék és műemlék jellegű épület nyerte vissza eredeti alakját a tatarozási program jóvoltából.

Budán, az I. kerületben a legjelentősebb esemény a két *Batthyány téri lakóház*, a 4. sz. rokokó stukkó-diszes XVIII. sz. végi volt Fehér Kereszt fogadó, melynek nagy műgonddal restaurált homlokzatai után belső korszerűsítése még folyik, és a 3. sz. Hikisch Kristóf 1795 körül épült kétemeletes copf háza, a négy évszakot ábrázoló domborművekkel — mindkettő Borsos László kezénymomán született újjá 1955—56-ban. A *Szalag u. 20. sz.* 1800 körüli lakóház, egyedülállóan érdekes faragott copf belső ajtóival még munkában van, Imrényi Imre vezetése mellett. 1954—55 során készült el a *Fő u.* páratlan oldalának házsora. Az erősen megkopasztott és így nehéz feladatot jelentő 7. és 9. sz. romantikus homlokzatait Borsos László, míg a 11—13. sz. Linzbauer-féle bérpalotát Moldvai Pál restaurálta. A Clark Ádám térről kitaruló egységes, szép utcakép sokat köszönhet a helyreállítás munkájának, mely a főváros más hasonló útszakaszaihoz is mintául szolgálhat. Az önmagában kisebb jelentőségű *Hunyadi János út 9.** a Hunyadi János út fordulópontjában exponált helyen zárja le az utcaképet eklektikus homlokzatával. A csaknem teljesen elpusztult architektúrát néhány profilmaradványból állították vissza 1954-ben. A *Petőfi S. u. 3. sz. Trattnerház* (Hild József munkája) mindkét homlokzatát és udvarait 1955—56-ban renoválták Komárik Dénes irányításával. Új kapuja a Városház utcai meglevő mintára készült. Elkészült a *Dorottya u. 3. sz. ház* — valószínűleg Hild-féle — romantikus homlokzata is, melynek teljesen elpusztult földszinti architektúráját részben analógiák, részben fénykép alapján rekonstruálta Komárik Dénes. A korai

klasszicista lakóházak értékes képviselője a *Ferenczy István u. 12.* Domborművekkel díszített homlokzatán a későbbi elvakolás alól előkerült eredeti kváderezett földszinti falsíkja. A finom színezéssel befejezett helyreállítás Borsos László munkája. Kevésbé sikerült a *Magyar u. 25.** sz. egyemeletes romantikus ház, amelyen a más által kiírt költségvetés alapján elkezdett munkán a gyér művezetés nem sokat segített. Így az utólag, a század elején átalakított emeleti ablakok kicserélésére már nem volt mód, és a gondatlan kivitelezés több hibát okozott, melyek kijavítása a vállalat részéről csak ígélet maradt.

III. Harrer Pál u. 44.
Az egykori selyemgombolyító épület főhomlokzata

Óbudán a munka legfontosabb állomása a *Harrer Pál u. 44–46.* sz. alatti régi XVIII. sz. végi selyemgombolyító ovális alaprajzú épületének restaurálása volt. Az eredetileg ipari céllal épült, ma azonban lakókkal telezsúfolt épület igen sok nehézséget górdított a tervező Pfannl Egon munkája elé, mivel átmenetileg a lakók bennhagyásával kellett a feladatot megoldania. Ennek ellenére a helyreállítás igen szép eredménnyel járt s a kerítésfal ötletes megnyitásával a városképbe is bevonta a telek belsejében álló rendkívül érdekes műemléket. A munka múlt év elején lett kész. A *Lajos u. 116.* sz. egyemeletes lakóház 1810 körül épült finom domborművekkel díszített homlokzatával értékes példája a kor lakóházainak s belsejében is megőrizte eredeti jellegét. A részleteiben is gondosan megoldott helyreállítás Komárik Dénes munkája. A „kis halak” közé tartozik a *Kolosy tér 3. sz.** földszintes házacska, melynek egyszerű homlokzata szépen faragott copf kapujával szintén tatarozásra került.

A belvárosban a *Kossuth Lajos u. 3. sz.** Pollack és Wieser-féle ún. Horváth-ház homlokzatai már elkészültek. A Szép utcai oldalt egyetlen megmaradt tengelyből lehetett rekonstruálni, míg az ostrom után hevenyészve restaurált főhomlokzatra visszakerült a főpárkány gazdag levéloramentikája. A középerkély öntöttvas korlátjának visszaállítására, a súlyosan megsérült fölépcsőház restaurálásával együtt folyamatban van.

A VII. kerületben a Majakovszkij (volt Király) utca mentén egymás után kerülnek állvány alá a portálok, pizok és átalakítások alatt általában ismeretlenül rejtőző régi lakóházak, hogy a létraerdő lebontása után a legszebb műemlékek kerüljenek elő újjászületve. A sort a 9. sz.* nyitotta meg — 1953 őszén —, az épület a stíluskritikai vizsgálatok és analógiák alapján Brein Fülöp művének bizonyult. Az 1810 körül keletkezett, kétemeletes, oromzatos portikusszal hangsúlyozott reprezentatív homlokzat egyes motívumaiban még a XVIII. sz. végét idézi és — némi vidékies íze ellenére — a kor legértékesebb fővárosi képviselői közé tartozik. A helyreállítás során a későbbi átalakításoktól és hozzáépítésektől megtisztítva külsőben és belsőben teljesen eredeti állapotában sikerült visszaállítani. Valamivel feljebb a 21. sz.* Pollack Mihály építette kétemeletes sarokház világít messziről ragyogó sárga színével. Az elhanyagoltságában látszólag igénytelen nagy bérház visszanyerve földszinti architektúráját és a vastag fröcskölésrétegtől megszabadítva, csipkefinomságú szemöldöktartó konzoljaival és szép

arányaival méltónak bizonyul Pollack nevéhez. A két házzal odébb álló 25. sz. ismét egy ékszere a XIX. sz. első éveiből fennmaradt lakóházaknak. Domborművű medaillonokkal díszített homlokzata az emeleti részen eredeti állapotban maradt, míg csaknem teljesen kiváltott földszinte csak nehezen volt rekonstruálható. A restaurálás tervezője Komárik Dénes volt.

A IX. kerületben az *Üllői úton* került helyreállításra néhány klasszicista épület, így a 7. sz. egyemeletes, finom akrotériákkal díszített szemöldökpárkányával, a 17. sz. Pollack—Ybl-féle bérpalota az Erkel u. sarkán, az előbbi Komárik Dénes, az utóbbi Borsos Béla irányításával és a 23. sz. érdekes romantikus udvarával — sajnos kellő vezetés nélkül. A *Calvin tér 9. sz.* régi „Két oroszlán” vendégfogadó kőből faragott cégereit is megőrizve érdekes színfoltja a hasonló emlékekben már nem túl gazdag fővárosnak, s amellet mint Hofrichter J. munkája építéstörténeti szempontból sem egészen jelentéktelen. Mindenképpen megérdemelte tehát a gondos helyreállítást, ami Komárik Dénes munkája.

A sort végül a *kőbányai csősztorony* (Harmat u.) zárja le, melynek őrlakásában ma is laknak, így került a lakóházatartozási programba. Az egyedülállóan érdekes romantikus építményt szintén Komárik Dénes restaurálta 1955-ben.

A lakóház-felújítási munka ma — és még hosszú évekig — egyik legjelentősebb erőforrása lesz műemlékvédelmünknek, ezért minden szempontból sokat kell foglalkoznunk vele. Ha kiépítjük a megfelelő kapcsolatot a végrehajtó szervezetekkel, igyekszünk a nehézségek áthidalásával vagy kiküszöbölésével az előfeltételeket egyre inkább biztosítani, úgy még sok eredményt, egyre több, szebb és tökéletesebb műemlék-restaurálást várhatunk tőle országszerte. Fővárosunkban szép kilátásokkal nézünk az elkövetkező évek elé és reméljük, évről évre nagyobb eredményekről számolhatunk majd be.

E cikk megírása és a lap megjelenése közti év során a Fővárosi Tanács VB. jelentős lépéseket tett Budapest műemlékvédelmének érdekében, melyek következtében a főváros műemléki értékű lakóházainak helyreállítása ma már új, gyökeresen más szervezeti és anyagi keretek között folyik. A fővárosi műemlékvédelem új szervezetéről lapunk következő számában fogunk beszámolni.

Hortler Miklós

A *-gal jelzett épületeket a cikk szerzője restaurálta. (Fényképek: *Magyar Foto — Seidner Zoltán.*) A műemlékvédelem városokban ott kezdődik, ahol a városrendezés: az utcaseprőnél. Fővárosunk utcái nem tiszták, hanem szemetesek, sőt piszkosak. Moszkva, Leningrád utcái tiszták. Ajánljuk az ott hallott módszert: több seprőgépet kell beszerezni, az utcán szemetelőket pedig két napi utcaseprésre behívni. Ezentúl a parkokban a gyermekek garázdálkodását meg kellene szüntetni, a gypepre taposó felnőttekkel pedig 2 m² gyp felújítását, rongálás esetén az okozott kár tízszeresének megtérítését és elzárást javasolunk.

Szerk.

Az orvosoknak, a beteg testőreinek és gondozóinak tudni kell, hogy miből áll az ember, mi az élet, mi az egészség. Ugyanerre van szüksége a beteg dömnak, vagyis egy építészorvosra, aki jól érti, mi dolog az épület, milyen szabályokon alakul a jó építkezés, honnét származnak ezek a szabályok.

LEONARDO DA VINCI

A soproni Storno-műterem belseje

A SOPRONI STORNO-MŰTEREM

Sopront mint műemlékileg alaposan felkutatott várost tartják számon. Meg is jelent róla egy nagyon szép és alapos műemléki topográfia (már II. kiadásban), ezenkívül számos könyv és tanulmány. Műemlékeiről filmet is készítettek.

Éppen ezért különös öröm számunkra, ha sikerül még egy olyan műemlékre felhívni a figyelmet, mely az eddigi munkákból kimaradt.

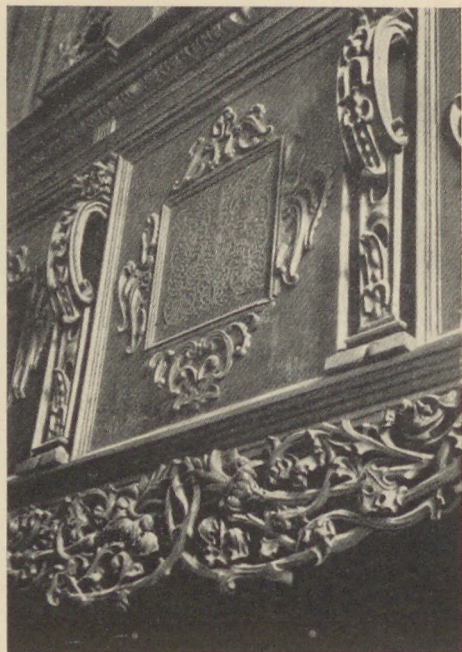
A Storno művész-család Bécsi utcai (23. sz.) műterméről van szó. Az épület tervét Handler József ép. mester készítette 1858-ban Isep János vendéglős számára. A szóban forgó helyiség akkor egy díszesen kiképzett táncterem volt. A vendéglő megszűntével egy ideig üresen állott a helyiség, majd a múlt század végén Storno Ferenc vette meg és alakíttatta át műteremnek. Itt helyezte el a gazdag családi gyűjteménynek azokat a darabjait, amelyek a család belvárosi házában (ma : Beloiannisz tér 8. Storno múzeum) már nem kaphattak méltó helyet, vagy pedig itt a műteremben művésziesebben voltak elhelyezhetők.

Meg kell említeni a nevezetesebb darabok közül a volt nemeskéri vármegye-háza salzburgi márványból készült rokokó stílusú kandallóját. Egy körmöcbányai lakóház restaurálásakor eltávolított és itt újból felállításra került faburkolatot. Ezt egészítik ki a Storno-rajzok után készült gótizáló fafaragványok, melyek címereket és indákat ábrázolnak és jó művészi érzékre, nagy mesterségbeli tudásra vallanak. A helyiség kazettás mennyezetét ifj. Storno Ferenc olajfestményei díszítik. Végül műemléki szempontból legnagyobb érték : a Storno-család restaurátori munkájával kapcsolatos eredeti felvételek és tervek egész önálló gyűjteménye, számos mappában. A Storno-család e restaurátori tevékenysége mint tudjuk számos szakértő kritikáját hívta ki maga ellen. De ha figyelembe vesszük azt, hogy a műemlékvédelemnek szintén megvannak a maga fejlődési fokozatai, úgy a gondos vizsgálat valószínűleg megállapítja majd, hogy az ifj. Storno Ferenc által végzett restaurálások a maguk korában a kor színvonalán állottak, és hogy e munka nélkül számos műemlékünk a mainál rosszabb állapotban lenne, vagy talán el is pusztult volna.

Úgy véljük, érdemes lenne e család művészi és műemlékvédelmi munkáját egy külön tanulmányban feldolgozni.

Romantikus címer

Romantikus fafaragványok

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a műterem a maga nemében egyedülálló városunkban, sőt talán az egész országban is. A különböző stílusok maradványai harmonikus egységbe olvadnak össze, és fogalmat adnak arról, hogy a múlt század második felének festőművészei, a bécsi Mackart nyomán, milyen környezetben dolgoztak és éltek.

Befejezésül még csak annyit, hogy a műterem rendbehozatala és az idegenforgalom részére való megnyitása nagyobb költségeket nem igényelne (egy befalazott ajtó megnyitása, négy ablak beüvegeztetése stb.) és a soproniak, valamint az ország minden részéből Sopronban üdülők újabb élménnyel gazdagodhatnak.

Tompos Ernő

Az én véleményem kezdettől fogva ez volt: hibákat elkövethet az ember, ha úgy akarja, csak fel ne építse őket. (Meine Lehre ist von jeher diese: Fehler kann man begehen, wie man will, nur baue man sie nicht auf.

GOETHE BESZÉLGETÉS KANZLER F. V. MÜLLERREL 1827. AUG. 18.

A MÉSZ műemléki bizottságának 1956. évi augusztus hó 7-én tartott ülésén elnök részletesen válaszolt az alakuló ülésen elhangzott javaslatokra, és pedig a műemléki sajtószolgálat szervezésére, a műegyetemi hallgatóknak a műemlék-felmérési munkákba való bevonására, a budai várpalota terveinek elbírálására, a „Köznevelés” és az oktatófilmek kérdésére, a népi műemlék-albizottság felállítására, a műemléki alap létesítésére, stb.

A tervező-irodák műemléki csoportjainak elsorvasztása miatt és a beruházási előmunkák új rendeletével kapcsolatban a műemléki csoport levélben fogja megkeresni az É. M. tervezési osztályát. A levél anyagának összeállítására felkéri Riedlmayer Gyulát és Komárik Dénest.

Műemléki kivitelező vállalat létesítése e pillanatban nem látszik megoldhatónak. Horler Miklós bejelentette, hogy a Főv. Tanács kezdeményezésére a BUMAG elvben vállalkozott egy műemléki kivitelező részleg felállítására, amit azután növelni lehet, majd pedig a kellő keretek elérésével akár önállóítani is. Ennél a vállalatnál alkalmazandó időbérezés tekintetében is tettek lépéseket.

A műemlékvédelem c. folyóirat negyedévenként 5 ív terjedelemben jelenék meg. A Szövetség vezetősége a lap tervét elfogadta. A vezetőségben felmerült módosító javaslattal kapcsolatban — mely szerint belső-berendezésekkel kellene elsősorban foglalkozni — a bizottság hangsúlyozni kívánja, hogy a magyar műemlékügyet, a magyar építészeti hagyomány ügyét, az építészettörténet szolgáltatását felette fontosnak tartja s most, amikor egy ilyen irányú folyóirat lehetősége hosszú idő óta először megnyílt, annak ilyen irányban való minél intenzívebb kihasználását ajánlja. A tervezett folyóirat programját a bizottság az előterjesztett formában elfogadta.

* Folyóiratunk megjelenésének akaratlan eltolódása nehezé teszi a Szövetség műemlék-bizottságának munkájáról való folyamatos beszámolást. A helyszűke miatt az egyes ülések részletesebb tárgyalása ez ideig nem volt lehetséges, minthogy pedig azok áttekintő közlését szükségesnek látjuk, kénytelenek vagyunk az ülésekről szóló beszámolókat a következő számokra elosztani. Ez magyarázza, miért látszik az ülésekről szóló közlés egyelőre esetlegesnek és hiánvosnak.

Sopron Város Tanácsa még 1950-ben indította meg egy műemléki albizottság megalakítására irányuló munkálatait. Ennek az albizottságnak feladata a társadalom minél szélesebb körű bekapcsolása a műemlékvédelem munkájába és a társadalmi ellenőrzés megszervezése. A városi tanács igazgatási osztálya részletes és a terület minden kérdésére kiterjedő szabályrendeletet dolgozott ki, mely az albizottság megszervezése és feladatának pontos körülírása mellett rendelkezik a műemlékek és műemlék jellegű építmények fokozott felügyeletéről és védelméről (a szabályrendelet címe is ez), valamint a védelem alá eső épületek nyilvántartásáról, az ezekre vonatkozó építési engedélyek elbírálásáról, de kiterjed a védett épület környezetére és a városkép védelmére is, végül büntető szankciókat állapít meg a szabályrendelet áthágói, az engedély nélküli munkákat végzők ellen. A szabályrendelet Sopron Város Tanácsa 1951. február 9-én elfogadta, Győr-Sopron megye tanácsának végrehajtó bizottsága pedig 1951. március 28-án 93/1951. vb. sz. határozatával jóváhagyta. Azt Sopron Város Tanácsa 525—5—4/1951. III. a. sz. határozatával 1951. április 5-én hirdette ki s így 1951. május hó 5-én lépett hatályba.

A műemléki albizottság Sopronban azonnal megkezdte működését és azóta rendszeresen működik, munkájának eredményei figyelemre méltóak. Természetesnek mondható, hogy az első ilyen társadalmi jellegű műemléki bizottság Sopronban alakult meg, nemcsak azért, mert Sopron műemlékekben és történeti városképekben leggazdagabb városunk, amelyek óvatos gondozása nagy figyelmet és az érdekelt társadalom minél közvetlenebb együttműködését kívánja, hanem azért is, mert a város közönségéről közismert, mennyire szereti városát, történeti értékeit, mennyire megbecsüli a múlt szépségeit.

A soproni műemléki bizottság működésének kedvező hatása azután más műemlékeket szeretettel néző városban is felvetette hasonló szervezet megalakításának gondolatát.

1952-ben megalakult Győr Város Tanácsa mellett a műemléki bizottság, körülbelül hasonló munkakörrel és szabályzattal. 1953-ban követte őket Pécs városa, míg 1954-ben Miskolc város, Veszprém és Szentendre műemléki bi-

zottságai alakultak meg és kezdték meg munkájukat.

1956-ban alakult meg Székesfehérvár ilyen célzatú bizottsága, majd ugyan-
ebben az évben Eger műemléki bizottsága.

Mint látható, azok a városok, amelyek műemléki értékei, városképeiknek a múltat idéző hangulata kívánatossá teszik nemcsak a műemlékekkel való elmélyült foglalkozást, hanem az éber felvigyázást is ezekre és a szépségüket veszélyeztető lépésekre, egymás után felismerték, hogy ezt az elmélyülést és ezt az éberséget legmegnyugtatóbban egy olyan társadalmi szerv képes nyújtani, mely magában egyesíti mindazokat, akik ismerik a kockán forgó értékeket, ragaszkodnak hozzájuk és tudják mi megy veszendőbe, ha „az őrzők nem vigyáznak a strázsán”.

Úgy érezzük, az ilyen műemléki bizottságoknak fontos szerepük van, munkájuk megbízható volta fontos kérdéseket old meg. Kívánatosnak látszik tehát, ha más városok is követik a felsoroltak példáját. Ennek előmozdítására az alábbiakban részletesebben ismertetjük az egr-i szabályrendeletet, mint amely a legújabb ilyen jellegű intézkedés és a további hasonló szervezkedések számára feltétlenül tanulságos.

A vidéki műemléki bizottságok munkájáról is szeretnénk rendszeresen beszámolni, figyelemmel kísérni üléseiket és állásfoglalásaikat, egészen addig a fókig, hogy indokolt esetben a Szövetség műemléki bizottsága szakmai segítséget nyújthasson, vagy a felmerülő konkrét kérdésekkel kapcsolatos elvi szempontok kialakulását előmozdítsa.

Péczely Béla

EGER VÁROS MŰEMLEK ÉS MŰEMLEK JELLEGŰ ÉPÍTMÉNYEINEK FOKOZOTT FELÜGYELETÉRŐL ÉS VÉDELMEKRŐL SZÓLÓ 1/1956. SZ. TANÁCSI RENDELET

Az 1. § kimondja, hogy Eger Város Tanácsa a történelmi, régészeti, képzőművészeti, néprajzi vagy helytörténeti szempontból jelentős építmények (épületek, épületrészek, jelentősebb berendezések, felszerelések, szobrok, emléktáblák stb.) felett az 1949. évi 13. tvr.-ben foglalt rendelkezések rendszeres végrehajtásának biztosítására, a város műemlékeinek, valamint a történeti város képének minél teljesebb védelme érdekében *fokozott felügyeletet* gyakorol. Ebben a meghatározásban figyelemre

méltó, hogy a védett építmények körét a 13/1949. tvr.-ben foglaltakon túl kiterjeszti a helytörténeti szempontból jelentős építményekre, valamint hogy fel is sorolja, hogy melyek azok, amelyekről a rendelet kapcsán szó lehet s itt pl. az épületrészek védelmét is leszögezi.

A műemlékvédelmi albizottság a városgazdálkodási osztály állandó bizottságának keretében alakul. Tagjai:

- a megyei tanács VB elnöke,
- a városi tanács VB elnöke,
- a városgazdálkodási osztály városrendezési ügykörének előadója,
- az MDP városi Pártbizottság kiküldötte,

- a múzeum igazgatója,
- az állami levéltár vezetője,
- az idegenforgalmi hivatal vezetője,
- a Városépítési Tervező Vállalatnak a város műemlékeit patronáló építész, végül

- a végrehajtó bizottság által behívott kilenc aktív (munkatárs), akiket a helyi szakismeretekkel rendelkező lakosok sorából kell választani.

Az albizottság elnökét, helyettes elnökét és előadóját maga választja. Az elnöknek tanácsstagnak kell lenni.

Eljárási szabályait maga állapítja meg.

A 2. § az albizottság feladatát részletezi. Ebben szerepel a műemléki főhatóság nyilvántartásába felvett építmények felügyelete,

a társadalom érdeklődésének felkeltése a város műemléki értékei, azok gondos és változatlan fenntartása, esetleg szakszerű helyreállítása, a történeti városképek és városfejlődési emlékek megőrzése és helyes érvényrejtetése iránt,

javaslattétel a védelmet érdemlő építményeken az azok zavartalan hatásának érvényesülése érdekében kívánatos átalakítások, élektelenítő vagy idegen részek eltávolítása iránt,

javaslattétel műemlék-megóvási vagy helyreállítási munkák elvégzésére, véleményadás műemlékekkel kapcsolatos városrendezési ügyekben,

javaslattétel műemlékké nyilvánítás iránt,

műemlékeken engedéllyel végzett munkák ellenőrzése,

a fokozott felügyelet alá tartozó építmények nyilvántartása,

ezekekről és már eltűnt műemlékekről fényképek és tervek gyűjtése,

tervezetek kidolgozása műemlékek felhasználására, történeti városképek megmentésére,

városrendezési kérdéseknél a történeti jelleg megőrzésére javaslat készítése.

állásfoglalás az utcák és terek nevének megváltoztatására irányuló javaslatok kérdésében.

A 3. § az albizottság iratainak megőrzéséről rendelkezik és azokat az állami levéltárban, a kiállításra alkalmas tárgyakat a múzeumban kívánja megőrizni.

A 4. § részletesen rendelkezik a rendelet hatálya alá tartozó építmények nyilvántartásáról. A műemlékké nyilvánított és műemlék jellegűnek minősített épületeken felül (melyeket a nyilvántartásba feltétlenül fel kell venni) nyilvántartásba vehetők helyi művészeti vagy városfejlesztési, történeti, régészeti vagy néprajzi szempontból figyelmet érdemlő, illetve műemlék környezetébe eső, annak megjelenését vagy kívánatos érvényesülését érintő épületek. A nyilvántartást az albizottság egészíti ki, azt bárki megtekintheti. A nyilvántartás egy példányát az állami levéltárban, egyet a városgazdálkodási osztályon, egyet a műemléki főhatóságnál kell elhelyezni.

Az 5. § az építési engedélyek kiadását szabályozza. A fokozottabb védelem alatt álló építményeknél, ha a tvr. nem írja elő a műemléki főhatóság hozzájárulását, a műemléki albizottságot kell meghallgatni. A műemléki főhatóság által kiadott hozzájárulásokról és az azokban tett kikötésekről a műemléki albizottságot értesíteni kell, amely az engedélyezett munkálatok elvégzését és a kikötött feltételek megtartását ellenőrzi, eltérés esetén a munkálatokat felfüggeszti és az építési hatóságnak előterjesztést tesz további intézkedésekre. Azt is ellenőrzi, nem végeznek-e engedély nélkül engedélyezés alá tartozó munkát.

Az albizottság javaslatot tehet műemlékek zavartalan hatásának érvényesítése, egységes utcaképek kialakítása és védelme érdekében háztartozékok, díszítések, közmű-felszerelések, hirdetőberendezések átalakítására vagy eltávolítására.

A 6. § kimondja, hogy a rendelet alá tartozó építményeken minden építési és tatarozási munkára építési engedélyt kell kérni, amelyek az épület bármely részének vagy tartozékának külső képét a legesekélyebb mértékben megváltoztatják. Ezeket a munkákat részletesen is felsorolja.

A rendelet hatálya alá tartozik minden hozzáépítés a védett épületekhez. Az építési engedélyben ki lehet kötni,

hogy az épület előző állapotáról fényképet és terveket kell készíttetni.

A 7. § szerint a védett épületek környezetében, vagy az albizottság által kijelölt utcákon és tereken mindennemű építkezés csak az albizottság meghallgatásával engedélyezhető.

A 8. § értelmében a lebontásra kerülő épületekről az albizottság kívánságára fényképfelvételeket vagy műszaki felvételt kell készíttetni és beszolgáltatni. Jellegzetes épületrészeket a múzeumnak kell átadni.

A 9. § arról rendelkezik, hogy az épület tulajdonosát vagy használgóját a nyilvántartásba vételről értesíteni kell. A nyilvántartásba vétel ellen a műemléki főhatósághoz lehet fellebbezni.

A 10. § a büntető szankciókat foglalja magában. A rendelet áthágásának büntetése 10—300 Ft-ig terjedő pénzbírság és az okozott kár helyreállítása, illetve megtérítése. Az elsőfokú ítéletet a műemléki főhatósággal közölni kell, amely fellebbezéssel élhet. A másodfokú ítélet előtt, amire a megyei tanács illetékes, a műemléki főhatóságot meg kell hallgatni. A kártérítési eljárást az albizottság indítja meg.

Eger város tanácsa 1956. május 31-i ülésén megállapította a műemléki albizottság *ügyrendjét is.*

Az ügyrend 1. §-a szerint a városi tanács által behívott tagok visszahívhatók, ha nem látják el feladatukat. Ha a tagok száma kevésnek bizonyulna, az albizottság számuk felemelését javasolhatja. Különleges szakfeladatok elvégzésére az albizottság szakértőket hívhat meg, akiknek tanácskozási joguk van, de szavazati joguk nincs.

A 2. § az ülések rendjét szabályozza, a 3. § az ügykezelést. Az iratokat az állami levéltárnak kell megőrzésre átadni.

A 4. § intézkedik a műemlékek nyilvántartásáról. A nyilvántartás kartereklapokon történik, a műemléki nyilvántartás kiegészítésére 1:5000 léptékű városi műemlék-térképet kell készíteni és azt folyamatosan vezetni.

Az 5. § szerint a városi tanács a kiadott műemlék-helyreállítási engedélyeket közli az albizottsággal, amely az egyes munkák ellenőrzésére, irányítására albizottsági tagokat kérhet fel. Ezek az albizottságnak a munka menetéről beszámolnak, ha pedig az engedélytől vagy a szakszerűségi követelményektől eltérő kivitelezést tapasztalának, azonnal jelentést tesznek az albizottság elnökének, aki intézkedik a városi tanács

mérnöki osztályánál. A munkák befejezésekor az ellenőrző tagok írásbeli jelentést tesznek az albizottságnak. Ezt a jelentést a nyilvántartásban fel kell jegyezni és a városi tanács mérnöki osztályával közölni kell.

A 6. § szerint az albizottság működésével kapcsolatos kiadásokat a városi tanács biztosítja a mérnöki osztály költségvetésének keretében. A költségvetésben szereplő összeget az albizottság ülésén ismertetni kell. Anyagi kihatással járó intézkedést az albizottságnak csak a mérnöki osztály vezetőjétől kapott engedély alapján szabad tenni. Kifizetések csak az albizottság elnöke által igazolt számla vagy jegyzék alapján történhetnek.

EGER VÁROS TANÁCSA MŰEMLEK BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

Eger város tanácsának Műemlék Bizottsága 1957. évi első ülését március hó 4-én tartotta Hevesi Sándor elnökle alatt, 5 tag jelenlétében.

Elnök bejelentette, hogy Rapcsák József városi főmérnök, az egrí műemléki kérdések lelkes pártolója elhunyt. Tagja volt a Műemlék Bizottságnak is. Nyugdíjba vonult Zámory Ede mérnök, a bizottságnak egy éven át volt alelnöke. Megüresedett még Bányi László tagsági helye, akit Egerből áthelyeztek. A három megüresedett tagsági helyre a Bizottság a Végrehajtóbizottság javaslatára dr. Pálos József v. jogügyi előadót, dr. Ringelmann Béla főorvost és Nagy Péter építész hívta meg, alelnöknek pedig Harmath László építész tuktatta be.

Elnök beszámolt a műemlékek jelzőtáblával való megjelölésének állásáról. Még 1956-ban elhatározták a 175 műemlék és műemlék jellegű épület fokozatos megjelölését, a legkiemelkedőben kezdve. Először gazdaságossági okokból bádogtáblákat akartak elhelyezni, azonban a tartósságot is mérlegelve mégis kőtáblák készítése mellett döntöttek. Az első évben 8 nagyobb és 40 kisebb táblát helyeznek el, összesen 48 épületen. A táblák szövegét a műemléki főhatóság jóváhagyta. A táblákat süttöi kemény mészkőből készítetik, azok kifaragását a 12/5 kőfaragó vállalat végzi, a betűk vésését pedig a legolcsóbb egrí ajánlattevő kőfaragó. Ezzel a munkaelosztással kb. 10 000 Ft-os költséggel el lehet helyezni a javasolt táblákat.

A bizottság a jelentést tudomásul

vette, a táblák készítésének módjához hozzájárult, határidőül pedig 2 hónapot állapított meg. A bizottság régebben elhatározta, hogy az egrí műemlékek és műemlék jellegű épületek tulajdonosait értesíti épületük védettségéről s az értesítésben arról is tájékoztatja a tulajdonosokat, hogyan kell eljárniuk ezeknek az épületeknek tatarozásánál és fenntartásánál általában. Elnök bejelentette, hogy a 175 műemlék és műemlék jellegű épület közül 80 a KIK kezelésében van, 20 épület egyházi, a többi a honvédség és magánosok tulajdonában van. A bizottság elhatározta, hogy az értesítést 8 napon belül szétküldi a bemutatott szöveggel.

A műemléki főhatóság kérelmére a bizottság megküldi a műemlékek telekkönyvi adatait.

A bizottság megrendeli a helyi műemléki nyilvántartás vezetéséhez szükséges nyomtatványokat (3 féle betétlapot).

Eger városa most veszi át a honvédségtől az egrí várat. Minthogy azonban előreláthatólag saját erejéből nem lesz képes azt kellően karban tartani, a városi tanács, a megyei tanács, a Dobó István múzeum és a most alakult „Egrí vár baráti köre” együttműködésével oldják meg a feladatot. A bizottság az átvételre kiküldi 2 tagját.

A Rókus temetőben álló „Lengyelkápólnának” lebontását az egyházközség kéri, mert azt teljesen kifosztották és az épület tönkremegy. A bizottság a lebontással nem ért egyet. A város kötelezni fogja az egyházközséget a kápolna bejáratának elfalazására és a toldalék sekrestye lebontására.

Az Alkotmány u. 13. sz. épület belső tatarozását az É. M. Műemléki Csoport kifogásolta. A bizottság megbízta az elnököt, hogy a kérdést a KIK-kel tárgyalja le s kötelezze őket az elrontott munka helyreállítására.

A Dózsa György tér 1. sz. ház udvarán levő török fürdő-részletek, melyeket 1952-ben tártak fel, valószínűleg Valide szultánának Evlia Cselebi által leírt fürdőjéből maradtak fenn. Ezek megmentésére és a nagyközönségnek való bemutatás lehetővé tételére a bizottság javasolja, hogy a falakat magában foglaló arnyékszékelt a VB szüntesse meg s hívja fel a tulajdonost annak áttelepítésére, továbbá rendelje el az udvaron levő sertésólak lebontását. Az udvarnak ezt a részét azután a város sajátítsa ki s az É. M. Műemléki Csoport által nyújtandó támogatás segítségével tárja fel. A feltárt és konzervált török épület-

maradvány idegenforgalmi látványosságá lenne a városnak.

A bizottság tárgyalta az 1956. évben megkezdett és az 1957. évben megkezdendő újabb tatarozások programját. Sorra kerül:

1. a Líceum tatarozásának folytatása,
 2. a Dobó gimnázium épületének Csiki Sándor utcai homlokzata,
 3. a székesegyház bejárati része,
 4. az érseki palota déli homlokzata, valamint a Széchenyi út felőli bejárati kapu és park helyreállítása,
 5. Kossuth L. u. 13. sz. ház kapuja.
6. Tárkányi Béla u. 10. sz., ún. Orlandini-ház további tatarozása,
7. Alkotmány u. 13. sz. ház udvarának befejezése, az utcai kirakatszekrény eltávolítása, a szomszéd ház tatarozásával együtt,

8. a KIK munkálatai közül:

Kossuth L. u. 7. sz., Kossuth L. u. 24. sz., a volt nagypréposti palota, a volt kispréposti palota Kossuth L. u. 6. sz.) csúcsdíszének helyreállítása, a házban levő falképek ellenőrzése, a nagytemplom előtti támfal kijavítása, az otlevő borkóstoló és egyéb pincék megszüntetése, parkrendezéssel, világítási megoldással.

A bizottság a Dobó u. 1. sz. ház felülvizsgálását rendeli el, melynek tulajdonosa szerint az ott levő üvegcsiszoló által felhasznált vízmennyiség a ház falaiba szívárog és azt alapjaiban teszi tönkre.

Elnök bejelentette, hogy a Végrehajtó bizottság a régi Káptalan, utóbb Vörös Hadsereg utat Kossuth L. utcának a Deák Ferenc, utóbb Sztálin utat Lenin útnak, a Szvorényi utcát Vörös hadsereg útnak nevezte el.

A bizottság egyes várostörténetileg jelentős utcanevek visszaállítása érdekében a városi tanácsnak javasolja, hogy a Balázs Ignác utcát nevezze el újból Almagyar utcának, Balázs Ignác-ról pedig nevezze el a Wesselényi utcát, mivel Balázs Ignác háza ott állott. Ugyancsak állítsák vissza a Csiki Sándor utca nevét (ma Beloiannis utca), mert Csiki Sándor az aradi országgyűlésen Kossuth mellett maradt 9 képviselő egyike volt. Beloiannisról a Györgyeni utcát lehetne elnevezni. A Kossuth tér elnevezését változtassák át Dobó térre, minthogy ott áll Dobó István szobra. Javasolják végül, hogy Fassola Henrik-ről, a nagyhírű lakatosmesterről utcát nevezzenek el.

Elnök bejelentette, hogy a Tavaszi Antal utcában vízvezeték-fektetés során egy XIII—XIV. századi épület nyomaira

bukkantak, melynek feltárását — amennyire az utca keskeny volta megengedi — a Dobó múzeum irányítja.

A hozzászólások során Bakó Ferenc múzeumigazgató sürgette a város műemlékeiről szóló füzet sürgős kiadását, a műemlékeknek még a nyári nagy idegenforgalom beállta előtt való megjelölését, a Török-kert rendbehozására irányuló tervek megismerését, a várnak a múzeum és a város használatába való átvételét.

Ringelmann Béla főorvos bejelentette, hogy a város két kórháza az idén jubilál. Ebből az alkalomból Markóth Ferencről, hazánk nagy orvosáról két emléktáblát kívánnak elhelyezni. A Török-kertet a Vendéglátó Vállalat kezeléséből adják át az Egri Vár Baráti Körnek. Kérdést tesz abban az irányban, mikor kerül sor a volt Rókus temető területének rendezésére. P. B.

A GYÓRI MŰEMLEKI-BIZOTTSÁG MUNKÁJÁBÓL

Győr műemlék-bizottsága 1956 nyarán alakult újjá. Titkárra megválasztotta Czigány Jenőt, aki részletesen ismertette munkatervét.

Rövidesen elkészül a Köztársaság tér 12. sz. ház helyreállítása. Az így kialakult, kedvező képű házsor teljesebb érvényesülése érdekében kívánatos a Köztársaság tér 13. sz. ház előtti fa kivágása. Az Ingatlankezelő Vállalat a műemlék-bizottság közbelépésére megjavíttatja a Magyar Ispita ereszcsatornáit, ami fontos követelmény az épület állagának biztosításához. A bizottság foglalkozik a régi győri üzletcégek megmentésével és megkeresésükre, a KISKER Vállalat pedig az Aranyhajó és a Rigófészek cégeireinek rendbehozására vállalkozott. A Gutenberg téri Frigyláda emlékmű mellett levő ízléstelen újságáros bódé eltávolításáról a mérnöki osztály gondoskodik. A műemlék-bizottság javaslatára a városi tanács a régi belvárosi temető helyén épített pontházak környékét a várost 1598-ban a törököktől visszafoglaló Pálffy Miklósról „Pálffy park”-nak nevezte el, az Árpád út nevét pedig visszaállította. A kazamata udvar feltárásával kapcsolatban a költségek első részletét már sikerült biztosítani. A munkálatokat eddig gátló W. C. csoportot eltávolították, illetve távolabbi helyre át helyezték, úgyhogy a földkiemelő munkálatokat a napokban megkezdhetik. P. B.

Az elmúlt évben a Miskolci Ingatlankezelő Vállalat helyreállította a Szemere u. 8., Szemere u. 25., Széchenyi u. 12. és Széchenyi u. 40. sz. lakóépületeket, melyek részben műemlékek vagy műemlék jellegűek, részben városképi jelentőségűek. A Széchenyi u. 12. sz. épületnél a falazatok állékonyságának megerősítésében sikerült a Miskolci Tervező Iroda tervei szerint az É. M. Borsodmegyei Áll. Építőipari Vállalatnál dolgozó Marcsinyi Sándor mérnök újítása alapján érdekes és ötletes megoldással a falazatokat összebilincselni. Marcsinyi Sándor újítása révén nem kellett véséssel tovább rongálni a falakat, hanem azok átfúrhatók voltak s így a megerősítési munkálatokat a meglévő szerkezetek rongálása nélkül, lényegesen könnyebb beavatkozással lehetett végrehajtani. Az épület földszinti részét a Tervező Iroda már úgy alakította ki, hogy a későbbi árkádositásnál újabb átépítésre ne kerüljön sor.

A Széchenyi u. 40. sz. épület előtt — melynek helyreállításáról külön megemlékezünk — a Kertészeti Vállalat dolgozóinak közreműködésével az elhelyezett kis növényzettel sikerült olyan teret kialakítani, amely érdekes színtöltévé vált a városbelsőnek. Annál szerencsésebb ez a térkialakítás, mert eddig az épület környékét több ormóttan tűzfal tette kedvezőtlené. Miskolcon is megkezdődött a műemlék-épületek táblával való megjelölése és a Széchenyi u. 40. sz. épület volt az első, amelyet ilyen táblával jelöltek meg.

A Miskolci Déryné Színház átépítése — minthogy az ország egyik legrégebb színházépületének korszerűsítéséről volt szó — a műemléki szempontok fokozott érvényesítését követte meg. A tervezés műemléki problémáinak megoldását az É. M. Műemléki Csoportjának munkatársai segítették elő közreműködésükkel és tanácsaikkal. Az átépítés során sikerült a Széchenyi utcai és Déryné utcai homlokzatok megtartása mellett a nyugati és déli tűzfalakat megszüntetni s ezzel egy intim belső udvar kialakítását elősegíteni. Az épület belsejében a helyreállítás a klasszicista jelleget mérték-tartó módon érvényre juttatja.

A Rákóczi u. 1. sz. épületben a Sötétkapu melletti s az ún. Déryné lépcső épületrész újjáépítése folyik a Miskolci Tervező Iroda tervei szerint. A kivitelben az É. M. Borsod megyei Áll. Építőipari Vállalat dolgozója Andrassy Károly építésvezető vezetésével igen jó minő-

ségű munkát végeztek. Újvári Gyula kőműves brigádja külön elismerést érdemel a műemléki értékek megbecsüléséről tanúskodó munkássága miatt, amiről egyébként már a Széchenyi u. 40. sz. épület átépítésénél is bizonyosságot tett. A Rákóczi u. 1. sz. épület helyreállításának ismertetésére később még visszatérünk.

Horváth Béla

ESZTERGOMI HÍREK

Az 1956. évben Esztergomban három műemlék-épület helyreállítására került sor, ezek azonban a város műemlék-állományának komoly értékei.

Az egyik az 1768 körül épült, kecses rokokó ablakkeretekkel díszített, ún. Groh-ház (Széchenyi tér).

A másik a Bottyán János u. 5. sz., ún. Messzéna ház (épült 1755 körül), melynek helyreállítását a város nagy gondnal végeztette.

A harmadik helyreállított épület a Kölcsey utcai, ún. Káptalan-ház, boltíves barokkos épület.

A városban működik műemléki bizottság is, melynek elnöke a Városi Könyvtár vezetője, Martsa Lajos, ü. v. titkára pedig Zolnay László múzeumigazgató.

ZALAEGERSZEG

A Hazafias Népfront zalaegerszegi járási bizottsága a „Zala” c. hírlap cikke alapján, melyben a hírlap a megye területén levő műemlékek elhanyagolt állapotát tette szóvá, elhatározta, hogy mozgalmat indít „Védjük meg műemlékeinket” címmel. A járás valamennyi népfront-bizottságát arra szólította fel, hogy községeikben tájrák fel, jelöljék meg a műemlékeket, tudatosítsák a lakosság között azok kulturális és történelmi jelentőségét és ahol rombolás vagy megrongálás veszélye fenyegetné a műemlékeket, azt nyomban akadályozzák meg.

A felhívás kibocsátásával párhuzamosan a Hazafias Népfront járási bizottsága a megye többi járását és az ország valamennyi Hazafias Népfront-bizottságát a mozgalomba való bekapcsolódásra szólította fel. Megengedhetetlen, hogy a megye évezredek történetének és az elmúlt századok fejlődő kultúrájának ezek a szép tanúi örökre elpusztuljanak szemünk láttára. „Védjük meg műemlékeinket, ez hazafias kötelességünk!”

Magyar műemlékek címen érdekes és változatos sorozatot indított meg a Képzőművészeti Kiadó. Gazdagon illusztrált kötetekben nyújtja egy-egy műemlék monográfiáját, egyes esetekben pedig egy-egy műemlékekben gazdag város összefoglaló képét. A megjelent kötetek:

A Nemzeti Múzeum. Írta Zádor Anna, megjelent 1953. 12 szövegközi képpel, 54 képtáblával.

A sárospataki Rákóczi vár. Írta Dercsényi Dezső és Gerő László, megjelent 1953. 59 képtáblával (II. kiad. 1957).

Sopron. Írta Csatkai Endre, megjelent 1954. 135 képtáblával, 7 szövegközi képpel (II. kiad. 1956).

Eger. Írta Gerő László, megjelent 1954. 118 képtáblával, 41 szövegközi képpel (II. kiad. 1957).

Az esztergomi Bakócz Kápolna. Írta Balogh Jolán, megjelent 1955. 170 képpel, gazdag forrásközléssel.

A budavári főtemplom. Írta Csemegi József, megjelent 1955. 60 szövegközi képpel, 178 képtáblával.

Esztergom. Írta Dercsényi Dezső és Zolnay László, megjelent 1956. 157 képtáblával, 46 szövegközi képpel.

Székesfehérvár, írta Fitz Jenő, megjelent 1957. 91 képtáblával, 28 szövegközi képpel.

A sorozat iránti számottevő érdeklődést és a kötetek hiánypótló voltát igazolja, hogy a sárospataki Rákóczi vár, a Nemzeti Múzeum és Eger kötete már elfogyott, a soproni, sárospataki, egri kötetek pedig már megjelentek második kiadásban.

A sorozatban előkészítés alatt álló további kötetek:

Lelkes István: Kőszeg.

Entz Géza—Gerő László: A Balaton-környék műemlékei.

*

Városképek — Műemlékek címen második sorozat is indult a Műszaki Könyvkiadó kiadásában, amely a műemléki és városképi vizsgálatok eredményeinek összefoglalásával kíván egy-egy város műemléki értékeléséről számot adni. A sorozat szerkesztője Papp Imre.

A sorozat első kötete:

Veszprém. Írta Korompai György, 210 képpel, a műemlékek és városfejlődési emlékek felsorolásával.

A sorozat következő kötete Pécs. Írták Dercsényi Dezső és Pogány Frigyes, munkatárs Szentkirályi Zoltán. 185 képpel, a műemlékek és műemlék-jellegű épületek teljes leíró jegyzékével, a városképi együttesek részletes és sokoldalú tárgyalásával.

Korompai György: Veszprém c. kötete, mely rövid idő alatt elfogyott, már megjelent második kiadásban is, kissé átdolgozva és néhány képpel bővítve.

A műemlékekkel foglalkozó kiadványok örvendetes bősége miatt csak a legfontosabb sorozatokról tudunk egészen rövid beszámolót adni. A könyvpiacon lehető teljességének ismertetése érdekében beszámolóinkat, régebbi kiadványokra is visszatekintve, következő számainkban folytatjuk.

Vállaljon részt kultúrártékeink megóvása, széleskörű megismertetése és feltárása érdekében vállalt munkánkból!

OLVASSA ÉS FIZESSE ELŐ

MŰEMLEKVÉDELEM

című, negyedéves, képes folyóiratunkat

Előfizetési ára: egy évre 28,— Ft, fél évre 14,— Ft

Előfizethető a 61 282 (közületeknek 61 066-os) csekkszámon a folyóirat nevének megjelölésével

Néhány kiadványunk műemlékekről:

- Budapest műemlékei I.** Írták : Horler Miklós és mások. 1955.,
880 old., 804 ábra, 14 színes tábla és 10 melléklet . . . 200,— Ft
- Sopron és környéke műemlékei.** Írták : Csatkay Endre és
Dercsényi Dezső. 2. javított kiadás. 1956., 672 old., 654
fekete és színes képpel 280,— Ft
- Nógrád megye műemlékei.** Írták : Genthon István és mások.
1954., 492 old., 458 képpel és 2 melléklettel 280,— Ft
- Budapest régiségei.** (A Budapesti Történeti Múzeum Év-
könyve. XVII. kötet.) Szerk.: Gerevich László. 1956.,
367 old., 246 képpel és 2 melléklettel 110,— Ft
- Aquincum.** Írta : Szilágyi János. 1956., 136 old., 90 tábla,
2 melléklet 70,— Ft

A felsorolt művek kaphatók vagy megrendelhetők bármelyik könyv-
kereskedésben

AKADÉMIAI KIADÓ, Budapest V. Alkotmány utca 21

Az ország alább felsorolt területeire
műemléki építési gyakorlattal és
építészmérnöki esetleg építőmesteri
képesítéssel rendelkező műszaki
főeladókat keresünk a műszaki fő-
eladói munkakörre megállapított
fizetéssel, állandó alkalmazásra.
Helyi pályázók, nagyobb gyakor-
latúak előnyben.

Műemléki területek :

Sopron, Miskolc, Pécs, Nagyvázsöny

Országos Műemléki Felügyelőség

BUDAPEST I. DÍSZ TÉR 3-4-5